

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет дошкільної та спеціальної освіти

ЛОГОПЕДІЯ (ДИСЛАЛІЯ)

Навчально-методичний посібник

Укладач Дар'я Миколаївна Хрипун

Умань
Візаві
2023

УДК 376-056.264(075.8)

Л69

Рецензенти:

Соколова Г. Б., доктор психологічних наук, професор кафедри дефектології та фізичної реабілітації ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;

Котлова Л. О., кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри психології, логопедії та інклюзивної освіти Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Цимбал-Слатвінська С. В., доктор педагогічних наук, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рекомендовано до друку вченою радою

*Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 10 від 28 лютого 2023 року)*

Логопедія (дислалія) : навч.-метод. посіб. / МОН України, Л69 Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т дошкільної та спец. освіти ; уклад. Дар'я Миколаївна Хрипун. – Умань : Візаві, 2023. – 200 с.

У навчально-методичному посібнику подано теоретичні відомості з основ логопедії; розглянуто питання з історії вивчення дислалії та її проявів, враховуючи наявність зубощелепних деформацій та порушення зубощелепної системи у дітей; охарактеризовано види, форми та рівні порушень звуковимови; подано інформацію до проведення обстеження дітей; висвітлено методику колекційної роботи при дислалії.

Посібник адресований здобувачам вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 016.01 Спеціальна освіта. Логопедія. Матеріали посібника будуть корисні для студентів, вихователів та логопедів, а також батькам та всім тим, хто цікавиться мовленнєвими порушеннями та їх корекцією.

УДК 376-056.264(075.8)

© Хрипун Д. М., уклад., 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛОГОПЕДІЇ	6
1.1. Предмет та завдання логопедії.....	6
1.2. Види мовленнєвої діяльності.....	10
1.3. Зв'язок логопедії з іншими науками.....	11
РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ, ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	14
2.1. Періоди розвитку мовлення.....	14
2.2. Етапи розвитку мовлення за О. Леонтьєвим.....	21
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ЗВУКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	26
3.1. Утворення звуків мовлення.....	26
3.2. Класифікація голосних звуків.....	27
3.3. Характеристика приголосних звуків української мови.....	31
РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ОСВІТНІХ ТРУДНОЩІВ ТА РІВНІ ПІДТРИМКИ	38
4.1. Нормативно-правова база.....	38
4.2. Категорії освітніх труднощів.....	38
4.3. Рівні підтримки.....	40
4.4. Функціонально-мовленнєві труднощі.....	41
РОЗДІЛ 5. КЛАСИФІКАЦІЯ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ	48
5.1. Психолого-педагогічна класифікація.....	48
5.2. Клініко-педагогічна класифікація.....	50
РОЗДІЛ 6. ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ДИСЛАЛІЇ	54
РОЗДІЛ 7. ДИСЛАЛІЯ ЯК ПОРУШЕННЯ ФОНАЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ ВИСЛОВЛЮВАННЯ	58
7.1. Функціональна дислалія.....	58
7.2. Механічна дислалія.....	59
7.3. Акустико-фонематична дислалія.....	59
7.4. Артикуляторно-фонематична дислалія.....	60
7.5. Артикуляторно-фонетична дислалія.....	61
РОЗДІЛ 8. ЗВ'ЯЗОК ЛОГОПЕДІЇ З ОРТОДОНТІЄЮ	63
8.1. Особливості розвитку прикусу. Види фізіологічних і патологічних прикусів.....	63
8.2. Анатомофізіологічні основи вимови і сприймання звуків... 8.3. Аномалії зубної системи.....	71
8.4. Аномалії ротової порожнини.....	82
8.4. Аномалії ротової порожнини.....	83

РОЗДІЛ 9.	ОБСТЕЖЕННЯ ДІТЕЙ З ДИСЛАЛІЄЮ.....	85
9.1.	Збір анамнестичних даних.....	85
9.2.	Логопедичне обстеження.....	86
РОЗДІЛ 10.	МЕТОДИКА ЛОГОПЕДИЧНОГО ВПЛИВУ.....	91
10.1.	Методи логопедичної роботи.....	91
10.2.	Етапи логопедичного впливу.....	93
РОЗДІЛ 11.	ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ СВИСТЯЧИХ ЗВУКІВ.....	103
11.1.	Правильна артикуляція свистячих звуків.....	103
11.2.	Порушення вимови свистячих звуків.....	105
11.3.	Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови свистячих.....	106
РОЗДІЛ 12.	ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ ШИПЛЯЧИХ ЗВУКІВ.....	109
12.1.	Правильна артикуляція шиплячих звуків.....	109
12.2.	Порушення вимови шиплячих звуків.....	111
12.3.	Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови шиплячих.....	112
РОЗДІЛ 13.	ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ СОНОРНИХ ЗВУКІВ [Л], [Л'], [Й].....	115
13.1.	Правильна артикуляція сонорних звуків [л], [л/], [й].....	115
13.2.	Порушення вимови сонорних звуків [л], [л/], [й].....	117
13.3.	Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови сонорних звуків [л], [л/], [й].....	118
РОЗДІЛ 14.	ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ СОНОРНОГО ЗВУКУ [Р], [Р'].....	120
14.1.	Правильна артикуляція сонорних звуків [р], [р/].....	120
14.2.	Порушення вимови сонорних звуків [р], [р/].....	121
14.3.	Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови сонорних звуків [р], [р/].....	121
РОЗДІЛ 15.	ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ ЗАДНЬОЯЗИКОВИХ ЗВУКІВ [К], [Г], [Х] ТА ГЛОТКОВОГО [Г].....	123
15.1.	Правильна артикуляція задньоязикових звуків [к], [г], [х] та глоткового [г].....	123
15.2.	Порушення вимови задньоязикових звуків [к], [г], [х], [г]..	125
15.3.	Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови задньоязикових звуків [к], [г], [х], [г].....	125
	ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	127
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	156
	ДОДАТКИ.....	158

ПЕРЕДМОВА

Мовлення – одна з найскладніших вищих психічних функції людини, яке завжди було предметом дослідження багатьох поколінь учених. Правильна вимова дитини – невід’ємний складник її повноцінного життя.

Відомо, що мовлення дитини розвивається набагато краще коли з нею багато розмовляють і не просто розмовляють, а ведуть діалог. Таким чином, дорослі розвивають її мовлення самі, того не підозрюючи. Мовлення інтенсивно розвивається у дошкільному віці і звичайного спілкування із дорослими вистачає для правильного формування звуковимови, але зустрічаються діти (на жаль, в наш час досить часто), які потребують спеціального стимулювання мовленнєвого розвитку.

У дітей різного віку, досить часто спостерігаються порушення мовлення. Дослідження показують, що дислалія є одним із найпростіших мовленнєвих порушень, але навіть саме просте порушення звуковимови не можна вважати безневинними, так як воно може в подальшому негативно вплинути на загальний розвиток дитини. Адже, будь-які мовленнєві порушення обмежують спілкування дитини з однолітками й дорослими, породжують невпевненість у власних силах, а також у подальшому можуть призвести до труднощів під час навчання.

Порушення звуковимови у школярів, може негативно вплинути на опанування навичками читання та письма, а це в свою чергу може призвести до неуспішності по інших шкільних предметах.

Мета посібника: підвищення професійної підготовленості студентів спеціальності 016.01 Спеціальна освіта. Логопедія, поглиблення їхніх знань з дисципліни «Логопедія (дислалія)», розширення та вдосконалення знань практикуючих логопедів. Матеріали книги сприятимуть творчому пошуку студентів до самостійного ознайомлення з логопедичною літературою.

Для написання посібника використовувалися різноманітні джерела: монографії, наукові посібники, енциклопедії, словники, наукові статті українських та закордонних авторів.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛОГОПЕДІЇ

1.1. Предмет та завдання логопедії

Логопедія – спеціальна педагогічна наука, галузь дефектології, яка досліджує природу, механізми, симптоматику, перебіг, структуру і прояви порушень мовленнєвої діяльності, розробляє наукові основи їх попередження та подолання засобами спеціального навчання й виховання [2, с. 248].

Предметом логопедії є вивчення закономірностей навчання і виховання осіб з порушеннями мовлення і пов'язаними з ними відхиленнями у психічному розвитку. Логопедію традиційно поділяють на дошкільну, шкільну і логопедію дорослих. Основи логопедії як педагогічної науки розроблені Р. Левіною в 50-70-х роках ХХ ст. і ґрунтуються на вченні про складну ієрархічну структуру мовленнєвої діяльності [6, с. 3].

Об'єкт вивчення логопедії – стан мовленнєвих та немовленнєвих процесів й функцій в осіб, з різними розладами мовленнєвої діяльності [14, с. 9].

Нормальний розвиток мовлення без порушень, може бути поданий у кількох аспектах, пов'язаних з постійним оволодінням мовою.

Перший аспект – розвиток фонематичного слуху і формування навичок вимови фонем рідної мови.

Другий аспект – оволодіння словниковим запасом і правилами синтаксису. Активне оволодіння лексичними і граматичними закономірностями починається у дитини у віці 2-3 роки і завершується до 7 років. У шкільному віці здобуті навички удосконалюються, на основі писемного мовлення.

До другого аспекту безпосередньо, приєднується третій, пов'язаний з оволодінням смислової сторони мовлення, найяскравіше він виражений у період шкільного навчання.

У психічному розвитку дитини, мовлення має велике значення, виконуючи комунікативну, збагачувальну і регулювальну функції.

Відхилення в розвитку мовлення позначаються на формуванні всього психічного життя дитини. Вони утруднюють спілкування з людьми, що оточують, нерідко перешкоджають правильному формуванню пізнавальних

процесів, впливають на емоційно-вольову сферу. Під впливом мовленнєвого порушення часто виникає низка вторинних відхилень, які утворюють картину аномального розвитку дитини загалом. Для подолання вторинних проявів мовленнєвої недостатності, застосовують педагогічні засоби, ефективність запобігання й усунення яких безпосередньо пов'язана з раннім виявленням структури порушення

Згідно із сучасними науковими уявленнями, порушення мовленнєвого розвитку дитини є однією з форм когнітивного порушення, яка призводить до вибіркового розладу мовленнєвої функції й зумовленого ним відхилення немовних функцій і процесів.

Для позначення порушень мовленнєвого розвитку використовують багато термінів, які не завжди взаємозамінні і точні за суттю: *розлади мовлення, порушення мовлення, недоліки мовлення, патологія мовлення, відхилення мовлення.*

Порушення мовлення – термін для позначення відхилень від мовленнєвої норми, прийнятої у мовному середовищі, які частково або повністю перешкоджають мовленнєвому спілкуванню, обмежують можливості пізнавального розвитку і соціокультурної адаптації.

Основними завданнями логопедії є:

- вивчення симптоматики порушень мовлення у дітей дошкільного і шкільного віку;
- дослідження структури мовленнєвих порушень і впливу мовленнєвих розладів на психічний розвиток дитини;
- розроблення методів педагогічної діагностики мовленнєвих розладів;
- вивчення закономірностей спеціального навчання та виховання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку;
- розроблення науково обґрунтованих методів усунення і запобігання різним формам мовленнєвих недоліків;
- організація системи логопедичної допомоги [6, с. 8].

Практичний аспект логопедії передбачає запобігання, виявлення й усунення мовленнєвих порушень. Прикладні завдання логопедії розв'язують під час розроблення спеціальних програм для дітей з різною структурою і виразністю мовленнєвого порушення, створення методичних систем логопедичних занять й вправ, дидактичних посібників, рекомендацій для батьків. Теоретичні та практичні завдання логопедії взаємопов'язані.

Подолання і запобігання мовленнєвим порушенням сприяють гармонійному розвитку творчих сил особистості дитини, усувають перешкоди для реалізації її суспільної спрямованості, здобування знань. Тому логопедія, як самостійна спеціальна галузь, водночас бере участь у розв'язанні загальнопедагогічних завдань.

До *недоліків розвитку мовлення* належать відхилення від нормального формування мовних засобів спілкування. Поняття про недоліки мовленнєвого розвитку, охоплює не тільки усне мовлення, а й передбачає в багатьох випадках, порушення писемної його форми.

Розглянуті в логопедії порушення мовлення, слід відрізнити від вікових особливостей його формування. Ті або інші труднощі у мовленні можна розглядати як недолік тільки з урахуванням вікових норм. До того ж для різних мовленнєвих процесів, вікова межа може бути неоднаковою.

Спрямованість і зміст педагогічних досліджень мовленнєвої патології у дітей визначені принципами їхнього аналізу, що розроблені Р. Левіною, і є визначальними для спеціальних методів науки, а саме:

- 1) розвитку;
- 2) системного підходу;
- 3) підходу до мовленнєвих порушень з позиції зв'язку мовлення з іншими сторонами психічного розвитку.

Принцип розвитку передбачає аналіз процесу виникнення порушення. Для правильного оцінювання генезу певного відхилення, зазначав Л. Виготський, слід розрізнити походження змін і самі ці зміни, їхнє послідовне виховання та причинно-наслідкові залежності між ними.

Для генетичного причинно-наслідкового аналізу важливо всі різновиди умов, які потрібні для повноцінного формування мовленнєвої функції на кожному віковому етапі розвитку.

Принцип системного підходу. В складній будові мовленнєвої діяльності розрізняють прояви, пов'язані зі звуковою, тобто вимовною стороною мовлення, фонематичними процесами, лексикою і граматичною будовою. Порушення мовлення може бути спричинене кожним із цих компонентів або їхньою системою. Так, одні недоліки стосуються лише вимовних процесів і виявляються в порушеннях зрозумілості мовлення без будь-яких інших супутніх проявів. Інші впливають на фонематичну систему мови і виявляються не тільки у порушеннях вимови, а й в недостатньому оволодінні звуковим складом слова, що призводить у подальшому, до порушення читання і письма. Водночас існує група порушень, які охоплюють як фонетико-фонематичну, так і лексико-граматичну системи і виявляються в загальному недорозвиненні всіх боків мовлення.

Принцип системного аналізу мовленнєвих порушень, застосовують для своєчасного виявлення ускладнень у формуванні тих або інших боків мовлення. Раннє розпізнавання можливих відхилень, як в усному так і в подальшому писемному мовленні, дає змогу запобігати їм за допомогою педагогічних (логопедичних) прийомів.

Отже, вивчення характеру порушення мовлення – передбачає аналіз зв'язків, що існують між різними порушеннями, розуміння значущості цих зв'язків. До того ж, логопедія спирається на закономірності, закладені в понятті системності мови.

Принцип підходу до мовленнєвих порушень з позиції зв'язку мовлення з іншими аспектами психічного розвитку. Мовленнєва діяльність формується і функціонує в тісному зв'язку з розвитком психіки дитини, з різними її процесами, що відбуваються в сенсорній, інтелектуальній, афективно-вольовій сферах. Ці зв'язки виявляються не тільки у нормальному, а й в аномальному розвитку.

Розкриття зв'язків між мовленнєвими порушеннями та іншими боками психічної діяльності, дає можливість визначити оптимальні шляхи впливу на психічні процеси, що беруть участь в утворенні мовленнєвого порушення.

Водночас із безпосередніми виправленнями мовленнєвих порушень, логопед має впливати на ті відхилення психічного розвитку, які прямо або побічно заважають нормальному функціонуванню мовленнєвої діяльності або затримують процес корекції.

Отже, спеціальне навчання під кутом зору логопедії тісно пов'язане з корекційно-виховним впливом, спрямування і зміст якого визначаються залежністю мовленнєвих порушень від особливостей інших боків психічної діяльності дитини.

Психологічною основою методик корекції порушення мовлення у дітей є теорія мовлення і мовленнєвої діяльності. Остання, реалізується в її основних видах: слухання (аудіювання), говоріння (вимовляння), читання, письмо (писемне мовлення). Ці види мовленнєвої діяльності є основними для взаємодії людей у процесі вербального спілкування. Залежно від спрямованості на приймання (декодування) або видачу (кодування) мовленнєвого повідомлення, розрізняють мовленнєву діяльність рецептивну і продуктивну.

Психологічна природа мовлення розкрита в дослідженнях Л. Виготського, М. Жинкіна, І. Зимньої, О. Леонтєва, Т. Ушакової та інших учених.

1.2. Види мовленнєвої діяльності

Мовлення посідає центральне місце в процесі психічного розвитку дитини і внутрішньо пов'язане з розвитком мислення й усвідомлення загалом. Воно має поліфункціональний характер, виконує комунікативну (засіб спілкування), інтелектуальну, або сигнікативну (засіб узагальнення), індикативну (засіб указування на предмет) функції.

Практичне розв'язання проблеми подолання мовленнєвого недорозвинення у дітей, визначається розумінням співвідношення мови і

мовлення. Нерідко ці терміни неправильно застосовують як синоніми. У сучасних психологічних і лінгвістичних дослідженнях ці поняття істотно розрізняються [6, с. 4].

Мова – це система знаків, яка є засобом людського спілкування, мисленнєвої діяльності, засобами передачі інформації від покоління до покоління та її збереження. Мова – явище соціальне [14, с. 11].

Мовлення – це психофізіологічний процес реалізації мови. *Мова* є засобом спілкування, а *мовлення* – процесом спілкування [6, с. 4].

У процесі мовленнєвого дослідження у дитини, що нормально розвивається, формується мовленнєва (лінгвістична) здатність. О. Леонт'єв зазначає, що механізм мовленнєвої здатності, формується на основі природжених психофізіологічних особливостей людини і під впливом мовленнєвого спілкування [6, с. 4]. Лінгвістична здатність – це сукупність мовленнєвих навичок і вмінь, що сформувалися на основі повноцінних передумов їхнього розвитку. Розрізняють чотири види мовленнєвих умінь: уміння говорити, аудіювати – для усного мовлення, вміння писати і читати – для писемного мовлення.

В мовленні виділяють два тісно пов'язаних між собою механізма – внутрішнє і зовнішнє мовлення¹.

1.3. Зв'язок логопедії з іншими науками

Логопедія має тісні міждисциплінарні зв'язки з іншими науками, насамперед із психологією, педагогікою, лінгвістикою, психолінгвістикою, мовознавством, фізіологією мовлення, різними галузями медицини.

Комплексний підхід до вивчення і подолання мовленнєвих порушень, передбачає знання теоретичних досягнень кожного із зазначених напрямів науки, координоване розроблення практичних заходів. У логопедії широко використовують дані психології мислення, сприймання, пам'яті.

Лінгвістичною основою логопедії є фонологічна система мови, вчення

¹ Більш ґрунтовніше ознайомитися з «Формами мовлення» можна опрацювавши джерело: Филічева Т. Б. Основи логопедии / Т. Б. Филічева, Н. А. Чевелева, Г. В. Чиркина. М.: Просвещение, 1986. С. 4-5.

про складну структуру мовленнєвої діяльності та процес породження мовленнєвого висловлювання.

Нагальною потребою є уявлення про причини, механізми і симптоматику мовленнєвої патології, вміння диференціювати первинне недорозвинення мовлення від подібних станів, а саме, розумової відсталості, туговухості, психічних та інших порушень, чим й визначається зв'язок логопедії з медициною (психіатрією, неврологією, отоларингологією тощо). Фахівець має орієнтуватися в широкому колі питань, щодо розвитку дитячого організму, закономірностей формування вищих психічних функцій дитини, особливостей мовленнєвого спілкування.

Корекцію мовленнєвих порушень у дітей, здійснюють методами навчання і виховання. Велике значення має вміле використання загальнодидактичних принципів, розроблених у загальній і дошкільній педагогіці. У логопедії розроблені різні форми впливу: виховання, навчання, корекція, компенсація, адаптація, реабілітація. В дошкільній логопедії використовують переважно виховання, і корекцію.

Завдання нормалізації мовленнєвого розвитку дитини ґрунтуються на трьох основних аспектах мовленнєвої діяльності:

- структурному (сформованість фонетичної, лексичної і граматичної систем мови);
- функціональному, або комунікативному (розвиток зв'язного мовлення і двох форм мовленнєвого спілкування – діалогу і монологу);
- когнітивному, або пізнавальному (формування здатності до елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення).

Конкретні завдання визначають залежно від специфіки мовленнєвого розладу, віку дитини, рівня психічного розвитку.

У процесі формування правильного мовлення враховують загальнодидактичні і спеціальні принципи навчання. Найістотнішими для процесу нормалізації мовленнєвої діяльності дитини є принципи:

- взаємозв'язку сенсорного, розумового та мовленнєвого розвитку,

реалізація якого спрямована на збагачення мовнорозумової діяльності;

- комунікативно-діяльнісного підходу до розвитку мовлення, тобто спрямованість на формування мовленнєвого висловлювання;

- формування елементарного усвідомлення явищ мови, що передбачає особливу організацію процесу розвитку фонематичного сприймання, морфологічних закономірностей, практичних граматичних узагальнень;

- збагачення мотивації мовленнєвої діяльності, тобто спрямованість на подолання мовленнєвого негативізму, стимуляцію мовленнєвої активності.

У процесі логопедичних і корекційно-виховних занять забезпечується активна мовленнєва практика в різних мінливих умовах спілкування та різних видах діяльності.

Велике значення для здійснення повноцінного логопедичного впливу має рівень педагогічної кваліфікації вихователя і логопеда. Працюючи зі складним контингентом дітей, педагог має володіти професійною компетентністю в галузі логопедії і дефектології, добре знати психологічні особливості дітей, виявляти терпіння і любов до дітей, постійно відчувати відповідальність за успішність їхнього навчання, виховання і підготовки до життя, майстерно володіти культурою мовлення. Для здійснення ефективного корекційного навчання й виховання дітей з порушеннями мовлення потрібно:

- враховувати індивідуальні особливості дітей;
- створювати мотивацію до подолання мовленнєвих розладів, адекватну віковим і психофізіологічним особливостям дитини;
- встановлювати колективні стосунки з лікарем, психологом, учителем, батьками для вироблення оптимального шляху корекції.

Особливі вимоги висуваються до мовлення логопеда та вихователя, що мають бути зразком для дітей й дорослих. Неприпустимими для них є фонетичні порушення, швидкий темп мовлення, порушення орфоепічних, граматичних норм, використання жаргонних і просторічних слів та висловлювань. Велике значення має емоційне висловлювання.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ²

2.1. Періоди розвитку мовлення

Процес оволодіння мовою полягає в оволодінні лексичним запасом мови, її граматичним ладом та фонетичними особливостями. Дитина в процесі розвитку, опановує всі три сторони мови одночасно. Навчаючись співвідносити (а потім і вимовляти) той чи інший звуковий комплекс із предметом, що він позначає, дитина опановує одночасно і лексичним складом мови, і фонетичним її ладом.

Дитина при нормальному розвитку, вчиться артикулювання на основі слухового сприйняття мови оточуючих. Навіть нерідко виражене зниження слуху у дитини, може ускладнити оволодіння мовою. Структури звуків мови, фонем та їх з'єднань закріплюються на основі кінестетичних стереотипів, що утворилися. І. Павлов говорив: «Слово складається з трьох компонентів: кінестетичного, звукового та зорового». Візуально дитина сприймає деякі рухи мовного апарату оточуючих, і це відіграє роль у побудові нею процесу артикуляції. Перші голосові реакції дитини цілком виразні.

Поява на світ у нормі супроводжується криком новонародженого, і перші місяці життя, діти плачуть досить багато.

У початкових голосових проявах новонароджених існує суто психологічна функція, яка полягає в тому, що з їх допомогою виражаються суб'єктивні стани малюка.

На першому місяці життя, за допомогою крику та плачу, дитина висловлює свої лише негативні недиференційовані стани. В результаті поступового розвитку загальних психофізіологічних механізмів, ці голосові явища пізніше виявляються здатними виражати позитивні стани, а потім при нормальному розвитку дитини – перетворюються на її мовлення.

На думку В. Смирнова, перші функціональні зв'язки відповідних

² Більш ґрунтовніше ознайомитися з «Віковими нормами розвитку дитини» можна опрацювавши джерело: Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. С. 18-65

морфологічних структурах виникають при крику новонародженого.

Акустична характеристика крику новонародженого несе в собі ті самі складові, що й звуки мови, відбувається на тих самих частотах, а отже, крик, що сприймається органами слуху дитини, стимулює функціональну активність мовних зон кори. Є. Мастюкова у зв'язку з цим зазначає, що під час крику переважають голосноподібні звуки, що мають носовий відтінок.

Протягом перших місяців життя крик набуває другого сигнального значення, оскільки він викликає ті дії дорослих у відповідь, яких вимагає дана ситуація.

У **2-4 місяці**, можна спостерігати зміни у голосових проявах немовляти. Дитина починає вимовляти звуки за участю губ та язика і, головне, стає помітно, що дитина сама отримує від них насолоду. З'являються первинні вокалізації, відомі як агукання (гуління), що переходить пізніше в лепет.

Первинні вокалізації, мають спонтанний характер і проявляються у дитини в стані спокійного неспання. На слух вони сприймаються як голосноподібні звуки, близькі до нейтральних голосних звуків дорослих. Ці прояви, очевидно, мають чисто біологічну основу, оскільки по всьому світу діти агукують практично однаково, незалежно від мовного оточення.

Агукання є первинною циркулярною формою голосової активності малюка. Вона свідчить про «пробудження» та поступове наростання, через повторення латентних, рухових програм.

На **5-8 місяці**, у голосових проявах дитини, зберігається крик і плач, агукання переходить у форму, яку можна кваліфікувати як лепет.

Особливість лепету в його зрілій формі складає наявність у вокалізаціях складових елементів і неодноразове повторення малюком одного і того ж чи подібних складів, наприклад «та-та-та», «па-па», «ма-ба-ба» тощо. Лепет також можна розглядати як форму розвиненої (вторинної) циркулярної реакції, що включає елементи довільного управління з боку дитини.

Філолог А. Кондратов зазначає, що наслідувати звуки, в тому числі і людського мовлення, вміють папуги, шпаки та інші птахи. Дитина також імітує

мовлення. Але, що найголовніше, вона не тільки наслідує, а ще й грає звуками мови. І така гра притаманна лише людям. Інакше вона називається лепетом.

Спочатку дитина видає короткі звуки, що зовні нагадують поєднання «приголосний – голосний». Поступово лепет ускладнюється. Ускладнення йде кількома лініями. По-перше, виникають дедалі нові поєднання звуків. По-друге, подовжуються звукові послідовності: якщо спочатку дитина вимовляла один склад, то незабаром виникають ланцюжки складів, що включають три, чотири і більше однакових складів. Поступово складові ланцюжки стають дедалі різноманітнішими: у слові виявляються не тільки однакові, а й різнотипні склади.

Лепетання у житті дитини відіграє провідну роль. З цієї звукової маси викристалізовується струнка система мови.

Як стверджує А. Кіндратів, вчені знайшли в дитячому лепеті найрізноманітніші та найскладніші звуки: там є і шиплячі, і свистячі приголосні та гортанні. Під впливом дорослих, лепет переходить у дитяче мовлення.

Ті звуки, яких немає в рідній мові, забуваються, зникають, так як дитина не чує їх на слух. А. Кондратів, у зв'язку з цим, порівнює мовну систему з ситом, що відсіює у лепеті дитини непотрібні, «нерідні» звуки і залишає лише необхідні, ті, якими користуються оточуючі.

Дослідження О. Вінарської показали, що голосові реакції дітей раннього віку: вроджені дитячі крики, агукання, лепіт і псевдослова, що формуються на їх основі псевдосинтагми, – не володіючи мовними значеннями, мають найбагатшу емоційну семантику. Такі, придбані умовно-рефлекторним шляхом знаки емоційної виразності, стають необхідною передумовою мовного розвитку дитини, а саме формування в мовному середовищі, фонетичних мовних одиниць.

Вчений В. Смирнов говорить про те, що діти в ранньому, домовленнєвому, періоді розвитку вже видають звуки, але ці звуки вроджені, однакові для дітей усіх народів із різними мовами, культурою. Якою б мовою не говорили мати і в майбутньому її дитина, остання перед тим, як опанувати

мовлення, видає звуки, за допомогою яких мати може зрозуміти, що дитина голодна чи що в неї щось болить. Але, цим звукам її ніхто не навчав; вона їх видає не тому, що хоче щось повідомити, вона лише мимоволі висловлює ними той чи інший свій стан. В. Смирнов стверджує, що у домовленнєвих звуках дитини переважають ті, вимовний апарат яких найближчий до механізму ссання. Ці губні звуки, сприяють виникненню слів «мама», «папа», «баба», дуже подібних у різних мовах.

Лепет, являє собою передмову, оскільки відбувається тренування мовного апарату, дитина вчиться прислухатися до себе, порівнювати слухове сприйняття та рухові реакції. Розвивається контроль за диханням, змінюються параметри тону, гучність звуків.

За багатьма дослідженнями під час розвитку мовлення у дітей відзначається цікава закономірність: послідовність появи звуків на етапі лепету (спочатку губні приголосні [б], [п], [м], потім передньоязикові м'які [д'], [т'] і т.д.), аналогічна послідовності появи звуків у словесному мовленні. Виходить, що дитина як би двічі проходить шлях освоєння звуків рідної мови: спочатку відбувається репетиція у формі гри, забави, веселої розваги, потім – складний і важкий етап освоєння тих же звуків у складі слів.

Дитина, що без перешкод вимовляла, в період лепету, різноманітні і складні звуки, потім повільно вчиться вимовляти їх у складі слів. Під час лепету панує мимовільність. Перед дитиною не стоїть завдання відтворити певний звук, що має як зразок якийсь звук рідної мови. Що ж до вимови, того чи іншого звуку у складі слова, то тут потрібно вимовити його, підлаштовуючись під певний зразок, контролюючи себе, порівнюючи складну роботу м'язів мовного апарату та звуковий образ слова.

Голосові прояви дитини **9-12 місяців** включають плач, крик у відповідь на неприємні впливи, а під час емоційно-нейтральної чи позитивної ситуації – агукання та лепету. Додатково до цих феноменів, виявляється значуще для мовного розвитку явище довільне, хоч і неоформлена вокалізація – «немовлячий спів». Воно полягає в тому, що малюк робить вокалізації різного

афективного забарвлення.

«Немовлячий спів» завершує формування дослівного «комунікативного каркасу»: виявляється сформованою здатність висловити у конвенційній формі свої бажання у ситуації спілкування, спонукати оточуючих до їх виконання, використовувати для цього довільно керовані голосові сигнали. Проте, самі голосові сигнали залишаються ще неоформленими, дослівними. Наприкінці цього етапу, зазвичай, з'являються перші дитячі слова. Ці слова надзвичайно специфічні, часто мало схожі на відповідні слова оточуючих як за звучанням, так особливо і за значенням. І все ж таки дорослі відрізняють їхню появу і відзначають їхню значимість для успішного розвитку.

Отже, до *кінця 1 – початку 2 року* життя у дитини на основі лепету та «немовлячого співу» з'являються звукокомплекси, які кваліфікуються оточуючими як перші дитячі слова. За своїм звуковим оформленням, вони можуть бути близькими до лепетних звукокомплексів (типу «ма-ма», «па-па») і отримали назву «нянечні слова». Принципова відмінність перших слів від лепету полягає в їх осмисленні, що відзначається оточуючими.

З появою перших імітованих слів відбувається активне уточнення артикуляторної регуляції, диференціювання способу виголошення слів, що накопичуються. Тут досить істотна роль дорослих, що дають поправки малюкам.

Склад початкового дитячого словника неоднорідний. У нього входять, поперше, нормативні слова, звукова форма яких, як правило, полегшується, адаптується дитиною. В основному це прості слова, що позначають предмети, з якими дитина так чи інакше взаємодіє. По-друге, це звуконаслідувальні та лепетоподібні слова. Вони містять звуки, легкі для вимови, є здебільшого поєднання двох однакових складів. Своєрідність та їх ритмічна структура: склади, як правило, вимовляються з однаковим наголосом.

Характерною особливістю становлення звуків у початковому періоді, є нестійкість артикуляції за їх вимови. Нові елементи з'являються групами, а порядок засвоєння груп приголосних залежить від артикуляційних звуків, що

становлять ці групи. Більшість звуків формується у правильному вигляді не відразу, а поступово, через проміжні, перехідні звуки. О. Цвяхів у зв'язку з цим вказував, що відсутні у мовленні звуки у процесі розвитку мови заміщаються іншими звуками, які є в розпорядженні дитини. Система заміни одних звуків на інші базується на артикуляційній спорідненості звуків, насамперед на угрупованні їх за місцем творення, рідше – за способом творення. Опанування новим типом рухів артикуляції, викликає до життя ряд родинних звуків. Новий звук при його засвоєнні, з'являється лише у частині слів, а в інших словах як і раніше, присутній субститут.

Дитина молодшого дошкільного віку (*від 2 до 4 років*) вже значною мірою опановує мовленням, але воно ще недостатньо чисте за звучанням. Найбільш характерний мовний недолік для дітей цього віку – пом'якшення мовлення. Багато трирічних дітей не вимовляє шиплячих звуків [ш], [ж], [ч], [щ], замінюючи їх свистячими. Трирічні часто не вимовляють звуки [р] та [л], замінюючи їх. Зазначається заміна задньоязикових звуків передньоязиковими: [к] – [т], [г] – [д], а також оглушення дзвінких звуків.

Вимова слів у цьому віці має певні особливості. В українській мові малюкам складно дається вимова при збігові двох-трьох приголосних звуків, і, як правило, один з цих звуків або пропускається, або спотворюється, хоча ізольовано дитина ці звуки вимовляє правильно. Часто у слові один звук, зазвичай більш складніший, замінюється іншим, що є в тому ж слові. Іноді, ці заміни не пов'язані з труднощами вимови звуку: просто один звук уподібнюється до іншого, тому що дитина швидше вловила його і запам'ятала. Дуже часто діти роблять перестановку звуків і складів у словах.

За словами М. Фомічевої, вимова дитиною кожного звуку – це складний акт, що вимагає точної координованої роботи всіх частин мовленнево-рухового та мовленнево-слухового аналізаторів. У більшості дітей трьох років зустрічаються фізіологічні, непатологічні недоліки звуковимови, які мають непостійний, тимчасовий характер. Вони зумовлені тим, що у дитини трьох років ще недосконало функціонують центральний слуховий та мовний апарати.

Зв'язок між ними недостатньо вироблений, м'язи периферичного мовного апарату ще слабо натреновані. Все це призводить до того, що рухи мовних органів дитини ще недостатньо чіткі та узгоджені, звуки не завжди точно розрізняються на слух. Найважливішою умовою правильної вимови звуків є рухливість органів апарату артикуляції, вміння дитини керувати ними. Автор також зазначає, що 3–4 роки – це період усвідомлення процесу оволодіння звуками, період, коли діти починають цікавитися звуковою стороною мови.

Особливості вимови дітей на третьому та четвертому році життя О. Гвоздєв характеризує як період засвоєння звуків, коли поряд із правильною вимовою, спостерігаються пропуски, заміни, уподібнення звуків, їхнє пом'якшення.

У середньому дошкільному віці (*4–4,5 роки*) у мовленні майже зникає пом'якшення, воно спостерігається лише в небагатьох. У більшості дітей вже з'являються шиплячі звуки [ш], [ж], [ч], спочатку вони звучать нечисто, але поступово діти опановують їх цілком, хоча для цього віку, характерна нестійкість вимови. Багато дітей середнього дошкільного віку вже вимовляють звук [р], але ще недостатньо автоматизований у мовленні.

Пропускається звук [р] у словах рідко, частіше він замінюється іншими звуками: [р'], [л'], [й]. Цікаво, що в деяких дітей цього віку спостерігається непомірно часте використання звуків [р], [ш], [ж], коли вони переходять до їх правильної вимови. Дитина замінює новим звуком ті звуки, які самі раніше були заміниками.

У віці *5-6 років* дитина здатна помічати особливості вимови в інших дітей та деякі недоліки у своєму мовленні. Мовленнево-руховий та мовленнево-слуховий апарати дітей зазвичай вже готові до правильного сприйняття та вимови усіх звуків рідної мови. Однак ще зустрічаються окремі порушення вимови звуків:

- 1) не завжди шиплячі вимовляють чітко;
- 2) [р] замінюється [л] або [й];
- 3) [л] замінюється [л'];

4) характерна ще деяка нестійкість вже наявних у мовленні звуків.

У своїх дослідженнях М. Фомічова вказує, що в умовах правильного мовленнєвого виховання та за відсутності органічних недоліків мовлення, дитина до шести років опановує всі звуки рідної мови та правильно вживає їх у мовленні. Іноді, у дітей старшого дошкільного віку ще залишаються певні нечіткості у мовленні, недбала вимова звуків, недостатньо чітка диференціація звуків, тобто вони змішують їх при вимові і сприйнятті на слух.

О. Гвоздєв вказує, що послідовність засвоєння елементів різних рівнів мовної системи дуже виразно виявляє, що в оволодінні фонемним складом мови, проявляється залежність від рівня простоти – складності відповідних елементів артикуляції.

Також вчений зазначає, що формування фонем, що завершує засвоєння звукової системи мови, відбувається тоді, коли у дитини здійснюється розпізнавання звуків, що раніше змішувалися, і їх стійке використання для розрізнення слів, відповідно до наявної у мові традиції.

2.2. Етапи розвитку мовлення за О. Леонтєвим

Видатний вчений О. Леонтєв виділяє чотири етапи у становленні мови дітей:

1. Підготовчий етап – від 0 до 1 року

З моменту народження у дитини з'являються голосові реакції: крик та плач. Вони сприяють розвитку тонких та різноманітних рухів трьох відділів мовного апарату: дихального, голосового, артикуляційного.

За два тижні можна вже помітити, що дитина починає реагувати на голос того, хто говорить: перестає плакати, прислухається, коли до неї звертаються.

Близько **2 місяців** з'являється агукання і на початок 3-го міс. – лепеп (белькотіння) (Агу-агу, тя-тя, ба-ба і т. п.). **Лепет** – це поєднання звуків, що невизначено артикулюються.

З 5 місяців, дитина чує звуки, бачить в оточуючих артикуляційні рухи губ і намагається наслідувати. Багаторазове повторення якогось певного руху –

веде до закріплення рухової навички.

З 6 місяців дитина шляхом наслідування вимовляє окремі склади (ма-ма-ма, ба-ба-ба, тя-тя-тя, па-па-па та ін).

Надалі шляхом наслідування, дитина переймає поступово всі елементи мовлення, що звучать: не тільки фонemi, а й тон, темп, ритм, мелодику, інтонацію.

У другому півріччі, малюк сприймає певні звукосполучення та пов'язує їх з предметами чи діями (тік-так, дай-дай, бух). У цей час, він ще реагує на весь комплекс впливу: ситуацію, інтонацію та слова, що допомагає утворенню тимчасових зв'язків (запам'ятовування слів та реакція на них).

У віці **7-9 місяців** дитина починає повторювати за дорослим дедалі більше різноманітних поєднань звуків.

З 10-11 місяців з'являються самі слова (вже незалежно від ситуації та інтонації). Особливо важливого значення набувають умови, у яких формується мовлення дитини (правильне мовлення оточуючих, наслідування дорослих та інших.).

Наприкінці першого року життя з'являються перші слова.

2. Переддошкільний етап – з 1 до 3 років

Це етап становлення активного мовлення, у дитини з'являється особлива увага до артикуляції оточуючих. Вона дуже багато і охоче повторює за тим, хто говорить, і сама вимовляє слова. При цьому, малюк плутає звуки, переставляє їх місцями, спотворює, опускає. Перші слова дитини носять узагальнено-смысловий характер. Одним і тим самим словом або звукопоєднанням вона може позначати і предмет, і прохання, і почуття.

Таке мовлення називається ситуаційним, що супроводжується жестами, мімікою.

З півтора року слово набуває узагальненого характеру.

З'являється можливість розуміння словесного пояснення дорослого, засвоєння знань, накопичення нових слів.

Протягом **2-го та 3-го років** життя у дитини відбувається значне

накопичення словника. Наведемо найбільш поширені дані про бурхливий розвиток словникового запасу дітей у переддошкільному періоді: до 1 р. 6 міс. – 10-15 слів; до кінця 2-го р. – 300 слів (за 6 міс. близько 300 слів!); до 3 р. – близько 1000 слів (тобто за рік близько 700 слів!). Значення слів стають все більш конкретними.

На початок *3-го року* життя у дитини починає формуватися граматичний лад мови. Спочатку дитина висловлює свої бажання, прохання одним словом. Потім – примітивними фразами без погодження (Таті попити молока). Далі поступово з'являються елементи узгодження та співпідпорядкування слів у реченні.

До *2 років* діти практично опановують навички вживання форм однини і множини іменників, часу та особи дієслів, використовують деякі відмінкові закінчення. Саме тоді, розуміння мовлення дорослого значно перевищує вимовні повноваження.

3. Дошкільний етап – з 3 років до 7 років

На дошкільному етапі, більшість дітей ще відзначається неправильна звуковимова. Можна виявити дефекти вимови свистячих, шиплячих, сонорних звуків [р] та [л], рідше – дефекти пом'якшення, дзвоніння та йотації.

Протягом періоду *від 3 до 7 років* у дитини все більше розвивається навичка слухового контролю за власною вимовою, вміння виправляти її в деяких можливих випадках. Іншими словами, формується фонематичне сприймання. У цей період триває швидке збільшення словникового запасу. Активний словник дитини до 4-6 р досягає 3000-4000 слів. Значення слів ще більше уточнюються і багато в чому збагачуються. Але часто діти ще неправильно розуміють або використовують слова, наприклад, за аналогією до призначення предметів говорять замість поливати з лійки «ліяти», замість лопатка – «копатка» тощо. Разом з тим, таке явище свідчить про «відчуття мови». Це означає, що у дитини зростає досвід мовного спілкування, на його основі формується почуття мови, здатність до словотворчості.

К. Ушинський надавав особливого значення відчуттю мови, яке, за його

словами, підказує дитині місце наголосу в слові, граматичний оборот, спосіб поєднання слів у реченні.

Паралельно з розвитком словника йде розвиток граматичного ладу мовлення. У дошкільний період діти опановують зв'язним мовленням. Після трьох років відбувається значне ускладнення змісту мови дитини, збільшується її обсяг. Це веде до ускладнення структури речень. За визначенням О. Гвоздева, **до 3 року** у дітей виявляються сформованими усі основні граматичні категорії.

Діти **4-го року** життя оперують в мовленні простими та складними реченнями. Найбільш поширена форма висловлювань у цьому віці – просте поширене речення («Я ляльку в таку гарну сукню одягла»; «Я стану великим сильним дядьком»).

На **5 році** життя діти відносно вільно користуються структурою складносурядних та складнопідрядних речень («Потім, коли ми пішли додому, нам подарунки дали: різні цукерки, яблука, апельсини»; «Якийсь розумний і хитрий дядечко купив кульки, зробив свічки, підкинув у небо, і вийшов салют»).

Починаючи з цього віку, висловлювання дітей нагадують коротку розповідь. Під час бесід, їхні відповіді на запитання включають все більшу кількість речень. У п'ятирічному віці, діти без додаткових питань, роблять переказ казки (оповідання) з 40-50 речень, що свідчить про успіхи в оволодінні одним із важких видів мовлення – монологічного.

У цей період значно покращується фонематичне сприйняття: спочатку дитина починає диференціювати голосні та приголосні звуки, далі – м'які і тверді приголосні і, нарешті, – сонорні, шиплячі і свистячі звуки. До **4 років** у нормі дитина повинна диференціювати всі звуки, тобто у неї повинно бути сформовано фонематичне сприйняття. До того ж часу закінчується формування правильної звуковимови і дитина говорить дуже чисто.

Протягом дошкільного періоду поступово формується контекстне (абстрактне, узагальнене, позбавлене наочної опори) мовлення. Контекстне мовлення з'являється спочатку при переказі дитиною казок, оповідань, потім

при описі будь-яких подій з її особистого досвіду, її власних переживань, вражень.

4. Шкільний етап – з 7 до 17 років

Головна особливість розвитку мовлення у дітей на цьому етапі в порівнянні з попереднім – це її свідоме засвоєння.

Діти опановують звуковий аналіз, засвоюють граматичні правила побудови висловлювань. Провідна роль при цьому належить новому виду мовлення – письму.

Таким чином, у шкільному віці відбувається цілеспрямована перебудова мовлення дитини – від сприйняття та розрізнення звуків до усвідомленого використання всіх мовних засобів.

Зрозуміло, зазначені етапи, не можуть мати строгих, чітких кордонів. Кожен із них плавно переходить у наступний. Для того, щоб процес мовного розвитку дітей протікав своєчасно і правильно, необхідні певні умови.

Так, дитина повинна:

- 1) бути психічно та соматично здоровою;
- 2) мати нормальні розумові здібності;
- 3) мати нормальний слух та зір;
- 4) мати достатню психічну активність;
- 5) мати потребу в мовному спілкуванні;
- 6) мати повноцінне мовленнєве оточення.

Таким чином, неправильна вимова окремих груп звуків у молодшому дошкільному віці цілком закономірно та виправдано фізіологічними особливостями формування дитячого мовлення. Але, якщо дитина неправильно вимовляє звуки чи недостатньо виразно вимовляють слова, то дорослі обов'язково повинні звернути на це увагу. Необхідно своєчасно виявляти порушення мовлення у дітей та усувати їх.

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ЗВУКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ³

3.1. Утворення звуків мовлення

Діяльність активних органів мовлення називається *артикуляцією* і забезпечує утворення звуків мови, тобто *фонем*. Акустичні особливості звуків мови, що дозволяють відрізнити їх один від одного на слух, обумовлені особливостями їх артикуляції. Для правильного засвоєння фонетики, зручності і глибшого вивчення природи звука, документального відображення того чи іншого дефекту мовлення застосовується фонетична транскрипція.

Загальною для артикуляції всіх голосних звуків ознакою, що відрізняє їх артикуляцію від артикуляції приголосних звуків, є відсутність перешкод на шляху повітря, що видихується.

Звук, який виникає у гортані, в надставній трубці посилюється і сприймається у вигляді чистого голосу без домішки шумів. Звук голосу складається з основного тону і низки додаткових тонів – обертонів. У надставній трубці відбувається посилення не лише основного тону, але й обертонів, причому не всі обертони посилюються однаково: залежно від форми резонуючих порожнин, головним чином порожнини рота і частково глотки, одні ділянки частот посилюються більше, інші – менше, а деякі частоти не посилюються зовсім. Ці посилені ділянки частот, або форманти, і характеризують акустичні особливості різних голосних.

Кожному голосному звукові відповідає особливе розташування активних органів артикуляції (язика, губ, м'якого піднебіння, глотки). Тому один і той же звук, що виник у гортані, набуває в надставній трубці забарвлення, характерного для того чи іншого голосного.

Форма порожнин рота і глотки, характерна для кожного голосного, залежить в основному від положення язика й губ. Рухи язика вперед і назад, більше або менше його піднімання до певної частини піднебіння змінюють в

³ Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. С. 9-17.

об'ємі форму резонуючої порожнини. Губи, витягуючись уперед, і, округлюючись, утворюють отвір резонатора і подовжують резонуючу порожнину.

Короткі відомості з фонетики української мови

В українській мові 6 голосних звуків: [a], [o], [y], [e], [и], [і], що позначаються 10 буквами: а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї та 32 приголосні звуки. З них 22 твердих [б], [п], [м], [в], [ф], [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [р], [ж], [ш], [ч], [дж], [дз], [х], [к], [г], [ґ] і 10 м'яких [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [дз'], [л'], [н'], [р'], [й], 12 пом'якшених: [б'], [п'], [м'], [в'], [ф'], [г'], [к'], [х'], [ж'], [дж'], [ч'], [ш'].

3.2. Класифікація голосних звуків

Для голосних характерні фонація, що зумовлена вібрацією голосових зв'язок, вільний прохід видихуваного струменя повітря через ротову порожнину, загальна напруженість м'язів артикуляційного апарату, слабкість повітряного струменя. В українській літературній мові 6 голосних звуків: [a], [o], [y], [e], [и], [і]. У творенні голосних першорядну роль відіграють рухомі органи, зокрема язик, губи, нижня щелепа. Найактивнішим органом є язик, який рухається в горизонтальному та вертикальному напрямках і змінює форму та розмір резонатора. Місце артикуляції голосних визначається рухами язика в горизонтальному напрямку. Переміщення кінчика й спинки язика вперед (до передніх зубів), властиве звукам переднього ряду. В українській мові до голосних переднього ряду належать: [і], [и], [e]. Для голосних заднього ряду [a], [o], [y], властиве протилежне положення язика (кінчик язика відтягується від нижніх зубів, спинка язика спрямовується до задньої частини ротової порожнини).

Залежно від підняття спинки язика до піднебіння, розрізняють голосні високого ступеня піднесення [і], [y], високо-середнього [и], середнього [e], [o] й низького [a]. За участю губ, голосні поділяються на нелабіалізовані (неогублені) й лабіалізовані (огублені). Лабіалізовані голосні – [o], [y], решта – нелабіалізовані. Якісна характеристика голосних змінюється залежно від

фонетичної позиції, в яку вони потрапляють. Найбільше впливають на артикуляцію голосних палаталізовані приголосні, наголос і позиція в складі, слові, реченні. Усі три фази артикуляції (екскурсія, витримка, рекурсія) зберігаються лише при вимовлянні ізольованого голосного.

Голосні розглядаються як самостійні одиниці і в артикуляційні групи не об'єднуються. Класифікація голосних звуків будується з урахуванням:

- 1) участі або неучасті губ;
- 2) ступені підняття язика;
- 3) місця підняття язика;
- 4) напруженості.

Таблиця 3.1

Класифікація голосних звуків

Ряди	Передній	Середній	Задній	
	Нелабілізований		Нелабілізований	Лабілізований
Піднесення				
Високе	і	и		у
Середнє	е			о
Низьке			а	

За цими критеріями голосні звуки характеризуються наступними ознаками:

1. **За участю губ.** Голосні [o], [y], при вимовлянні яких губи випинаються (незначно при – o, значно при – y) вперед і округлюються, називають лабілізованими (від лат. *labium* – губа). В утворенні інших голосних губи активної участі не беруть, і ці голосні називають нелабілізованими.

2. **За ступенем підняття язика.** При вимовлянні голосних, язик може більшою чи меншою мірою підніматися до піднебіння. Є три ступені підняття язика: *високий, середній і низький*. До голосних високого підняття відносяться [i], [и], [y]; при середньому піднятті язика утворюються голосні [e] та [o]; до низького підняття відносять лише голосний [a].

3. **За місцем підняття язика** – переміщення язика вперед і назад. При вимовлянні одних голосних язик просувається вперед, так що за його коренем

залишається великий простір, кінчик упирається у нижні зуби, середня частина спинки язика піднімається до твердого піднебіння. Голосні, утворювані при такому положенні язика, називають голосними переднього ряду. До них відносять [i], [и], [e]. При утворенні інших голосних язик відсовується назад, так що за його коренем залишається лише невеликий простір, кінчик язика відсовується від нижніх зубів, задня частина спинки язика піднімається до м'якого піднебіння. Голосні, утворювані при такому положенні язика, називаються *голосними заднього ряду*. До них відносять [a], [o] та [y].

4. За напруженістю (чіткістю вимовляння голосного у ненаголошеній позиції). Звуки [i], [a], [y] – напружені. Вони чітко вимовляються і в ненаголошеній позиції: [зор'і], [л'ада], [т'ут'ун]. Звуки [и], [e], [o] – занижені. У ненаголошеній позиції звук [и] наближається до [e]: [ми^ене], [ми^енати], [ли^емон:ий]; або до [i]: [ши^іпіти]; звук [e] наближається до [и]: [гре^ибе]; звук [o] наближається до [y]: [сто^усунки], але ніколи не наближається до [a], як у російській мові: [голова], [дрова].

Постановку голосних звуків потрібно здійснювати по чергово з постановкою приголосних. Це зумовлено природним процесом, коли приголосний у поєднанні з голосним набуває властивих даній мові слуховимовних якостей. Голосні звуки Ф. Рау рекомендує ставити у такій послідовності (рис. 3.1):

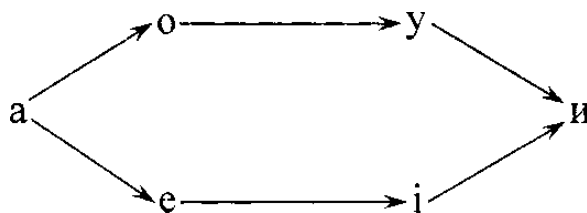

Рис. 3.1 Зв'язок між голосними при їх постановці і корекції

Оволодіння кожним голосним і приголосним звуком відбувається в онтогенезі у відповідності до певних вікових періодів, і своєчасне їх виникнення забезпечує формування правильної вимови. Нечіткість вимови у дітей до 5-и років, можна вважати фізіологічним періодом формування звуковимови, проте якщо цього не відбулося, чи звуки у вимові відсутні,

викривлені та замінюються іншими, то можна говорити про затримку або порушення процесу природного перебігу оволодіння мовленням.

Таблиця 3.2

Вікові періоди виникнення голосних і приголосних звуків

Вік дітей	1-2 роки	2-3 роки	3-5 років	5 років
Звуки	[a], [o], [e] [п], [б], [м]	[і], [и], [у] [ф], [в] [т], [д], [н] [к], [г], [ґ], [х], [й]	[с], [з], [ц] [ш], [ж], [ч], [ш]	[л], [р]

У процесі постановки вимови голосних звуків української мови слід дотримуватися норм літературної вимови. І надалі під час корекції звертати увагу на особливості вимови голосних звуків у наголошеному й ненаголошеному складі (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Норми вимови голосних звуків української мови

(за А. Богуш)

Голосні звуки	Вимова у наголошеному складі	Вимова у ненаголошеному складі
[a]	[a]	[a]
[o]	[o]	[o]
[y]	[y]	[y]
[і]	[і]	[і]
[и]	[и]	[и]е
[е]	[е]	[е]и

} виразно,
} чітко

Послідовність постановки вимови звуків повинна відповідати класифікації звуків української мови й черговості їх виникнення в онтогенезі. Порядок корекції вимови звуків зумовлюється, перш за все, дидактичними принципами, зокрема: від легкого до складнішого, доступністю, а також індивідуальними можливостями дитини.

3.3. Характеристика приголосних звуків української мови

Особливістю артикуляції приголосних звуків є те, що при їх утворенні на шляху струменя повітря, що видихується, у надставній трубі виникають різного роду перешкоди, спричинених зімкненням, зближенням або поєднанням зімкнення і зближення органів артикуляції. Долаючи ці перешкоди, повітряний струмінь чинить шуми, які і визначають акустичні особливості більшості приголосних. Відбувається також зосередження органів артикуляції у місці творення перепони – посилення м'язової напруги, збільшення сили повітряного струменя. В українській літературній мові 32 приголосні. Характер звучання окремих приголосних залежить від способу утворення шуму і місця його виникнення. Виділяються в українській мові групи приголосних фонем:

- а) *за місцем творення звуків*, тобто місцем дії активних і пасивних органів, які беруть участь у вимовлянні звуків;
- б) *за способом утворення*, або як саме утворюється звук;
- в) *за участю голосу*, тобто яка участь голосу і шуму у творенні звуків;
- г) *за палаталізацією* (наявністю чи відсутністю м'якості).

В одних випадках органи вимови утворюють повне зімкнення, яке з силою розривається струменем повітря, що видихається. У момент розриву (або вибуху) виходить шум. Так утворюються *зімкнені*, або *вибухові*, приголосні.

В інших випадках активний орган вимови лише наближається до пасивного, тому між ними утворюється вузька щілина. У цих випадках, шум виникає в результаті тертя повітряного струменя об краї щілини. Так утворюються *щілинні* або *фрикативні* (від лат., приголосні).

Якщо органи вимови, що утворили повне зімкнення, розмикаються не миттєво, шляхом вибуху, а через перехід зімкнення у щілину, то виникає складна артикуляція зі зімкненим початком і щілинним закінченням. Така артикуляція характерна для утворення зімкнено-щілинних (злитих) приголосних, або *африкатів*. Повітряний струмінь, долаючи опір органу вимови, що перегороджує йому шлях, може привести останній у стан вібрації (тремтіння), внаслідок чого виникає своєрідний переривчастий звук. Так

утворюються *тремтячі* приголосні, або *вібранти*.

За наявності повного стулювання надставної труби в одному місці (між губами або між язиком і зубами) в іншому її місці (з боків від язика або позаду опущеного м'якого піднебіння), може залишатися вільний прохід для повітряного струменя. У цих випадках, шуму майже не виникає, але звук голосу набуває характерного тембру і помітно приглушується. Приголосні, що утворюються при такій артикуляції, мають назву *зімкнено-прохідних*.

Залежно від напрямку повітряного струменя – до порожнини носа або рота, *зімкнено-прохідні приголосні поділяються на носові і ротові*.

Особливості характерного для приголосних шуму, залежать не лише від способу його утворення, але і від місця виникнення. Як шум вибуху, так і шум тертя, може виникати у різних місцях надставної труби. В одних випадках активним органом вимови, що створює змикання або щілину, є нижня губа, і виникаючі при цьому приголосні носять назву *губних*. В інших випадках, активним органом вимови є язик, і тоді приголосні називаються *язиковими*.

При створенні більшості приголосних до основного способу артикуляції (зімкнення, звуження, вібрації) може приєднуватися додаткова артикуляція у вигляді підйому середньої частини спинки язика до твердого піднебіння – *палаталізації* (від лат. palatum – піднебіння). Акустичним результатом палаталізації приголосних є їхнє пом'якшення.

В основу класифікації приголосних покладені наступні ознаки: місце утворення; участь шуму і голосу; спосіб артикуляції; відсутність або наявність палаталізації (твердість або м'якість).

I. За місцем артикуляції, приголосні перш за все поділяються на три групи, залежно від активного органу вимови, що бере участь у їхньому утворенні, а саме на губні, язикові і глотковий.

Губні приголосні, у свою чергу, поділяються на три групи залежно від пасивного органу, відносно якого артикулює нижня губа:

– губно-губні, або двогубні: [п, п', б, б', м, м'] – при вимовлянні цих звуків утворюється зімкнення між нижньою і верхньою губами;

- губно-зубні: [ф, ф'] – Тут нижня губа артикулює відносно верхніх різців, утворюючи з ними щілину;
- губні: [в, в'] – можуть бути або нескладовими губно-губними або губно-зубним.

За участю голосу і шуму	За місцем утворення		За способом утворення та участю голосу		Губні тверді	Язикові				
						Передньо-язикові		Середньо-язикові	Задньоязикові	Глоткові
						тверді	м'які			
Шумні	Проривні	Дзвінкі	Короткі	б	д	д'		г		
			Довгі			д'				
		Глухі	Короткі	п	т	т		к		
			Довгі			т'				
	Щільні (фрикативні)	Дзвінкі	Короткі	в	з, ж	з', ж'	й		г	
			Довгі			з'				
		Глухі	Короткі	ф		с'		х		
			Довгі							
	Зліті (африкати)	Дзвінкі	Короткі		дз, дж	дз'				
			Довгі							
		Глухі	Короткі		ц, ч	ц', ч'				
			Довгі		ч					
Сонорні	Зімкнено-прохідні носові	Дзвінкі	Короткі	м	н	н'				
			Довгі		н	н'				
		Глухі	Короткі		л	л'				
			Довгі			л'				
	дріжачий плаєні	Дзвінкі	Короткі		р	р'				
			Глухі	Довгі			р'			

Рис. 3.2 Класифікація приголосних звуків

Язикові приголосні, залежно від пасивного органу, по відношенню до якого артикулює язик, поділяються на чотири групи:

1. *Передньоязикові:*

– *передньоязиково-зубні*: [д, т, н, л, с, с', з, з', дз, дз', ц, ц'] – при вимовлянні цих звуків передня частина язика разом із його кінчиком артикулює відносно верхніх різців, утворюючи з ними зімкнення або щілину. Звуки [с, с', з, з', дз, дз', ц, ц'] – *свистячі* (за акустичним враженням), тому що при їхньому вимовлянні виникає характерний шум, схожий на свист.

– *передньоязиково-альвеолярні*: [д', т', н', л' ж, ш, дж, ч, р, р'] – при вимовлянні цих звуків передня частина язика разом із його кінчиком артикулює відносно альвеолярних відростків щелеп, утворюючи з ними зімкнення або щілину. Звуки [ж, ш, дж, ч] – *шиплячі* (за акустичним враженням), тому що при їхньому вимовлянні струмінь видихуваного повітря, яке проходить щілинами у ротовій порожнині, створює шум, що нагадує шипіння. Звуки [р, р'] – *тремтячі (вібранти)* – утворюються в результаті вібрації переднього краю язика біля альвеол верхніх різців;

– *Середньоязикові* – [й, г'] – при їхньому вимовлянні середня частина спинки язика піднімається до твердого піднебіння й утворює з ним щілину. Якщо щілина вузька – вимовляється приголосний й, а коли щілина віддалена від піднебіння і шуму не чути – вимовляється нескладовий приголосний Г.

– *Задньоязикові*: – [к, г, х] – при утворенні цих звуків задня частина спинки язика артикулює відносно м'якого піднебіння і задньої частини твердого піднебіння, утворюючи тут зімкнення або щілину.

– *Глотковий (фарингальний) приголосний* – [г] – щілинний, дзвінкий, твердий.

II. За участю шуму і голосу приголосні поділяються на чотири групи.

Приголосні, утворювані за допомогою голосу і при слабо вираженому шумі, називають **сонорними**. До них відносять: [в, м, м', н, н', л, л', р, р', й, г].

Сонорні приголосні протиставляються всім іншим приголосним, які називають **шумними**. На відміну від сонорних, вони утворюються за участю достатньо сильних шумів, які ясно розрізняються: [б, п, ф, д, д', т, т', з, з', с, с', ц', дз, дз', ж, ш, дж, ч, к, г, х].

Шумні приголосні, у свою чергу, поділяються на дві групи. Одна група – приголосні, утворювані без участі голосу, за допомогою одного лише шуму. Вони називаються *глухими*; при їх вимовлянні голосова щілина розкрита, голосові зв'язки не коливаються – [п, ф, т, т', с, с', ц, ц', ш, ч, к, х]. Інша група – приголосні, утворювані за допомогою шуму у супроводі голосу. Вони називаються *дзвінками* – [б, д, д', з, з', дз, дз', ж, дж, г]. Більшість шумних

приголосних складає пари глухих і дзвінких ([*n-б*], [*ф-в*], [*ш-ж*]).

III. За способом артикуляції або утворення перешкоди між активними і пасивними органами вимови, приголосні поділяються на 5 груп.

Шумні приголосні утворюють три групи:

- 1) зімкнені, або вибухові: [*б, б', н, н', д, д', т, т', к, к', г*];
- 2) щілинні або фрикативні: [*в, в', ф, ф', з, з', с, с', ж, х, ш, г*];
- 3) зімкнено-щілинні (злиті), або африкати: [*ц, ц' дз, дз', дж, ч, ч'*].

Сонорні приголосні поділяються на дві групи:

- 1) зімкнено-прохідні: [*м, м', н, н', л, л'*] ([*м, м', н, н'*] - носові, а [*л, л'*] – бокові);
- 2) тремтячі, або вібранти: [*р, р'*];
- 3) щілинний м'який – [*й, ї*].

IV. За відсутністю або наявністю палаталізації. Палаталізовані приголосні (утворювані за допомогою розпластування кінчика язика і просування на альвеолярні поверхні – [*т', д', н', л'*]) називають *м'якими* на відміну від не палаталізованих, або *твердих* приголосних.

4. Класифікація приголосних звуків за М. Савченко

Дана класифікація є доцільною для логопедичної роботи шкільного логопеда.

Вона виділяє такі групи приголосних:

I. За активним мовним органом (місцем творення перепони):

- а) губні – [*п, б, ф, в, м*];
- б) язикові – [*т, т', д, д', н, н', с, с', з, з', л, л', р, р', ц, ц', дз, дз', ш, ж, ч, дж, к, г, х, г, й*].

II. За способом творення перепони приголосні поділяються на:

Зімкнені – активний орган щільно змикається з пасивним. При цьому характер зімкнення різний:

а) чисті зімкнені: [*п, б, т, т', д, д', к, г*] – повітря проривається крізь зімкнені органи, утворюючи вибух;

б) зімкнено-щілинні або африкати: [*ч, дж, ц, ц' дз, дз'*] – злиті звуки. Першим компонентом звука є зімкнення, другим – щілина, в яку плавно

переходить зімкнення. Обидва компоненти створюються одним органом мовлення і мають бути або дзвінками, або глухими;

в) зімкнено-прохідні: [м, н, й, л, л'] – одночасно здійснюється зімкнення одних органів й утворюється щілина між другими, по якій видихується повітря ([м, й, н'] – через носову порожнину, [л, л'] – між бічними краями язика і верхніми зубами).

Щілинні: [ф, в, с, с', з, з', ш, ж, й, х, г].

Дрижачі: [р, р'].

III. За участю спинки язика:

а) тверді: [п, б, м, ф, в, т, д, с, з, ц, дз, л, н, р, ш, ж, ч, дж, х, г, к, г.]

б) м'які: [п', д', с', з', ц', дз', л', н', р', й].

Звуки [п, б, м, ф, в, к, г, х, ш, ж, ч, дж] в українській мові вимовляються напівпом'якшено здебільшого перед голосним [і]. Розглядаються ці напівпом'якшені як варіанти твердих фонем.

Подовжені приголосні в українській мові не мають фонологічної самостійності.

IV. За участю голосу й шуму:

а) шумні, які поділяють на дзвінки (вібрують голосові зв'язки): [б, д, д', з, з', ж, дз, дз', дж, г, г'] та глухі: [п, ф, т, т', с, с', ц, ц', ш, ч, к, х] (голосові зв'язки не вібрують);

б) сонорні: [м, н, н', р, р', л, л', в, й] (голос переважає над шумом).

V. За участю носового резонансу:

а) носові: [м, н, н'].

б) неносові: всі інші приголосні: [б, д].

Проте, наведені класифікації приголосних фонем дуже важко реалізувати в методиці логопедичної роботи, бо кожна з наведених груп приголосних уключає фонем, об'єднані лише за однією ознакою.

Для практики й методики корекційної роботи доцільнішим виявилось об'єднання фонем М. Савченко у артикуляційні групи за двома основними артикуляційними ознаками: місцем і способом творення перепони. Інші три

ознаки (участь голосових зв'язок, спинки язика та носової порожнини) слугують для розрізнення фонем у середині однієї групи.

При такому підході, приголосні фонemi української літературної мови нами об'єднуються у 12 артикуляційних груп: [б] (двогубна); [ф, в] (губно-зубні); [с, с', з, з'; ш, ж; х, г; л, л'; н, б, м; т, т', д, д', н, н'; й; к, г; ц, ц'; дз, дз'; ч, дж; р, р'].

РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ОСВІТНІХ ТРУДНОЩІВ ТА РІВНІ ПІДТРИМКИ ОСІБ ІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНО-МОВЛЕННЄВИМИ ТРУДНОЩАМИ⁴

Десятилітній досвід активного впровадження інклюзивного навчання дітей з ООП в Україні, сьогодні потребує підведення певних підсумків, оцінки здобутків і невдач. Наразі йде пошук способів зробити навчання в інклюзивному класі диференційованим, таким, що задовольняє індивідуальні потреби кожного окремого учня.

4.1. Нормативно-правова база⁵

21 липня 2021 року з'явилась постанова Кабінету Міністрів України №765 щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами, а також додаток 4 до Положення, в якому зазначені категорії (типи) освітніх потреб (труднощів). Згідно з цим документом, під освітніми труднощами мають на увазі труднощі у навчанні, які впливають на процес здобуття освіти та рівень результатів навчання дітей відповідного року навчання у відповідному закладі освіти.

«Рівень підтримки» в освітньому процесі в інклюзивних класах (група) – обсяг тимчасової або постійної підтримки в освітньому процесі учнів з особливими освітніми потребами, відповідно до їхніх індивідуальних потреб.

4.2. Категорії освітніх труднощів

Інтелектуальні. Можуть полягати в обмеженні функціонування різного ступеня прояву передумов інтелекту (пам'яті, уваги, мислення, мовлення, вольових процесів, мотивації тощо), власне інтелекту (здатності до узагальнення, абстрагування, міркування, продукування думки, судження,

⁴ Рекомендовано до перегляду <https://vseosvita.ua/webinar/osvitni-trudnosi-ta-rivni-pidtrimki-ditej-z-ooop-zakonodavstvo-ta-tipologia-464.html>

⁵ Освітні труднощі та рівні підтримки дітей з ООП: законодавство та типологія <https://vseosvita.ua/news/osvitni-trudnoshchi-ta-rivni-pidtrymky-ditei-z-ooop-zakonodavstvo-ta-typolohiia-49736.html>

здатності робити висновки тощо), інвентарю інтелекту (набутих знань, умінь, навичок).

Функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві). Можуть полягати в обмеженні життєдіяльності різного ступеня прояву слухової, зорової, опорно-рухової, мовленнєвої функцій (характеристик голосу, розрізнення звуків мовлення на слух, використання словникового запасу і граматики, перебігу читання, письма, комунікації тощо).

Фізичні. Можуть полягати в обмеженні функціонування різного ступеня прояву органів та кінцівок дитячого організму.

Навчальні. Можуть полягати в обмеженні або своєрідності перебігу довільних видів діяльності різного ступеня прояву (писемного виду діяльності, математичних дій і т.д.).

Довільний вид діяльності – цілеспрямований вид діяльності, керування яким відбувається під контролем свідомості.

Соціоадаптаційні (особистісні, середовищні труднощі) або соціокультурні (взаємодія з представниками осередків окремих культур, отримання інформації засобами жестової мови тощо).

Можуть полягати в наявності бар'єрів на шляху до формування навичок пристосування до умов соціального середовища, прояву рольової пластичності поведінки, інтеграції у соціальні групи, засвоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища тощо.

Виявлення бар'єрів виступає у якості індикатора переведення певних особливостей розвитку до статусу особливих освітніх потреб у наданні освітніх послуг закладом освіти, а значить пристосуванні освітнього середовища до стану розвитку дитини.

Варто розуміти, що ті особливості, які можуть бути виявлені під час обстеження, можуть проявитися у вигляді певних труднощів, але не створювати бар'єр на шляху до опанування шкільних знань, не набувають статусу особливих освітніх потреб, відповідно не потребують спеціальних налаштувань освітнього середовища.

4.3. Рівні підтримки⁶

Щодо кожної категорії передбачено п'ять рівнів підтримки дитини з ООП в освітньому процесі.

Підставою для надання такої підтримки є висновок про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, наданий інклюзивно-ресурсним центром, та заява одного з батьків чи інших законних представників дитини.

Діти, які мають труднощі **I ступеня** прояву (незначні).

Надання дітям консультативної допомоги в освітньому процесі вихователем-методистом, корекційним педагогом, логопедом, психологом, надання за потреби логопедичних послуг. Не потребує надання асистента та адаптації або модифікації програми.

Діти, які мають труднощі **II ступеня** прояву (труднощі легкого ступеня прояву).

Наявність потребу у здійсненні комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини в ІРЦ, створення освітнього середовища, можлива потреба у допоміжних засобах навчання чи додатковій підтримці, адаптація змісту навчання, методична підтримка та консультації учасників освітнього процесу фахівцями ІРЦ та іншими фахівцями тощо.

Діти, які мають труднощі **III ступеня** прояву (труднощі помірного ступеня прояву).

Додаються: асистент вихователя, відповідно до потреби дитини; заняття з розвитку слухового та зорового сприймання, альтернативної комунікації, соціально-побутового орієнтування тощо.

Діти, які мають труднощі **IV ступеня** прояву (труднощі важкого ступеня прояву).

Надається асистент вихователя, є потреба у присутності асистента дитини. Адаптація або модифікація змісту навчання, використання спеціальних

⁶ Освітні труднощі та рівні підтримки дітей з ООП: законодавство та типологія <https://vseosvita.ua/news/osvitni-trudnoshchi-ta-rivni-pidtrymky-ditei-z-ooop-zakonodavstvo-ta-typolohiia-49736.html>

методів, технологій та прийомів.

Діти, які мають труднощі **V ступеня** прояву (труднощі найтяжчого ступеня прояву).

Модифікація змісту навчання, потребує допомоги асистента вихователя та асистента дитини, корекційно-розвиткові заняття до 8 разів на тиждень, навчання за модифікованим розкладом.

На кожному з рівнів підтримки є важливим облаштування освітнього середовища:

- універсальний дизайн;
- розумне пристосування;
- облаштування ресурсної кімнати;
- прилаштування місця навчання та закупівля індивідуальних засобів навчання.

4.4. Функціонально-мовленнєві труднощі⁷

Соціальний контекст аналізу мови і мовлення дає змогу розглядати їхню роль у різних ситуаціях функціонування та життєдіяльності особи в соціумі.

Знання мови та вміння нею користуватися формують мовну компетентність носія, а вміння враховувати соціокультурні параметри спілкування забезпечує його комунікативну компетентність. У цьому аспекті *заклад освіти виступає як один із варіантів інституційного соціального контексту, висуваючи свої правила облаштування лінгвістичного простору*, ключовий компонент якого – *мовна норма*. Вона є закономірним результатом відбору і подальшого використання певних засобів мови, які взято за зразкові, що документально закріплено за допомогою лінгвістичної кодифікації. Саме мовні засоби з перших днів навчання дитини в закладі освіти стають одним з провідних інструментів опанування знань. Відсутність можливості дотримуватися мовної норми може бути *результатом наявності порушень мовленнєвого розвитку різного ступеня прояву*, а провідна роль лінгвістичного

⁷ Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі. / Укладачі Прохоренко Л. І., Ярмола Н. А., Набоченко О. О. та ін. 2001. 199с.

інструментарію в такому випадку – суттєва перешкода на шляху до успішного опанування знань будь-якого напрямку.

Особи з порушеннями мовлення – частина учнівської спільноти, яка носить назву «особи з особливими освітніми потребами» і входить до кола офіційно визнаної термінології на теренах нашої країни з моменту внесення у 2017 році змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу цих осіб до освітніх послуг. На основі виокремлених з точки зору пріоритетності *освітнього критерію* основних *класифікаційних ознак* особливих освітніх потреб дитини порушення мовлення віднесено до *особливостей психофізичного розвитку* (різного походження, часу виникнення, ступеня прояву, перебігу й тривалості), що проявляються у дефіциті мовленнєвої функції і можуть призводити до різних **труднощів у процесі опанування знань**. Відтак, освітній простір найчастіше виступає яскравим індикатором наявності порушень мовленнєвого розвитку, що вимагає чіткого алгоритму своєчасного виявлення та супроводу з метою запобігання виникненню або долання перешкод, на шляху до здобуття особою освіти всіх рівнів. Саме тому ракурс сучасних вітчизняних наукових розвідок відділу логопедії Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України – глибокий аналіз не лише механізмів порушень мовленнєвого розвитку, а й **основних сфер розвитку дитячого організму** з метою усвідомлення індивідуальних ключових освітніх потреб в умовах наявності мовленнєвого дефіциту (Г. Грибань, Е. Данілавичюте, В. Ільяна, З. Мартинюк, Ю. Рібцун, Л. Трофименко). Важливим є врахування того факту, що в сучасній науці життєдіяльність живої системи прийнято розглядати і як її здатність до життя (стану розвитку *фізичної і психічної* складових), і як оптимальну діяльність та поведінку відповідно до соціальних і культурологічних норм суспільства (стану розвитку *соціальної та особистісної* складових). Тому у фокусі уваги перебуває аналіз трьох основних рівнів становлення організму, які мають ієрархічний взаємозв'язок і представлені у біопсихосоціальной моделі розвитку.

Такий погляд дає змогу переосмислити наявні засоби підтримки осіб з порушеннями мовлення, а також переконатися в тому, що концепція визначення «структури дефекту» традиційно для нашої країни передуює створенню оптимального освітнього маршруту подальшого розвитку дитини, **залишаючись прерогативою вузькоспеціалізованих професіоналів**, наприклад вчителів-логопедів, у контексті супроводу осіб з порушеннями мовлення на логопедичних заняттях корекційно-розвиткового спрямування або на уроках/заняттях спеціальних шкільних/дошкільних закладів освіти, які проводять компетентні вчителі початкової ланки освіти/вихователі. Проте педагоги-предметники цих інституцій, найчастіше приймаючи естафету навчання, мають можливість використання єдиного доступного інструменту – освітнього. У подібній ситуації опиняються фахівці інклюзивних закладів освіти, зосереджуючи зусилля на необхідності втілення в освітній процес унормованих вимог до навчання, водночас не маючи належного «озброєння» для миттєвого реагування на особливі потреби, що є наслідком дефіциту мовленнєвої функції. Накопичений багаторічний досвід надання допомоги в системі спеціальної освіти, а також первинний досвід організації інклюзивного навчання вимагають вибору **такого ракурсу трактування порушень мовленнєвого розвитку, який би дав змогу аналізувати їх з позицій саме освітнього критерію**, що є вкрай необхідною вимогою сьогодення з огляду на потребу у створенні пристосувального освітнього середовища.

Наведений контекст міркувань, дає змогу дійти висновку про першочерговість потреби у трансформації специфічно-професійних висновків фахівця (учителя-логопеда) в такі, що уможливають отримання конкретної інформації про те, як саме дефіцит розвитку мовленнєвої функції позначається на якості засвоєння знань і в якій спосіб педагог зможе надати належну підтримку: постає питання про перетворення в нашому випадку «логопедичної мови» на «мову педагога».

З метою досягнення зазначеного результату доцільним, на нашу думку, є розроблення спеціальної процедури, яка сприятиме усвідомленню нового

формату оформлення спостережень вузькопрофільним фахівцем. Її сутність полягає у виокремленні *особливостей розвитку мовленнєвої функції* конкретної дитини з огляду на природу і механізм порушення, що є першим, звичним для фахівця, етапом обстеження. На цьому етапі важливим видається детальне виявлення всіх можливих ознак особливого розвитку мовленнєвої функції (без згадування логопедичного діагнозу).

Наприклад: *виявлена особливість – загальна змазаність мовлення, яка проявляється у дефіциті його розбірливості внаслідок обмеження рухів органів мовленнєвого апарату* (при цьому діагноз «Дизартрія» залишається на фоновому рівні організації діяльності фахівця, адже відомості про нього не є інформативними для інших фахівців команди інклюзивно-ресурсного центру та педагогів).

Водночас визначена особливість сама по собі *присутність позначається на якості засвоєння знань?»*.

Таким чином, виникає потреба в переході на другий етап, зміст якого має бути підпорядкований пошуку відповіді на зазначене запитання. Для досягнення такої мети необхідний певний *«набір одиниць аналізу»*, за допомогою якого було б можливо визначити перешкоди в освітньому середовищі і правильно сформулювати *«особливі потреби в організації комфортного освітнього простору»*, що стають предметом уваги найближчого оточення (родини, фахівців закладу освіти) і підлягають задоволенню. Логічно передбачити, що такий «набір одиниць аналізу» має перебувати у площині *«освітнього інвентарю»*, тобто того «асортименту результатів», які з'являються внаслідок впливу освітнього середовища, а це – знання, уміння, навички, завдяки яким уможлиблюються виконання дитиною, відповідно завдань до її віку та рівня освіти та адекватна життєвій ситуації поведінка. Невідповідність ступеня готовності дитини до виконання завдання певного типу складності або до певної життєвої ситуації проявляється через виникнення *труднощів* – перешкод, що вимагають великих зусиль для переборення, подолання. Кожне завдання або ситуація має свою психологічну структуру –

залучення функцій та операцій певної модальності (зорової, слухової, моторної і т. д.) у передбаченій для успішного виконання послідовності. Саме в той момент, коли *особливість розвитку дитини прямо або опосередковано «синхронізується» з компонентом психологічної структури завдання або життєвої ситуації, і виникає трудність*, яка або повністю блокує діяльність, або змушує дитину «зійти з орбіти» алгоритму еталонного виконання завдання, що призводить до появи помилок. *Ключові компоненти психологічної структури завдань і ситуацій, таким чином, виступають маркерами труднощів*, визначаючи їхню типологію: *інтелектуальні*, які можуть полягати у своєрідності рівневих властивостей інтелекту різного ступеня прояву: пізнавальних функцій (відображення дійсності через обсяг і розподіл уваги, сенсорне розрізнення, оперативну й довгострокову пам'ять, поінформованість у певній сфері тощо), комбінаторних властивостей (здатності до утворення взаємозв'язків між компонентами набутого досвіду в різних сполученнях: просторово-тимчасових, причинно-наслідкових, категоріально-змістовних), процесуальних властивостей (операційного складу інтелектуальної діяльності), регуляторних властивостей (координації, контролю в організації поведінки); *функціональні* (сенсорні, моторні), які можуть полягати в обмеженні життєдіяльності різного ступеня прояву слухової, зорової, опорно-рухової (кістково-м'язової), *мовленнєвої функцій*; *фізичні*, які можуть полягати в обмеженні функціонування різного ступеня прояву органів і частин тіла дитини; *навчальні*, які можуть полягати в обмеженні або своєрідності перебігу довільних видів діяльності різного ступеня прояву (писемного виду діяльності, математичних дій); *соціоадаптаційні* (особистісні, середовищні), які можуть полягати в індивідуальних відмінностях різного ступеня прояву або дезадаптації як відповіді організму на зміни в соціальному навколишньому середовищі. Відтак завдання фахівця в нашому прикладі полягає в тому, щоб **правильно визначити насамперед функціонально-мовленнєві труднощі, використовуючи «мову педагога»: особливість «загальна змазаність мовлення» спричинює виникнення труднощів, які проявляються у спробах**

швидко і розбірливо побудувати висловлення, правильно вимовляючи звуки мовлення, що призводить до ускладнень розуміння його сенсу оточенням тощо.

Очевидним є той факт, що кожен тип труднощів слід ретельно проаналізувати з метою **визначення ступеня прояву**, що є наступним етапом цілісної системи надання допомоги та підставою для визначення певного асортименту «приспосувань» (умов), які дають змогу **моделювати** пристосувальне освітньо-розвивальне середовище для **конкретної дитини** з метою організації максимально доступного для неї навчання. Відтак виникає потреба у розробці **критеріїв виявлення певного ступеня прояву труднощів**. За основу, нами було взято п'ятирівневу шкалу, а також поняття «бар'єр», що запропоновані в контексті Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності і здоров'я (Е. Данілавічюте). Нижче пропонуємо структуровану характеристику критеріїв визначення функціонально-мовленнєвих труднощів, відповідно до кожного ступеня прояву.

Перший ступінь прояву труднощів: наявність **незначних, поодиноких** особливостей функціонування мовлення, які можуть бути присутні в різних поєднаннях.

Другий ступінь прояву труднощів: наявність **значних особливостей** функціонування мовлення, які можуть бути присутні в різних поєднаннях, створювати бар'єр в успішному опануванні знань і взаємодії.

Третій ступінь прояву труднощів: наявність **виражених особливостей** функціонування мовлення, які можуть бути присутні в різних поєднаннях, спричинювати особливості когнітивного, емоційно-вольового функціонування, створювати бар'єр в успішному опануванні знань і взаємодії.

Четвертий ступінь прояву труднощів: наявність **чітко окреслених особливостей початкової стадії функціонування мовлення**, які можуть бути присутні в різних поєднаннях, спричинювати особливості когнітивного, емоційно-вольового функціонування, створювати бар'єр в успішному опануванні знань і взаємодії.

П'ятий ступінь прояву труднощів: наявність особливостей функціонування мовлення різного ступеня прояву **в поєднанні з іншими особливостями функціонування**, що може створювати суттєвий бар'єр в успішному опануванні знань і взаємодії.

Наведена характеристика ступенів прояву функціонально-мовленнєвих труднощів, на нашу думку, має озброїти фахівців чітким алгоритмом визначення особливих освітніх потреб, які претендують на задоволення за умови надання певного рівня підтримки.

РОЗДІЛ 5. КЛАСИФІКАЦІЯ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ

Науково обґрунтоване уявлення про форми і види мовленнєвих порушень є вихідною умовою для розробки ефективних методик їх виправлення. Протягом всього розвитку логопедії, дослідники прагнули створити класифікацію мовленнєвих порушень, яка б охопила всю їхню різноманітність. Але, на сучасному етапі, проблема класифікації залишаються однією із актуальних, не тільки для логопедії, але і для інших наукових дисциплін, які вивчають порушення мовної діяльності: нейрофізіології, медицини, пато- і нейропсихології, відгалужень спеціальної психології і педагогіки: олігофренопедагогіки, сурдопедагогіки, тифлопедагогіки. Складність питання класифікації мовленнєвих порушень, зумовлена рядом причин, серед яких провідне місце займає недостатнє вивчення самих механізмів мовлення. У вітчизняній логопедії використовуються дві класифікації мовленнєвих порушень, перша – психолого-педагогічна або педагогічна (за Р. Левіною); друга – клініко-педагогічна. Психолого-педагогічна класифікація Р. Левіної основана на виділенні, перш за все, тих ознак мовленнєвих порушень, які важливі для здійснення єдиного педагогічного підходу [1].

5.1. Психолого-педагогічна класифікація

Психолого-педагогічна класифікація виникла в результаті критичного аналізу клінічної класифікації, з точки зору застосування її в педагогічному процесі, яким являється педагогічний вплив. Порушення мовлення, в даній класифікації, підрозділяється на дві групи. **Перша група – порушення засобів спілкування** (фонетико-фонематичний недорозвиток і загальний недорозвиток мовлення).

Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення (ФФНМ) – порушення процесів формування звуковимовної системи рідної мови у дітей з різними мовленнєвими розладами, внаслідок дефектів сприймання і вимови фонем [14, с. 19].

Загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ) – різні складні мовленнєві розлади, при яких порушене формування всіх компонентів мовленнєвої системи за нормального слуху та інтелекту [2, с. 160].

В якості загальних ознак відмічаються пізній початок розвитку мовлення, бідний словниковий запас, аграматизми, дефекти вимови, дефекти фонемоутворень. Недорозвиток може бути виражений в різному ступені: від відсутності мовлення або лепетного її стану до розгорнутого, але з елементами фонетичного і лексико-граматичного недорозвитку. В залежності від ступені сформованості засобів мовлення у дитини загальний недорозвиток підрозділяється на три рівні (за Р. Левіною):

Перший рівень ЗНМ⁸. Характеризується цілковитою відсутністю словесних засобів спілкування у віці, коли у дітей з нормальним розвитком мовлення в основному сформоване. При такому рівні мовного розвитку, словниковий запас дитини складається здебільшого із звукових та звуконаслідувальних комплексів, які супроводжуються жестами, як правило, не зрозумілі для оточуючих.

Другий рівень ЗНМ. Характеризується тим, що мовленнєві можливості значно зростають. Спілкування здійснюється не лише за допомогою жестів і лепетних слів, а й мовленнєвими засобами, проте таке спілкування переважно зрозуміле близькому оточенню.

Третій рівень ЗНМ. Передбачає розгорнуте без грубих фонематичних і лексико-граматичних відхилень мовлення, але з окремими порушеннями в фонетиці, лексиці й граматиці.

Друга група – порушення застосування засобів спілкування: заїкання, яке розглядається як порушення комунікативної функції мовлення при правильно сформованих засобах спілкування. Можливий комбінований дефект, при якому заїкання розглядається в поєднанні із загальним недорозвитком мовлення.

⁸ Більш детально ознайомитися із темою «Загального недорозвитку» можна опрацювавши статтю: Поліщук С. В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. 2011. Вип. 17(2). С. 286-293. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2011_17%282%29__37

Порушення писемного мовлення, за цією класифікацією розглядаються як вторинні наслідки порушень усного мовлення.

5.2. Клініко-педагогічна класифікація

Клініко-педагогічна класифікація спирається на традиційну для логопедії взаємодію з медициною. Проте, на відміну від клінічної, виділені в ній види мовленнєвих порушень, не пов'язані тільки із захворюваннями, в даній класифікації провідна роль відводиться *психолого-лінгвістичним* критеріям. На їх основі, картина мовленнєвого порушення описується в термінах та поняттях, що направляють увагу логопеда на те явище, яке повинно стати об'єктом логопедичної допомоги. *Клінічним* критеріям відводиться роль уточнюючих. Вони орієнтовані на пояснення анатомо-фізіологічного компоненту порушення і причину його виникнення. В залежності від того який вид мовлення порушений виділяють **дві великі групи: порушення усного і писемного мовлення.**

Порушення усного мовлення поділяються на два типи:

- фонаційного (зовнішнього) оформлення висловлювання, які називають порушеннями вимовної сторони мовлення;
- структурно-семантичного (внутрішнього) оформлення висловлювання, яке в логопедії називають системним або поліморфним порушенням мовлення.

До розладів фонаційного висловлювання належать:

Дисфонія (афонія) – розлади (відсутність) голосу внаслідок паталогічних змін голосового апарату [3, с. 225]. Проявляється або у відсутності фонації (афонія), або в порушенні сили, висоти і тембру голосу (дисфонія), може бути зумовлена органічними або функціональними розладами голосоутворюючого механізму центральної або периферичної локалізації і виникати на будь-якому етапі розвитку дитини. Буває ізольованою або входить до складу інших порушень мовлення.

Дислалія – порушення звуковимови за нормального слуху і збереженій іннервації мовленнєвого апарату [3, с. 224]. Проявляється в неправильному

звуковому (фонематичному) оформленні мовлення: у *викривленій* вимові звуків, в *замінах* звуків або в їх *змішуванні*.

Ринолалія – порушення тембру голосу й звуковимови, зумовлене анатомо-фізіологічними дефектами мовленнєвого апарату [3, с. 245]. Проявляється у патологічній зміні тембру голосу, який виявляється занадто назалізованим внаслідок того, що голосовидихуваний потік повітря проходить у порожнину носа і в ній отримує резонанс. При ринолалії спостерігається викривлена вимова всіх звуків мовлення. При цьому дефекті часто зустрічаються і просодичні порушення, мовлення монотонне, малозрозуміле. В залежності від характеру порушення функції піднебінно-глоткового змикання розрізняють різні форми ринолалії: *відкриту, закриту й змішану*.

Дизартрія – порушення вимовної сторони мовлення, спричинене недостатністю іннервацією мовленнєвого апарату [3, с. 224].

До *дизартрії* відносять такі розлади звуковимови, які викликані порушеннями іннервації м'язів мовленнєвого апарату внаслідок органічного ураження центрального відділу мовно-рухового аналізатора. Провідними порушеннями при дизартрії є важкий розлад різних сторін вимови, тобто, крім порушень звуковимови, спостерігаються розлади мовного дихання, голосової функції, темпу й ритму мовлення, що зумовлює нерозбірливість мовлення дитини, проте інші структурні компоненти мовлення (розуміння мовлення, словник та ін.) можуть відставати в розвиткові або бути збереженими.

Брадилалія – патологічно сповільнений темп мовлення [3, с. 220]. Це порушення може бути як самостійним так і спостерігатися в клініці деяких форм психічних захворювань: при олігофренії, при дистрофічних, органічних захворювань центральної нервової системи, травмах, пухлинах головного мозку тощо. Як самостійне порушення, брадилалія зустрічається найчастіше у людей флегматичних, повільних, в'ялих. Мовленнєва симптоматики: уповільненість зовнішнього і внутрішнього мовлення, уповільненість процесів читання та письма, монотонність голосу, паузи між словами та фразами.

Тахілалія – патологічно прискорений темп мовлення [3, с. 250]. Це порушення розглядається в синдромі складних мовленнєвих розладів. Центральною складовою в патогенезі тахілалії являється розлад темпу зовнішнього і внутрішнього мовлення, у зв'язку з патологічною перевагою процесів збудження над процесами гальмування. Вирізняють: чисті форми тахілалії, функціональну тахілалію, протікаючу з вторинним відхиленнями-заїканням. Симптоматика характеризується такими ознаками: ненормально швидкий темп мовлення, розлади мовленнєвої уваги, повтори, перестановка складів, слів, викривлення речень; порушення процесів читання та письма; прискорення загальної та дрібної моторики і таке інше. Брадилалія і тахілалія об'єднуються під спільною назвою – **порушення темпу і ритму мовлення**. Наслідком порушень темпу мовлення являється порушення плавності мовленнєвого процесу, ритму і мелодико-інтонаційної виразності.

Заїкання – порушення темпо-ритмічної організації мовлення, зумовлене судомним станом мовленнєвого апарату [3, с. 228]. Є центрально зумовленим, має органічну або функціональну природу, виникає частіше всього у процесі мовленнєвого розвитку дитини.

Порушення структурно-семантичного (внутрішнього) оформлення висловлювання, представлені двома видами: **алалією і афазією**.

Алалія – відсутність або недорозвинення мовлення, спричинене органічним ураженням мовленнєвих зон кори головного мозку у внутрішньоутробному або ранньому віці [3, с. 216].

Один із найбільш тяжких дефектів мовлення, при якому порушені операції відбору і програмування на всіх етапах породження і прийому мовленнєвого висловлювання, внаслідок чого виявляється несформована мовленнєва діяльність дитини. Система мовних засобів (фонетичних, граматичних, лексичних) не формується, страждає мотиваційний рівень утворення мовлення. Спостерігаються грубі семантичні дефекти. Порушено управління мовленнєвими рухами, що відображається на відтворення звукового і складового складу слів. Зустрічається декілька варіантів алалії в залежності

від того, які мовленнєві механізми не сформовані та який із цих етапів страждає.

Афазія – повна або часткова втрата мовлення, зумовлена ураженням домінантної півкулі головного мозку в осіб зі сформованим мовленням [3, с. 219]. У дитини втрачається мовлення унаслідок черепно-мозкової травми, нейроінфекції або пухлин мозку після того, як мовлення було сформоване. Якщо таке порушення відбулося у віці до трьох років, то дослідники утримуються від діагнозу афазія. Якщо порушення виникли в більш старшому віці, говорять про афазію. На відміну від афазії дорослих, існує дитяча або рання афазія.

Порушення писемного мовлення розділяють на дві групи в залежності від того, який його вид порушений. При порушенні **продуктивного виду** відмічаються **порушення письма**, при порушенні **рецептивної письмової діяльності** – **розлади читання**.

Дислексія – часткове специфічне порушення процесу читання [3, с. 225]. Проявляється в утрудненнях впізнавання та розпізнавання літер; в ускладненнях злиття літер в склади і складів в слова, що призводить до неправильного відтворення звукової форми слова; в аграматизмі і спотворенні розуміння прочитаного.

Дисграфія – часткове специфічне порушення процесу письма [3, с. 224]. Проявляється в нестійкості оптико-просторового образу літери, в змішуванні або пропусках літер, у викривленнях звукоскладової структури слова і структури речень. У випадку не сформованості читання та письма (в ході навчання) говорять про **алексію** та **аграфію**.

РОЗДІЛ 6. ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ДИСЛАЛІЇ

Термін «дислалія» одним із перших у Європі ввів у науковий обіг професор Вільнюського університету лікар Йосип Франк (1827). Він застосував його в узагальненому значенні як найменування всіх видів вимовних порушень різної етіології.

Надалі значення терміна «дислалія» змінювалося.

Трактування дислалії⁹ різними авторами представлено у табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Період	Автор	Значення терміна «дислалія»
30-ті рр. XIX ст.	Швейцарський лікар Р. Шультесс	всі мовленнєві порушення розділив на дві групи: заїкуватість та недорікуватість. Недорікуватість він позначив терміном «дислалія». Термін «дислалія» у вужчому, ніж І. Франк, значенні: зараховує до дислалії лише вимовні порушення, зумовлені анатомічними дефектами органів артикуляції
1879 р.	А. Куссмауль	називає недорікуватістю всі недоліки мовлення, засновані на розладах у буквенному звукоутворенні. А. Куссмауль розрізняє також недорікуватість вроджену і набуту. Останнє частіше буває функціональним внаслідок неправильного виховання та недостатнього повторення, але може бути органічним. Органічна недорікуватість, на його думку, є однією з форм центрального, органічно обумовленого порушення мовлення
80-ті рр. XIX ст.	Р. Коен	намагався дати класифікацію дислалії, вказуючи на наявність як механічної так і функціональної дислалії. Причини останньої він бачив у поганому вихованні та наслідуванні неправильної звуковимови

⁹ Основи логопедії: види речевих порушень і їх корекція: Дислалія. Ринолалія: курс лекцій / сост. Е. А. Харитоновна. Витебск: ВГУ імені П. М. Машерова, 2021. С. 7-9.

Продовження табл. 6.1

кін. XIX – поч. XX ст.	Г. Гутцман	розуміння дислалії таке саме, як у Р. Шультесса, А. Куссмауля
1912 р.	Є. Боришпольський	розділив порушення на дві групи: центральні та периферичні. До центральних порушень він відносив афазію органічного походження та функціональні (заїкання та белькотання). До периферичної групи він відносив дислалію, або алалію. Серед дислалій (алалій) виділялися глухонімота, пов'язана з поразкою вуха, та недорікуватість. Є. С. Боришпольський вважав, що недорікуватість залежить лише від недосконалості артикуляційного апарату
поч. XX ст.	польський дослідник В. Олтушевський	відносив до дислалії випадки порушення вимови, не обумовлені анатомічними дефектами мовного апарату. Він виділяв дві форми: функціональну та обумовлену зниженням слуху (<i>dislalia audiogenes</i>). Дефекти вимови, зумовлені патологічними змінами в артикуляційному апараті, він позначив терміном «дисгლოსія» і виділив чотири види цього дефекту залежно від того, який з артикуляційних відділів виявляється порушеним: губну (<i>labialis</i>), язичну (<i>lingualis</i>), зубну (<i>dentalis</i>) та піднебінну (<i>palatalis</i>)
30-50-ті рр. XX ст.	М. Хватцев	розглядав дислалію як одну з форм недорікуватості (під цей узагальнюючий термін підводилися всі типи порушення вимови). Він включав до неї звуковипорушення, зумовлені ураженням або розладом периферичних органів мовлення, а також порушення звуковимови, зумовлені периферичною приглухуватістю. Він думав, що щонайменше 10 % випадків дислалії

Продовження табл. 6.1

		обумовлені цим дефектом. М. Ю. Хватцев виділив три форми дислалії: механічну, обумовлену грубими анатомічними дефектами органів мовлення (ущелинами піднебіння, короткою під'язиковою вуздечкою); органічну, обумовлену периферичною приглухуватістю, аномаліями щелеп, зубів, язика та піднебіння; функціональну, обумовлену м'язовою млявістю м'якого піднебіння, недостатньою гнучкістю кінчика язика, слабкістю струменя повітря, що видихається тощо
50-ті рр. XX ст.	О. Правдіна	дає інше трактування дислалії: зокрема, було виключено порушення, зумовлені дефектами слуху. Вона, на відміну М. Є. Хватцева, виділила лише дві форми: функціональна та механічна, до складу останньої була включена і ринолалія
60-ті рр. XX століття	С. Ляпідевський, О. Правдіна	простежується тенденція до поділу вимовних дефектів на дизартрію та дислалію та відмова від узагальнюючого терміна «недорікуватість»
60-ті рр. XX століття	С. Ляпідевський, Б. Гріншпун	ринолалію було виділено з механічної дислалії в окреме мовленнєве порушення. Це, певним чином, звужувало поняття дислалії і зробило його чіткішим. Надалі поділ дислалії на функціональну та механічну стали підтримувати більшість авторів
60-ті рр. XX століття	Е. Рау і В. Синяк	термін «органічна дислалія» замінено терміном «механічна дислалія»
60-ті рр. XX століття	Л. Мелехова	поняттям «органічна дислалія» охоплювалися випадки вимовних порушень, перехідні між дизартрією та дислалією. Останнім часом, такі порушення визначаються як стерта дизартрія.
наш час		термін «дислалія» набув міжнародного характеру, хоча його зміст, а також

Продовження табл. 6.1

		<p>види порушень, які він визначає, не завжди збігаються. Ці розбіжності пов'язані з тим, які підстави беруться дослідниками в описах порушень: анатомо-фізіологічні, психологічні чи лінгвістичні. У традиційних описах, у яких використовуються клінічні критерії, різні вимовні порушення типу дислалії нерідко розглядаються як однакові. Описи, в основу яких покладено психологічні та лінгвістичні критерії, в поняття дислалії включають різні її форми і види, то фонетичні та фонетико-фонематичні порушення звуковимови (наприклад, у роботах Р. Є. Левіної)</p>
--	--	---

РОЗДІЛ 7. ДИСЛАЛІЯ ЯК ПОРУШЕННЯ ФОНАЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Виділяють дві основні форми дислалії в залежності від локалізації порушення і причин, що обумовлюють дефект звуковимови: **функціональну і механічну (органічну)**.

У тих випадках, коли не спостерігається органічних порушень (периферійно або центрально обумовлених), говорять про **функціональну дислалію**. У разі наявності відхилень у будові периферичного мовленнєвого апарату (зубів, щелеп, язика), говорять про **механічну (органічну) дислалію**.

Функціональні дислалії виникають в дитячому віці в процесі засвоєння системи вимови, а механічні – в будь-якому віці внаслідок ушкодження периферійного мовленнєвого апарату (зубів, щелепи, язика, піднебіння) [11, с. 56].

При функціональних дислалія може порушуватися відтворення одного або декількох звуків, при механічних, зазвичай, страждає група звуків. У ряді випадків зустрічаються комбіновані, функціональні і механічні дефекти.

7.1. Функціональна дислалія

До функціональної дислалії належать дефекти відтворення звуків мовлення (фонем) за відсутності органічних порушень в будові артикуляційного апарату.

Причини виникнення – біологічні та соціальні: загальна фізична ослабленість дитини, внаслідок соматичних захворювань, особливо в період активного формування мовлення; затримка психічного розвитку (мінімальні мозкові дисфункції), порушення фонематичного сприймання; несприятливе соціальне оточення, що перешкоджає розвитку спілкування дитини (обмеженість соціальних контактів, наслідування неправильним зразкам мовлення, а також недоліки виховання, коли батьки культивують недосконалу дитячу вимову, затримуючи тим самим розвиток звуковимови); двомовність у родині.

При функціональній дислалії немає органічних порушень центральної нервової системи, що перешкоджають здійсненню рухів. *Несформованими виявляються специфічні мовленнєві вміння доволіно приймати позиції артикуляційних органів, необхідні для вимови звуків.* Це може бути пов'язано з тим, що у дитини не утворилися акустичні або артикуляційні зразки окремих звуків [11, с. 54].

7.2. Механічна дислалія

Механічна (органічна) дислалія – порушення звуковимови, зумовлені анатоמו-фізіологічними дефектами периферійного мовленнєвого апарату (артикуляційного відділу). Причини можуть бути вродженого чи набутого характеру [11, с. 59].

7.3. Акустико-фонематична дислалія

До **акустико-фонематичної дислалії** належать порушення звукового оформлення мовлення, зумовлені вибірковою несформованістю операцій переробки фонем за їхніми акустичними параметрами у сенсорній ланці механізму сприймання мовлення. До таких операцій відносяться впізнання, зіставлення акустичних ознак звуків і прийняття рішення про фонему [11, с. 55].

В основі порушення лежить недостатня сформованість фонематичного слуху, призначенням якого є впізнавання і розрізнення фонем, що входять до складу слова.

У разі цього порушення, система фонем виявляється у дитини неповністю сформованою за своїм складом. Дитина не пізнає ту чи іншу акустичну ознаку складного звуку, за якою одна фонема протиставлена іншій. Унаслідок цього, під час сприймання мовлення відбувається уподібнення однієї фонему іншій на основі спільності більшості ознак. У зв'язку з не впізнаванням тієї чи іншої ознаки звук упізнається неправильно, що призводить до неправильного сприймання слів. Ці недоліки заважають правильно сприймати мовлення тому, хто говорить і тому, хто слухає.

Нерозрізнення, яке призводить до ототожнення, уподібнення, спостерігається при дислалії переважно відносно фонем з одночасними акустичними відмінностями (наприклад, щодо шумних фонем, що розрізняються за ознакою глухості-дзвінкості, деяких сонорних фонем [p]-[л] та інших). У тих випадках, коли та чи інша акустична ознака є диференційною для групи звуків, наприклад глухість-дзвінкість, дефектним виявляється сприймання всієї групи.

При акустико-фонематичній дислалії у дитини немає порушень слуху. Порушення зводиться до того, що у дітей вибірково не формується функція слухового розрізнення деяких фонем.

Від акустико-фонематичної дислалії слід відрізнити грубіші порушення, що поширюються на перцептивний і смисловий рівні процесів сприйняття мовлення і приводять до його недорозвинення.

7.4. Артикуляторно-фонематична дислалія

До **артикуляторно-фонематичної** форми дислалії належать порушення, зумовлені несформованістю операцій відбору фонем за їхніми артикуляторними параметрами в моторній ланці продукування мовлення. Виділяють два основних варіанти порушень. Перший: артикуляторна база виявляється неповністю сформованою, редукованою. Під час вибору фонем, замість потрібного звуку (відсутнього у дитини) відбирається звук, наближений до нього за набором артикуляційних ознак. Спостерігаються субституції – *заміни* одного звуку іншим. У ролі замітника виступає звук більш простий за артикуляцією.

Другий варіант порушення: артикуляційна база виявляється повністю сформованою. Засвоєні всі артикуляторні позиції, необхідні для продукування звуків, але у процесі відбору звуків приймається неправильне рішення, внаслідок чого звуковий образ слова стає нестійким (дитина може вимовити слова правильно і неправильно). Це призводить до *змішуння* звуків через їхню недостатню диференціацію, до невиправданого їх вживання [11, с. 56].

Заміни і змішування при цій формі дислалії здійснюються на основі артикуляційної близькості звуків. Але, як і в попередній групі порушень, ці явища спостерігаються переважно між звуками або класами звуків, що розрізняються за однією з ознак, однаковими за способом утворення, африкатами, сонорами.

При цій формі дислалії фонематичне сприйняття у дитини найчастіше сформовано повністю. Він розрізняє всі фонемі, впізнає слова, у тому числі і слова-пароніми. Дитина усвідомлює свій дефект і намагається подолати його. У багатьох випадках така самокорекція під управлінням слухового контролю проходить успішно.

Неправильна вимова при цій формі дислалії обумовлена не власне моторними порушеннями, а порушенням операцій відбору фонем за їх артикуляторними ознаками. Дитина справляється з завданнями на імітацію складних немовних звуків, що вимагають для своєї реалізації певних укладів мовленнєвих органів; нерідко, виробляє більш складні в моторному відношенні звуки і замінює ними відсутні, найбільш прості за артикуляцією звуки.

7.5. Артикуляторно-фонетична дислалія

До **артикуляторно-фонетичної** форми дислалії належать дефекти звукового оформлення мовлення, обумовлені неправильно сформованими артикуляторними позиціями.

Звуки вимовляються не нормовано, *спотворено* для фонетичної системи даної мови, яка у дитини при цій формі дислалії сформована, але фонемі реалізуються в незвичних варіантах (алофонах). Найчастіше неправильний звук, за своїм акустичним ефектом, близький до правильного. Спостерігається й інший тип спотворення, при якому звук не розпізнається – *пропуск, елізії* звуку. Аналог звуку, суто індивідуальний за своїм акустичним ефектом, виконує в мовленнєвій системі дитини ту ж фонематичну функцію, що і нормований звук [11, с. 57].

У процесі засвоєння мовних умінь і навичок дитина під контролем свого

слуху поступово прощупує ті артикуляційні позиції, які відповідають нормальному акустичному ефекту. Ці позиції «записуються» в пам'яті дитини і в подальшому продукуються за потребою. В разі знаходження правильних укладів, дитина має навчитися розрізняти уклади близьких за вимовою звуків і виробити комплекс мовних рухів, необхідних для продукування звуків. Процес вироблення мовних рухів, поєднаний зі специфічними труднощами, оскільки як проміжні ланки виступають адекватні і неадекватні звуки. В низці випадків, такий проміжок для розвитку вимови звук-замінник, що наближається до потрібного звука за акустичним ефектом, починає набувати сенсорозрізнювальної (фонематичної) функції. Він сприймається фонематичним слухом дитини як нормальний. Його артикуляція закріплюється. В подальшому звук зазвичай не піддається самокорекції внаслідок інертності артикуляційних навичок. Ці вади, навідміну від вад попередніх груп, мають тенденцію до закріплення.

РОЗДІЛ 8. ЗВ'ЯЗОК ЛОГОПЕДІЇ З ОРТОДОНТІЄЮ¹⁰

8.1. Особливості розвитку прикусу. Види фізіологічних і патологічних прикусів

Зубощелепна система виконує функції дихання, ковтання, жування, мовлення. Вона є частиною організму, динамічно-мінливою в процесі розвитку і росту. На її побудові і функції відображаються розвиток психіки людини, особливості його характеру, поведінки в суспільстві.

З підвищенням культурного рівня, люди надають більшого значення красі обличчя, гармонійності його будови та правильності функцій.

Зубощелепна система (щелепи, прикус, зуби, нижньощелепні суглоби) починають свій розвиток в період внутрішньоутробного життя.

На 2-3 місяцях ембріонального періоду відбувається з'єднання лобного і двох верхньощелепних відростків, які створюють основу для будови верхньої губи, міжщелепної кістки, верхньої щелепи, носа і др. Нижня щелепа, язик, нижня губа формуються з двох нижньощелепних відростків.

Цей складний в формогенетичному відношенні період пов'язаний з розвитком піднебіння, носової перетинки, формування язика, зачатків зубів. Активність формування кожного органу проявляється в конкретний період, а тому, якщо під час цього періоду розвитку діє якийсь патологічний фактор, то виникає аномалія того відділу, який формується в цей час (адентія, незрощення піднебіння, альвеолярного відростку, губ, щілини обличчя, аномалії структури зубів і ін.). Враховуючи період розвитку дитини після народження і формування зубощелепної системи, виділяють такі періоди становлення зубощелепно-лицевої системи:

I період (від народження до 3 років) – формування тимчасового прикусу;

II період (від 2,5 до 3,5-4 років) – сформований тимчасовий прикус;

III період (від 4 до 6 років) – період інволюції тимчасового прикусу;

IV період (від 6 до 12 років) – змінний прикус;

¹⁰ Куроедова В. Д., Сірик В. А. Логопедія в ортодонтії. Полтава, «Верстка», 2005. С. 16-24.

V період (від 12 до 18 років) – функціональне становлення постійного прикусу.

У новонародженої дитини в щелепах налічується 20 зачатків тимчасових і 16 постійних зубів різної стадії розвитку. Змикання щелеп у більшості новонароджених дітей має прогнатичний характер (нижня щелепа розташована позаду верхньої) Дистальне положення нижньої щелепи новонародженого є фізіологічною закономірністю.

Прорізування зубів починається з 6 місяців, дотримуючись такої закономірності: послідовність (різці, моляри, ікла), парність, симетричність. До I року у дитини прорізуються 8 тимчасових різців. В 2,5-3 роки закінчується формування тимчасового прикусу (20 зубів). В цей період у зв'язку з ростом щелеп і прорізуванням зубів вдосконалюється функція жування, замінюючи період смоктання, відбувається становлення функції мовлення, дихання, ковтання. Ковтання з інфантильною стає більш досконалим – соматичним.

Прикус – це змикання зубних рядів верхньої і нижньої щелеп в положенні центральної оклюзії.

Центральна оклюзія – змикання зубів при максимальному контакті. При цьому середня лінія між центральними різцями верхньої та нижнього зубних рядів співпадає з серединною лінією обличчя.

Суглобові головки нижньої щелепи знаходяться при основі схилю суглобового горбика. Центральна оклюзія забезпечується рівномірним скороченням м'язів, піднімаючих нижню щелепу.

Для періоду сформованого тимчасового прикусу (2,5-4 р.), характерна наявність 20 тимчасових зубів, тісне розташування їх в зубній дузі, стійкість, відсутня стертість ріжучих країв і горбиків. Зубні дуги мають форму півкола. Кожен зуб має 2 антагоністи (за винятком нижніх різців і других молярів). Щічні горбики тимчасових молярів верхньої щелепи перекривають щічні горбики нижніх молярів.

В 3,5-4 роки починається нова фаза розвитку тимчасового прикусу, для якого характерна наявність ознак інволюції тимчасових зубів: розсмоктування

коренів, стертість ріжучих і жувальних поверхонь зубів.

Нижня щелепа зміщується вперед і передні зуби змикаються в прямому прикусі. В зв'язку з ростом щелеп між зубами з'являються щілини (фізіологічні тремі і діастеми).

У дітей з 4 до 6 років жувальна ефективність значно підвищується, збільшуються показники тонуусу жувальних і м'язів, в тому числі збільшується сила скорочення колового м'язу рота.

Період змінного прикусу триває з 6 до 12-13 років. Щелепи інтенсивно ростуть в ширину і довжину, як і в тимчасовому прикусі спостерігається та ж закономірність прорізування: порядок і послідовність (перші моляри, центральні, бокові різці, перші премоляри, ікла, другі премоляри, другі моляри, зуби мудрості). Кожна група зубів має свій термін прорізування.

Таблиця 8.1

Середні терміни прорізування постійних зубів

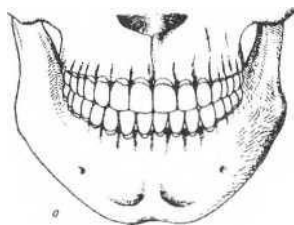
Зуби	Вік дитини в роках	
	нижня щелепа	верхня щелепа
Центральні різці	6	7
Бокові різці	7	8
Ікла	9	10
Перший премоляр	10	9
Другий премоляр	11	11
Перший моляр	6	7
Другий моляр	12	13
Зуби мудрості	17	18

Для постійного прикусу у дітей характерна наявність в порожнині рота зубів лише другої генерації. Вони відрізняються від тимчасових за кольором (білі з жовтуватим відтінком), за розмірами (більших розмірів різці, ікла, перші, другі, та треті моляри, наявність премолярів на місці тимчасових молярів, менших за розміром). Висота коронок вища. Проявляються оклюзійні криві в сагітальному, вертикальному та трансверзальному напрямках. Форма зубної дуги на верхній щелепі – півеліпс, на нижній щелепі – парабола.

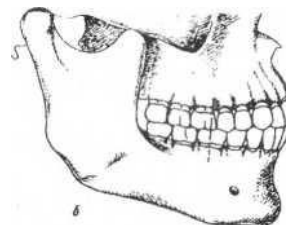
Залежно від розмірів передніх зубів, їх нахилу Л. Гигорьєва виділяє

фізіологічні прикуси: ортогнатичний та ортогенічний або прямий. Для ортогнатичного прикусу характерні такі оклюзійні співвідношення:

- всі зуби контактують;
- верхні фронтальні зуби перекривають нижні на 1/3 коронок;
- середня лінія між центральними різцями верхньої і нижньої щелепи співпадають;
- ріжучий горбик верхнього ікла розташовується між нижнім іклом та першим премоляром;
- передньощічний горбик верхнього першого моляра розташовується між щічними горбиками нижнього першого моляру;
- кожен зуб верхньої щелепи (за винятком останніх зубів) має два антагоніста однойменний і стоячий позаду;
- кожен зуб нижньої щелепи (крім центральних різців) також має два антогоніста однойменний і стоячий попереду;
- щічні горбки верхніх бокових зубів перекривають щічні горбки нижніх.

вид спереду

вид збоку.

Рис. 8. 1 Постіний ортогнатичний прикус

При ортогнатичному і прямому фізіологічному прикусах найбільш можливий високий естетичний оптимум, найбільш високі показники функцій жування, ковтання, дихання, повноцінного мовлення.

Прикуси, при яких спостерігається порушення співвідношення зубних рядів називають патологічними або аномалійними. Відомі такі різновиди патологічних прикусів:

- прогнатичний;

- прогенічний;
- відкритий;
- глибокий;
- косий чи перехресний;
- нейтральний з аномалійним положенням окремих зубів.

Прогнатичний прикус характеризується опуклим типом обличчя, невідповідністю форми, розмірів і положення верхньої і нижньої щелеп в сагітальному напрямі. При прогнатичному прикусі значно змінюється конфігурація нижньої третини обличчя: спостерігається вистояння верхньої губи над нижньою, глибока супраментальна складка підборіддя скошене дозад. Нерідко з-під верхньої губи видно передні зуби, а нижня губа попадає під них.

Обличчя в профіль

Обличчя в фас

Рис. 8.2 Прогнатичний прикус

При огляді порожнини рота спостерігається порушення співвідношення зубних рядів в центральній оклюзії: передні зуби вистоять вперед, не контактують з нижніми, порушується співвідношення іклів та перших молярів. Ікла верхньої щелепи контактують з нижніми, а передньощічний горбик першого моляра верхньої щелепи знаходиться попереду міжгорбкової щілини першого моляра нижньої щелепи.

Прогенічний прикус – порушення, яке характеризується переднім положенням нижніх перших постійних молярів по відношенню до

верхніх, перекриттям нижніми передніми зубами верхніх.

Обличчя в профіль

Обличчя в фас

Рис. 8.3 Прогенічний прикус

Лицеві ознаки: верхня губа відносно нижньої западає, поглиблена підносова зморшка, нижня губа домінує над верхньою, вистає вперед, нижня щелепа масивна, кут нижньої щелепи збільшений, тип обличчя увігнутий.

Відкритий прикус супроводжується зміною конфігурації обличчя в вертикальному напрямі, яке проявляється в подовженні нижнього відділу. При огляді порожнини рота відзначається відсутність контактів між передніми зубами, а можливо, і між премолярами.

Рис. 8.4 Відкритий прикус

Глибокий прикус підноситься до групи патологій у вертикальному напрямку. Для нього характерне значне перекриття нижніх фронтальних зубів верхніми. Нижня третина обличчя зменшена, супраментальна складка глибока.

Обличчя в профіль

Обличчя в фас

Рис. 8.5 Глибокий прикус

При **перехресному прикусі** порушується співвідношення бокових зубів: в трансверзальній площині щічні: горбики верхніх бокових зубів розташовані між щічними і язичними горбиками нижніх, а щічні горбики нижніх перекривають щічні горбики верхніх.

Серединна лінія між різцями не співпадає, вона зміщена в бік зміщення щелепи. При перехресному прикусі нерідко порушується форма обличчя: асиметрія, обумовлена боковим зміщенням підборіддя. Суглобові головки нижньої щелепи змінюють положення в суглобі.

Рис. 8.6 Перехресний прикус

Після завершення органогенезу протягом розвитку плоду і післянатального періоду до закінчення формування постійного прикусу відбувається ріст зубощелепної системи, в результаті якого розміри щелепних

кісток збільшується в трьох взаємоперпендикулярних напрямках.

Поступова зміна форми спостерігається паралельно зі зміною функціонального навантаження (дихання, ковтання, смоктання, жування, мовлення) і впливає на форму щелеп. Змінюючи форму щелеп можливо змінити функцію зубощелепної системи і, навпаки, змінюючи функцію, можливо досягти функціонально стійкої форми.

Деформації щелеп при уроджених вадах зубощелепної системи відрізняються прогресивним характером і залежать від виду патології: чим вона складніша, тим більша і трудніша деформація.

При незрощенні верхньої губи внаслідок тиску післяопераційних рубців спостерігається сплющення передньої ділянки зубної дуги верхньої щелепи, розвивається прогенічний прикус. Нерідко, різці верхньої щелепи зміщуються вестибулярно в сторону розщілини верхньої губи, повертаються по вісі.

При односторонньому незрощенні верхньої губи, альвеолярного, відростка твердого і м'якого піднебіння дефект альвеолярного відростка проходить по лінії бокового різця і щелепа розділяються на два фрагменти – малий боковий і великий центральний.

Малий фрагмент зміщується в оральну сторону разом з зубами, які прорізаються в аномалійному положенні: вестибулярно, орально, з поворотом по вісі, часто спостерігається адентія бокового різця. Розвиток верхньої щелепи затримується в трансверзальному і сагітальному напрямках, що сприяє виникненню патології прикусу, язик займає атипічне положення в порожнині рота.

При наскрізних двохсторонніх незрощеннях верхньої губи, альвеолярного відростку і піднебіння спостерігається значна деформація форми і розмірів верхньої щелепи: міжщелепна кістка може зміщуватися вперед, вгору чи орально. Залежно від цього формується прогнатичний чи прогенічний прикус. Бокові фрагменти зміщуються орально, що призводить до значного звуження зубної дуги, набуваючи форму трикутника.

Після проведення уранопластики форма твердого піднебіння плоска з

рубцевими деформаціями. Нерідко відсутні контакти між верхніми і нижніми зубами. Морфологічні порушення з віком ускладнюються, якщо не проводиться ортодонтичне лікування. Естетика обличчя значно порушується. Верхня губа і верхня щелепа сплюснені, підборіддя вистає вперед. Середня третина обличчя здається увігнутою. Такий тип обличчя називається увігнутим.

8.2. Анатомофізіологічні основи вимови і сприймання звуків

Для оволодіння звуковимовою потрібно, щоб були розвинуті всі рецепторні системи (акустичні, кінестетичні, зорові), апарат, ким приймає, переробляє й зберігає інформацію, моторний апарат, що забезпечує артикуляцію, психічна діяльність (інтелект, пам'ять, увага).

Усне мовлення є результатом роботи мовного апарату, що складається з центрального й периферичного відділів.

Центральний відділ мовного апарату розміщується у головному мозку і складається з кіркових центрів, підкіркових вузлів, провідних шляхів та ядер черепно-мозкових нервів.

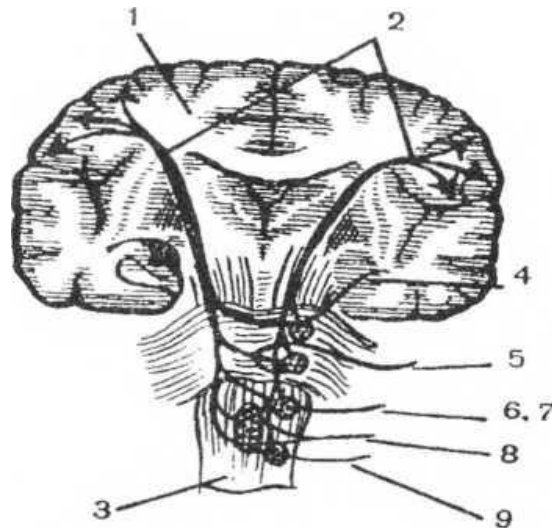
В акті мовлення, беруть участь різні аналізатори, але вирішальне значення мають мовнослуховий і мовноруховий. Мовні зони кори (кіркові відділи слухового, рухового й інших аналізаторів) взаємодіють між собою і зв'язані з діяльністю всієї нервової системи.

Нервові імпульси мовнорухового аналізатора по провідних шляхах, черепно-мозкових нервах надходять до периферичних органів мовлення. Ці імпульси регулюють тонус м'язів, викликають їх скорочення, а за ним голос та характерний для звуків мови шум. Завдяки цьому створюється можливість для вимовлення складів, слів. Шлях від центру до периферії мовного апарату (еферентний шлях) є лише однією частиною механізму мовлення.

Результати діяльності всіх кіркових аналізаторів, що приймають участь, у формуванні мовних реакцій, на пірамідних шляхах передаються до ядер черепно-мозкових нервів стовбура мозку своєї й особливо протилежної сторони. Від ядер відходять нерви, що направляються до периферичного

мовного апарату, у м'язах якого знаходяться закінчення рухових нервів.

Рухові нерви приносять до м'язів імпульси від центральної нервової системи, що регулюють тонус м'язів, призводять до їх скорочення, яке приводить до виникнення голосу і характерних мовних шумів.

1 – кора головного мозку; 2 – пірамідні кортикобульбарні шляхи; 3 – стовбур мозку з розташованими в ньому ядрами черепно-мозкових нервів правого боку; 4 – трійчатий нерв; 5 – лицевий нерв; 6,7 – язиковоглотковий і блукаючий нерв; 8 – додатковий.

Рис. 8.7 Схема інервації артикуляційного апарату.

До центральної нервової системи, йдуть чуттєві подразнення від периферичного мовного апарату (слухові, кінестетичні, тактильні). Друга його складова частина (аферентний шлях) є оберненим зв'язком – від периферії до центру (кінестетичний і слуховий шляхи). Під час мовлення від голосових зв'язок, язика та інших органів мовлення до кори головного мозку, надходять сигнали (кінестезії), які є основою координації рухів і контролю за правильним їх відтворенням. Розвиток мовної функції починається з формування умовних зв'язків у сенсорному відділі, які пов'язані з надходженням звукових, словесних подразнень із зовнішнього середовища через рецептор слуху, провідні шляхи в кірковий відділ мовнослухового аналізатора.

Обернений зв'язок забезпечує автоматичне регулювання рухів органів мовлення. Особливу роль у цьому відіграє кінестетичний контроль, оскільки він дає можливість виправити помилку у відтворенні артикуляції до того, як

звук вимовиться. Слуховий контроль може діяти лише в момент вимовлення звука.

За вченням І. Павлова, кінестетичні подразнення являють собою головний компонент мови; спільно зі слуховими подразненнями вони відіграють велику роль у формуванні фонематичного слуху; деяке значення мають і зорові сприйняття артикуляторних рухів.

В інервації м'язів мовного апарату беруть участь трійчастий, лицьовий, язико-глотковий, блукаючий, додатковий і під'язиковий рухові черепно-мозкові нерви. Трійчастий нерв інервує жувальні м'язи і м'язи, що закривають рот; лицьовий нерв – мімічну мускулатуру, у тому числі, м'язи, що здійснюють змикання і витягування губ, надування і втягування щік. Язико-глотковий і блукаючий нерв інервують м'язи гортані і голосових зв'язок, глотки і м'якого піднебіння; окрім того, язико-глотковий нерв є чутливим нервом язика; додатковий нерв – м'язи шиї; під'язичний нерв – м'язи язика. Ядра останніх чотирьох нервів розташовуються в продовговатому мозку, через що вони отримали назву бульварних ядер. Є велика кількість нервових волокон, які з'єднують окремі бульбарні ядра між собою і з іншими ядрами периферичних нервів, що забезпечує їх сумісну діяльність.

Кора великих півкуль еферентними й аферентними шляхами пов'язана з різними частинами периферичного мовного апарату.

Апарат слуху (слуховий аналізатор) складається з трьох частин: периферичної, провідникової й центральної.

Периферична частина включає зовнішнє і внутрішнє вухо. Звукові хвилі через слуховий прохід зовнішнього вуха досягають барабанної перетинки і зумовлюють її коливання, яке передається слуховими кісточками середнього вуха. Ланцюжок слухових кісточок передає звукові коливання у внутрішнє вухо. Слухові коливання викликають подразнення волоскових слухових нервових клітин Коргієвого органу, які зв'язані із слуховим нервом провідникової частини. Далі, через провідні шляхи, нервові імпульси надходять до слухових зон кори головного мозку. У корі головного мозку, здійснюється

вищій аналіз і синтез слухових подразнень, що є фізіологічною основою сприймання звуку.

Периферичний апарат мовлення складається з 3 відділів: дихального апарату, голосового відділу і артикуляційного відділу.

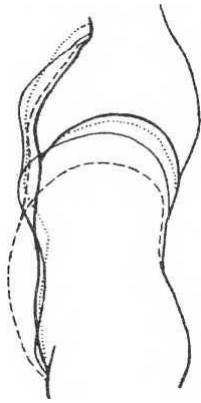
Дихальний апарат грудна клітка з бронхами і трахея здійснює газовий обмін, потрібний для організму та голосоутворення.

Головний орган дихання – легені. Нарівні п'ятого грудного хребця бронхи переходять у трахею, яка складається з хрящевих півкілець і має довжину 11-13 см. Задня стінка трахеї прилягає до стравоходу. У верхній частині трахея переходить у гортань.

Дихальний цикл складається з 2 фаз – вдиху і видиху. За одну хвилину відбувається 16-20 повних дихальних циклів. Загальна життєва ємкість легень становить 3,5-4 тис см³. У людей різного віку життєва ємкість легень неоднакова. В учнів молодших класів вона становить 1100-1600 см³. Рух стінок грудної клітини на вдиху здійснюється завдяки дії так званих вдихаючих м'язів. Одні з них розширюють грудну клітину (зовнішні міжреберні м'язи і піднімачі ребра), другі – вниз (діафрагма), треті – вгору (м'язи прикріплюються одним кінцем до ребер та ключиці, а іншим – до основи черепа).

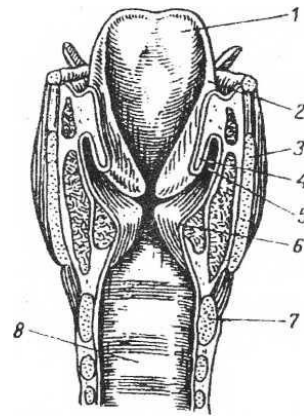
Діафрагма – плоский м'яз, відокремлюючий грудну порожнину від черевної, має куполовидну форму; під час вдиху вона йде вниз і стає більш плоскою, що дає можливість легеням розширитися, а під час видиху вона знову піднімається вгору.

Крім основних дихальних м'язів є допоміжні (наприклад, м'язи плечевого поясу та шиї). Участь допоміжних м'язів в акті дихання говорить про те, що основні м'язи не можуть забезпечити необхідну подачу повітря (під час бігу чи важкого фізичного навантаження).

Положення грудної клітки, верхньої стінки живота і діафрагми; – під час спокійного видиху; – під час вдиху при реберному диханні; – під час вдиху при діафрагмальному диханні; – під час вдиху і при ключичному диханні.

Рис. 8.8 Типи дихання

1 – надгортанник; 2 – черпало-надгортанна складка; 3 – щитовидний хрящ; 4 – хибна голосова зв'язка; 5 – морганієв шлуночок; 6 – істинна голосова зв'язка; 7 – перстневидний хрящ; 8 – трахея.

Рис. 8.9 Вертикальний розріз гортані

Процеси життєвого і мовного дихання значно відрізняються один від одного. Процес життєвого дихання протікає ритмічно, в одній і тій самій єдності: вдих – видих – зупинка. Вдих є найбільшим активним ланцюгом всього процесу. Відразу після нього, настає розслаблення дихальних м'язів, їх повернення в стан спокою, в якому вони залишаються до нового вдиху.

У дорослої здорової людини, за хвилину, відбувається 16-18 повних дихальних циклів. Час, витрачений на вдих і видих, приблизно однаковий (4:5), вдих відбувається через ніс, видих – через рот. Кількість видихуваного за один раз повітря дорівнює приблизно 500 см³, але легені ніколи не звільняються від повітря повністю, завжди лишається, так зване, залишкове повітря. Ритмічна зміна фаз дихання відбувається мимоволі рефлекторно, поза нашою свідомістю.

Особливості мовного дихання пов'язані з тим, що мовне дихання включається у процес мови, обслуговує його, є основою голосоутворення, формування мовних звуків, мовної мелодії. Дихання у мові зв'язано з її різноманітним плином і чергуванням мовних ланок: складів, їхніх груп і синтагм, які, в залежності від змісту, можуть бути довгими і короткими. Таким чином, моменти вдиху (мовної паузи), кількість набраного повітря,

інтенсивність його витрати не можуть проходити в одноманітній ритмічній послідовності один за одним.

У мовному диханні видих є найголовнішою і найактивнішою ланкою всього процесу, він значно довший вдиху – 1:20 чи навіть 1:30; послідовність фаз змінюється в такий спосіб: вдих-зупинка-видих. Вимова здійснюється тільки на видиху.

Вдих відбувається, головним чином, через рот (шлях повітря, що вдихується, через рот, коротший і ширший, ніж через ніс, тому відбувається швидше і непомітніше). Крім того, коли вдих іде через рот, піднебінна перетинка залишається піднятою, що відповідає її положенню при вимові більшості мовних звуків.

Весь процес дихання стає більш довільним. Під час зупинки відбувається затримка повітря в грудях, а потім поступовий керований видих. Важлива не тільки тривалість видиху, але і його плавність і легкість. Для того, щоб той чи інший рух був плавним, еластичним, необхідно, щоб у цьому русі брали участь як агоністи (уданому випадку вдихачі, що залишаються при закінченні вдиху напруженими), так і антагоністи, тобто м'язи, що діють у протилежному напрямку (уданому випадку видихачі). Описане явище зветься опорою подиху.

Голосовий відділ складається з гортані. Гортань зверху межує з глоткою, а знизу – з трахеєю та являє собою трубку конусоподібної форми, що складається з кількох хрящів. Всю передню і більшу частину задньої поверхні гортані утворюють щитовидний і перстневидний хрящі. Вони поєднані між собою зв'язками та м'язами. Гортань різними м'язами прикріплена зверху до глотки та під'язичної кістки, знизу – до грудини. Під'язична кістка, у свою чергу, прикріплена м'язами внизу до гортані і до грудної кістки, а вгорі – до нижньої щелепи і скроневої кістки черепа. Таким чином, рухи гортані, нижньої щелепи, ковтки і мовлення можуть впливати на положення кожного з цих органів.

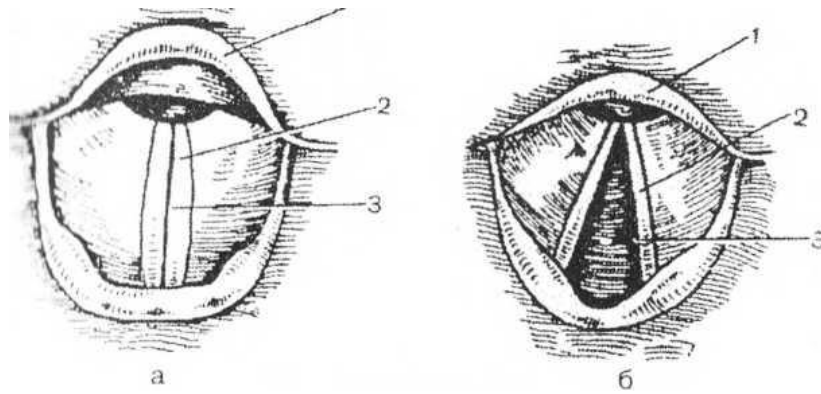
Отвір, що веде в гортань з порожнини глотки, називається входом у гортань. Він утворений попереду надгортанником, позаду черпаловидними

хрящами, а з боків черпаловидно-надгортанними складками (м'язами). Надгортанник складається з хрящової тканини, що має форму листа. Передня поверхня його звернена до язика, а задня – до гортані. Надгортанник служить клапаном: опускаючись при ковтальному русі назад і донизу, він щільно закриває вхід у гортань і захищає дихальні шляхи від потрапляння їжі і слини. Усередині гортані, на деякій відстані від входу в неї, знаходиться голосова щілина, утворена голосовими зв'язками. (Голосові зв'язки знаходяться на рівні основи черпаловидних хрящів). Вони утворені товстим щито-черпаловидним м'язом, що розходиться на два боки отвору гортані (в горизонтальному напрямі). Своєю масою, голосові зв'язки майже зовсім застиляють просвіт гортані, залишаючи вузьку голосову щілину.

Найважливішим органом в утворенні голосу (фонації) є голосові зв'язки, які мають форму двох губ, що виступають назустріч одна одній з внутрішніх стінок щитовидного хряща. Завдяки рухливості черпаловидних хрящів і здатності голосових зв'язок скорочуватися вони можуть замикатися, утворюючи перепону для видихуваного повітря, або розмикатися, утворюючи голосову щілину.

Під час вимовлення голосних сонорних і дзвінких приголосних голосові зв'язки зближені.

Під час вдиху, голосова щілина розширюється і приймає вид трикутника, зверненого своєю вершиною вперед, а основою назад. При видиху щілина звужується: Дозовні від голосових зв'язок, дещо вище їх, в тому же напрямку йдуть, так звані, хибні голосові зв'язки, являючі собою дві складки слизової оболонки, покриваючі підслизову тканину і невеликий м'язовий пучок.

а – під час звучання: 1 – надгортанник; 2 – голосові зв'язки зближені; 3 – голосова щілина замкнута;

б – при спокійному диханні: 1 – надгортанник; 2 – голосові зв'язки розходяться під кутом; 3 – голосова щілина відкрита для вільного потоку повітря.

Рис. 8.10 Голосова щілина

В нормі хибні голосові зв'язки приймають деяку участь у змиканні і розмиканні голосової щілини, та вони рухаються мляво і не зближуються один з одним. Голосові зв'язки мають особливу м'язову будову. Завдяки цьому вони можуть коливатися як всією своєю масою, так і однією будь-якою частиною. В той час, коли частина голосового м'язу вібрає, інша маса м'язу може знаходитися в стані спокою. Ті м'язові волокна і голосових зв'язок, які йдуть в косому напрямі, стискають окрему ділянку голосового м'яза і вимушують коливатися тільки той чи інший відрізок (виконують роль глушителів). Діяльність всіх указаних внутрішньогортанних м'язів забезпечує зародження звуку. Зовнішні гортанні м'язи оточують гортань і утримують її на певному рівні, що вкрай необхідно, через те, що повітря, що вдихується з легень з різною силою, намагається підняти гортань вгору, а без фіксації гортані в низькому положенні голосоутворення стає неможливим. Фіксація гортані можлива завдяки напруженню протилежно діючих м'язів, що прикріплюють її до під'язичної і грудинної кісток. Низьке її положення залежить від положення нижньої щелепи, язика і ступеня натягнення зіву й глотки:

а) при недостатньо опущеній нижній щелепі під'язична кістка, разом з нею і гортань піднімаються вгору;

б) випуклий і відсунутий від передніх зубів язик також тягне

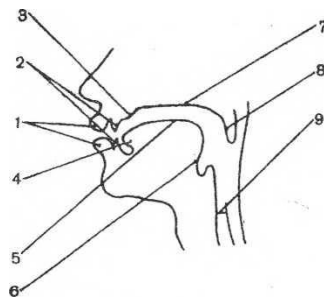
під'язичну кістку і гортань нагору, завдяки м'язу, що з'єднує язик з під'язичною кісткою;

в) підняттю гортані сприяє напруження піднебінно-глоткового м'язу.

Голос людини характеризується різною висотою, силою і тембром, що залежить від довжини, напруженості голосових зв'язок, а також від статі, віку, індивідуальних особливостей будови та функції голосових органів кожної людини.

Глотка розміщена над гортанню. У ній виділяють верхню (носоглотку), середню (ротову) й нижню (гортанню) частину. Носоглотка відділена від ротової частини м'яким піднебінням. М'яке піднебіння, скорочуючись, піднімається вгору й закриває вхід до носової порожнини. При такому положенні м'якого піднебіння повітря виходить тільки крізь ротову порожнину. Якщо ж м'яке піднебіння опускається вниз і проходить через носову порожнину, то звуки, що утворюються при цьому, набувають носового відтінку.

Артикуляційний відділ. Основні його органи – язик, губи, щелепи (верхня і нижня), тверде і м'яке піднебіння. Активними органами є язик, губи, м'яке піднебіння і нижня щелепа. Основним органом артикуляції є язик. Прийнято виділяти групу зовнішніх і внутрішніх м'язів язика.

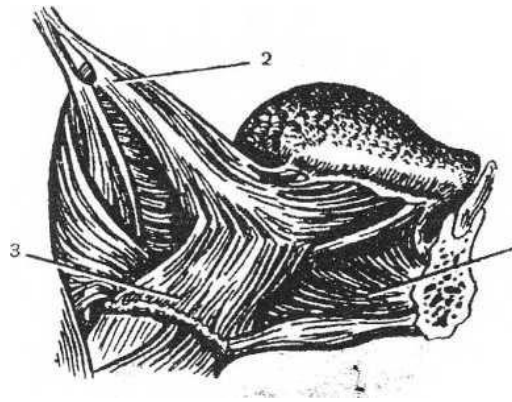

Артикуляційний відділ. 1 – губи; 2 – різиці; 3 альвеоли; 4 – кінчик язика; 5 – спинка язика; 6 – корень язика; 7 – тверде піднебіння; 8 – м'яке піднебіння; 9 – голосові зв'язки.

Рис. 8.11 Профіль органів артикуляції:

Зовнішні м'язи язика. Підборідно-язиковий м'яз (парний) – найсильніший м'яз язика, складає основну його масу. Від підборідного горбика

нижньої щелепи його нижні волокна йдуть горизонтально до основи язика і тіла під'язикової кістки. Скорочуючись, вони висувають язик вперед і піднімають його.

1 – підборідно-язиковий м'яз; 2 – шиловидний м'яз; 3 - під'язиково-язиковий м'яз.

Рис. 8.12 Зовнішні м'язи язика

Більшість волокон м'язу розходяться від підборідного горбика віялоподібно до спинки язика, впродовж його кінчика до кореня. Ці волокна тягнуть язик, особливо його передню частину назад і вниз. Наявність таких антагонуючих волокон в основному м'язі язика сприяє його еластичній напрузі, його нормальному тону, захищає язик від западання в порожнину глотки під час глибокого вдиху і ковтання.

Шиловидний м'яз (парний) – довгий, тягнеться від шиловидного відростка скроневої кістки до кінчика язика в напрямку донизу, всередину та дещо вперед. Тягне язик назад, догори, розтягуючи його в ширину.

Під'язиково-язиковий м'яз (парний) – плоский м'яз, що йде від під'язикової кістки до бокових відділів язика по напрямку вгору і вперед. Тягне язик вниз та назад.

Піднебінно-язиковий м'яз (парний). Волокна м'яза тягнуться між м'яким піднебінням та боковим відділом язика, входять в поперечні його волокна свого боку. При фіксованому м'якому піднебінні тягне корінь язика вгору та дозад.

Внутрішні м'язи. *Верхній повздожній м'яз (непарний)*. Пучки м'язу лежать безпосередньо під слизовою оболонкою на протязі всього язика. Діючи

разом з нижнім повздожнім м'язом, вкорочує язик, він стає товщим та ширшим. Може вигинати язик вгору в повздожньому напрямку. Скорочує та загинає кінчик язика.

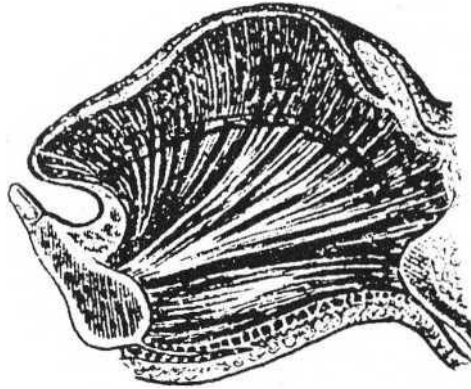

Рис. 8.13 Внутрішні м'язи язика

Нижній повздожній м'яз (парний). Починається від слизової оболонки кореня язика, волокна м'язу йдуть донизу та вперед до нижньобокowego відділу язика аж до верхівки язика. Вкорочує язик та може опускати піднятий кінчик язика.

Поперечний м'яз (парний). Волокна м'язу звужують язик, можуть вигинати його догори.

Вертикальний м'яз (парний). Сплющує язик. Особливості будови м'язів язика, різноманітність та складність виконуючих ними рухів передбачають постійну змінювану, але тим не менш, чітку координацію роботи його м'язових пучків.

Довільні рухи язика завжди представляють собою складні м'язові синергії. Для висовування язика з порожнини рота (скорочення необхідних пучків підборідно-язикового м'язу) і тим паче для загинання кінчика висунутого язика догори, до носа, повинні бути розслаблені волокна цього ж м'язу, витягуючи язик назад і донизу. Навпаки, при русі язика назад і вниз повинні бути розслаблені нижні пучки м'язу. Його середні пучки являються антагоністами волокон верхнього повздожнього м'язу, і вигинаючого спинку язика догори.

В русі язика донизу під'язиково-язиковий м'яз – антагоніст шилоязикового, але в русі назад обидва ці м'язи – антагоністи.

Бокові рухи язика вимагають розслаблення парних м'язів другого боку. Скорочення волокон поперечних м'язів язика (які роблять язик вузьким), вимагають розслаблення волокон вертикальних м'язів і пучків під'язиково-язикових і шило-язикових м'язів, що йдуть по краях язика і беруть участь в його ущільненні та розширенні.

В усіх рухах язика по середній лінії (вперед, догори, донизу, дозаду), анологічні м'язи правого та лівого боку повинні працювати як агоністи, інакше язик буде відхилятися вбік. При цьому прикріплення м'язових пучків таке, що у випадку роботи під'язиково-язикових та шило-язиковий м'язів він відхиляється в бік більш напружених м'язів, а у випадку роботи підборідно-язикових м'язів у бік менш напружених. Всі м'язи язика інервуються під'язиковими нервами, лише піднебінно-язикові отримують нервові імпульси від язико-глогкових нервів.

8.3. Аномалії зубної системи¹¹

Порушення прикусу в більшості випадків поєднуються з аномаліями зубної системи, що включають наступні патології:

1. *Зубні аномалії*: аномалії форми зубів (наприклад, конусоподібні, шиповидні коронки зубів); аномалії розміру зубів (макродентії -надмірно великі зуби; мікродентії – надмірно маленькі зуби); аномалії кількості зубів (часткова або повна адентія – відсутність окремих або практично всіх зубів; надкомплектні зуби);

2. *Аномалії положення зубів* в зубному ряді: зміщення передніх зубів до середньої лінії (центру) – медіальне положення зубів, або від середньої лінії – латеральне положення зубів; при латеральному зміщенні різців утворюється діастема – щілина між центральними різцями, або тріми – проміжки між зубами; щічними, піднебінно-язикчове відхилення бічних зубів. Відхилення передніх зубів у бік губ (протрузія) або в сторону піднебіння або язичка (ретрузія); медіальне (зміщення назад) або дистальне (зміщення вперед)

¹¹ Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. С. 16-17.

положення бічних зубів. Поворот зуба навколо його осі; транспозиція – обмін місцями поряд розташованих зубів і т.д.

3. *Аномалії зубних дуг*: розширення чи звуження зубних дуг; подовження або вкорочення зубних дуг; зубоальвеолярне вкорочення або подовження зубних дуг.

8.4. Аномалії ротової порожнини¹²

Патології будови тіла і вуздечки язика:

Макроглосія – надмірно великий язик.

Мікроглосія – надмірно маленький язик.

Аглосія – відсутність язика.

Вкорочення вуздечки язика або прикріплення її близько до кінчика язика обмежують його рухливість і пластичність.

Розрізняють **п'ять типів патологічної будови вуздечок язика** (залежно від форми, щільності вуздечки і особливостей з'єднання її волокон з м'язами язика):

1) тонка, напівпрозора вуздечка, нормально прикріплена до язика, але яка обмежує його рухливість у зв'язку з її незначною протяжністю;

2) тонка, напівпрозора вуздечка, прикріплена близько до кінчика язика і має незначну протяжність;

3) вуздечка – щільний, короткий тяж, що є вираженим, прикріплений близько до кінчика язика;

4) вуздечка – щільний, короткий тяж, що є вираженим, але зрощений з м'язами язика;

5) вуздечка, що представляє малопомітний тяж, волокна якого переплітаються з м'язами язика і обмежують його рухливість.

Патологічне будова вуздечки верхньої губи. Вкорочення або низьке її прикріплення, що обмежують рухливість верхньої губи.

Також виділяють неправильну будову твердого та м'якого піднебіння:

¹² Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. С. 18.

вузьке, високе, плоске, укорочене; та атипову будову губ: товсті, масивні, вузькі, тонкі, малорухомі.

Не завжди патологія у будові артикуляційного апарату призводить до порушення звуковимови.

Корекційна робота з особами з органічною дислалією здійснюється в комплексі із консультацією та лікуванням у лікаря-ортодонта.

РОЗДІЛ 9. ОБСТЕЖЕННЯ ДІТЕЙ З ДИСЛАЛІЄЮ¹³

Обстеження звуковимови має два аспекти, один із яких (артикуляційний) передбачає з'ясування особливостей утворення дитиною звуків мовлення й функціонування вимовних органів у процесі мовлення. Мета другого аспекту – фонологічного – з'ясувати, як дитина розрізняє систему мовленнєвих звуків (фонем) у різних фонетичних умовах.

Обстеження починається з вивчення наявної психолого-медико-педагогічної документації, зі знайомства з результатами неврологічного й отоларингологічного обстежень. У процесі короткої бесіди логопед налагоджує контакт з дитиною й отримує загальні уявлення про особливості звукової сторони її мовлення.

Важливим є відповідність паспортного, фізіологічного й психологічного віку, тобто відповідність рівня розвитку мовлення віку обстежуваного.

9.1. Збір анамнестичних даних

В процесі збору анамнестичних даних (Додаток А, Додаток Б, Додаток В, Додаток Г) необхідно висвітлити такі питання:

1. **Наявність мовленнєвих, нервово-психічних і хронічних захворювань** у батьків та родичів до народження дитини.

2. **Протікання вагітності** (від якої за рахунком вагітності дитина). При вивченні характеру протікання вагітності відзначити: токсикоз (I чи II половини); хронічні захворювання матері (печінки, нирок, серцево-судинні, ендокринні); простудні й інфекційні захворювання (I чи II половина вагітності); застосування медикаментозних засобів (жарознижувачі, протисудомні, седативні засоби, антибіотики, гормональні препарати і їх синтетичні аналоги); вплив хімічних речовин, що широко застосовуються в промисловості й побуті (бензин, формальдегід, кислоти, феноли); наявність радіаційного опромінювання; вживання алкоголю, нікотину, наркотиків; психічні й фізичні

¹³ Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. С. 19-23.

травми матері (I чи II половина вагітності).

3. **Протікання пологів** (пологи в строк, дострокові; характер пологів). При вивченні характеру протікання пологів відзначити: нормальні, стрімкі, затяжні (зневоднені); слабкість пологової діяльності; застосування засобів допомоги під час пологів (стимуляція): механічна, хімічна, накладення щипців, кесарів розтин; наявність асфіксії (синьої, білої); травми під час пологів (переломи, черепно-мозкові травми, крововиливи, родова пухлина в дитини); резус-фактор (сумісність, негативний); вага й ріст дитини при народженні.

4. **Ранній постнатальний розвиток дитини.** При вивченні відзначити характер грудного вигодовування (активне смоктання, відмова від грудей, труднощі втримання соска, засипання під час годування, швидка втома, до якого віку здійснювалося грудне вигодовування, наступне вигодовування (змішане, штучне); характер «життєвого ритму» дитини (без особливостей, надмірне рухове занепокоєння, постійний плач, стійке порушення сну); ранній психомоторний розвиток (з якого часу тримає голову, сидить, стоїть, ходить, час появи перших зубів і їх кількість до року).

5. **Перенесені захворювання** до чи після року, травми голови, судоми при високій температурі, наявність або відсутність оперативного втручання (закриття піднебінної розщелини, видалення аденоїдів).

6. **Мовленнєвий розвиток дитини** (час появи й характер зміни лепету, перших слів, фразового мовлення, мовленнєве середовище; особливості вимови у два-три роки; вимова слів; особливості побудови фрази; чи озвучуються дії із предметами й іграшками; яким чином компенсується нестача слів – жестами або звуконаслідуванням).

9.2. Логопедичне обстеження

1. **Психологічні особливості дитини** (контактність та особливості поведінки).

2. **Стан слухової функції** (слухова увага та сприйняття мовлення). Дослідження слухової уваги і сприйняття здійснюється в процесі упізнання й

розрізнення звучання музичних інструментів, іграшок, при визначенні напрямку джерела звуку. Дослідження стану сприйняття мовлення проводиться в процесі бесіди й виконання спеціальних завдань, які містять декілька послідовних інструкцій (наприклад: «Підійди до шафи, візьми з нижньої полиці червоний кубик, поклади його на стіл поруч із олівцями»).

3. Стан моторної сфери:

- *загальна моторика* (природні рухи, виконання стрибків на обох ногах, поперемінно на правій і лівій нозі; маніпуляції з м'ячем піймання кинутого м'яча, підкидання над головою).

Логопедом фіксується: обсяг виконуваних рухів (повний чи неповний); темп (нормальний, швидкий, повільний); активність(нормальна, загальмованість, рухове занепокоєння); координація рухів(нормальна, не координованість).

- *ручна моторика* (кінестетична основа рухів пальців -пальцеві проби: одночасно витягнути вказівний палець і мізинець правої, лівої руки, обох рук; одночасно витягнути вказівний і середній пальці правої, лівої руки, обох рук; покласти кисть правої, лівої руки з витягнутими пальцями перед собою, помістити вказівний палець на середній (і навпаки); з'єднати в кільце великий палець правої, лівої руки, обох рук із вказівним (середнім, безіменним, мізинцем);кінетична основа рухів пальців: по чергово згинання й розгинання пальців правої, лівої руки, починаючи з великого, з мізинця; «пальчики вітаються», «гра на роялі», одночасна зміна положень кистей рук: одна стиснута в кулак, інша – з розкритою долонею; «кулак-ребро-долоня».

Логопедом фіксується: обсяг виконуваних рухів (повний чи неповний); темп (нормальний, швидкий, повільний); активність(нормальна, загальмованість, рухове занепокоєння); координація рухів(нормальна, не координованість); наявність синкінезій у загальній, мимічній, артикуляційній мускулатурі, здатність до переключення рухів.

- *артикуляційна моторика*. Дослідження стану артикуляційної моторики проводиться при виконанні різних рухів, які виконуються за наслідуванням за логопедом або за мовленнєвою інструкцією:

а) *для нижньої щелепи*: відкрити рот, закрити рот, поперемінно відкрити-закрити рот, посовати нижньою щелепою з боку в бік;

б) *для губ*: «посмішка» з оскалом різців; змінювати стани – «посмішка» та «хоботок»;

в) *для язика*: висунути язик, тримати його по середній лінії; зробити язик широким («лопаткою»), вузьким («голочкою»), почергово широким-вузьким; підняти кінчик язика за верхні різці, опустити за нижні різці; вузьким кінчиком язика торкнутися правого, потім лівого кутів рога;

г) *для м'якого піднебіння*: покашляти з відкритим ротом (язик на нижній губі), вимовити звук [а] із широко відкритим ротом.

Логопедом фіксується: наявність або відсутність руху; обсяг рухів (повний чи неповний); точність виконання (точно, неточно); темп (нормальний, швидкий, повільний); активність (нормальна, загальмованість, розгальмування); м'язовий тонус (нормальний, підвищений, знижений); заміна одного руху іншим; наявність синкінезій; тривалість утримання органів у заданому положенні; здатність до переключення одного руху на інший; тремор кінчика язика при повторних рухах і утриманні пози; збільшення гіперкінезів або сповільнення темпу рухів при повторних рухах, відхилення кінчика язика при висовуванні, гіперсаливація, відхилення маленького язичка у бік, тип змикання м'якого піднебіння з задньою стінкою глотки (активний, рефлекторний, пасивний).

4. Анатомічна будова периферичного відділу артикуляційного апарата. При дослідженні відзначається наявність аномалій у будові:

- **губ** (тонкі, товсті, укорочена верхня губа, розщелина верхньої губи: часткова, повна, однобічна, двостороння);

- **зубів** (відсутність зубів, зуби рідкі, дрібні, неправильної форми, діастема (щербинка між зубами), поза щелепною дугою);

- **прикусу** (прямий, глибокий, відкритий, перехресний, мезіальний, дистальний і т.д.);
- **язика** (макроглосія, мікроглосія, коротка вуздечка, наявність післяопераційного вузла). Необхідно уважно вивчити поведінку язика в стані спокою. Він має бути розслабленим, не відтягуватись вглиб рота, не вигинатись угору, не відхилятись в сторони;
- **твердого й м'якого піднебіння** (високе або готичне; низьке; розщелина наскрізна одностороння, двостороння, наскрізна повна або неповна).

5. Стан звуковимови. Обстеження звуків у дітей починається з перевірки ізольованої вимови, потім досліджують звуки в словах і реченнях. Перевіряються всі групи звуків: голосні, свистячі, шиплячі, афrikати; сонорні; глухі й дзвінкі за допомогою завдань, що складаються з багаторазового повторення одного звуку.

Потім логопед з'ясовує, як дитина користується звуками в мовленні, для цього пропонується називання слів. Під час обстеження слід фіксувати наявність замінів, змішування, спотворення, пропусків звуків.

Для обстеження звуковимови найпростішим способом є демонстрація картинок, де зображені предмети, в назвах яких досліджуваний звук стоїть у різних позиціях: на початку, кінці, всередині слова зі збігом приголосних; добираються слова різної складової структури.

За допомогою спеціальних завдань, виявляється здатність до переключення артикуляційних рухів: пропонується кілька разів повторити звуковий або складовий ряд, а потім змінити послідовність звуків або складів. Фіксується, чи легко вдається переключення.

Для перевірки *здатності вимовляти слова різної складової структури* зі збігом приголосних на початку, всередині та в кінці слова; багатоскладові слова; слова, які мають у складі однакові звуки – дитині показують предметні картинки, які вона називає, потім ці ж назви пропонуються для відображеної вимови.

Варто перевірити вміння вимовляти звуки в реченнях, що складаються зі

звуків, які дитина правильно вимовляє, і з порушених.

При обстеженні визначається характер порушення вимови голосних і приголосних звуків (відсутність, заміна на інші звуки; спотворена вимова).

6. Стан дихальної та голосової функцій. При дослідженні дихальної й голосової функції визначається тип фізіологічного дихання (діафрагмальне, черевне, змішане), дається характеристика мовленнєвого дихання (за результатами вимови фрази, що складає з 3-4 слів (для дітей 5 років), 4-6 слів (для дітей 6-7 років) і голосу (нормальний, надмірно голосний, надмірно тихий, з носовим відтінком (гугнявий), глухий, монотонний).

7. Стан фонематичних функцій. *Фонематичне сприймання:* наявність певного звука в слові; демонстрація картинок з предметом, що містить певний звук; виділення з речення слова з певним звуком; добір пари до картинок зі словами-паронімами.

Фонематичний аналіз: з'ясувати місце голосного у слові; виділити приголосний у кінці слова; виділити приголосний на початку слова; виділити приголосний на стикові приголосних; визначити кількість звуків у слові; визначити місце звука в слові; визначити послідовність звуків у слові.

Фонематичний синтез: скласти слова з певної кількості звуків, запропонованих ізольовано; скласти слова із звуків, поданих у порушеній послідовності.

Фонематичні уявлення: дібрати слова певної теми на заданий звук; дібрати слово на заданий звук; дібрати слово на заданий звук із вказівкою його місця в слові; дібрати слово на звук, запропонований логопедом. Також фіксуються можливості слуховимовної диференціації звуків, здатність до здійснення простих і складних форм фонематичного аналізу й синтезу, рівень розвитку фонематичних уявлень.

У результаті такого обстеження логопед отримує необхідні дані, які дають можливість зробити висновок про причини, характер, складність дислалії, визначити її форму, накреслити шляхи подолання порушення.

РОЗДІЛ 10. МЕТОДИКА ЛОГОПЕДИЧНОГО ВПЛИВУ¹⁴

10.1. Методи логопедичної роботи

Основною метою логопедичного впливу при дислалії є формування умінь і навичок правильного відтворення звуків мовлення. Логопедична робота це педагогічний процес, тому вона керується загально дидактичними принципами: виховного характеру навчання; науковості, систематичності і послідовності; доступності; наочності; свідомого ставлення до навчання і активності; міцності знань; індивідуального підходу. Крім того вона спирається і на спеціальні принципи: врахування етіології і механізмів мовленнєвого порушення; системності і врахування структури порушення; комплексності і диференційованого підходу; поетапності розвитку; онтогенетичний; врахування особистісних особливостей; діяльнісного підходу; використання обхідних шляхів; послідовності і паралельності в роботі над звуками; формування мовленнєвих навичок в умовах живого спілкування.

При усуненні дислалії необхідно враховувати етіологічні фактори – біологічні і соціальні. Принцип комплексності реалізується у випадку з механічною дислалією, коли логопедичний вплив поєднується із ортодонтичним або оперативним.

Порушення звуковимови при дислалії, зумовлюються як недорозвитком фонематичних процесів, так і недорозвитком артикуляції. Застосовуючи принцип системності і врахування структури порушення, логопедичний вплив спрямовується на провідне порушення. Крім того, робота по усуненню вад мовлення спирається на онтогенетичний принцип. При складній поліморфній дислалії послідовність роботи визначається послідовністю появи звуків в онтогенезі (свистячі, шиплячі, вібрант).

Діючі за цими принципами логопед на своїх заняттях використовує різні методи: практичні, наочні, словесні – залежно від характеру вади, мети заняття, етапу роботи, віку дитини, її індивідуальних особливостей т.п.

¹⁴ Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. С. 24-33.

Практичні методи:

1. **Вправи** (наслідувально-виконавчі, конструктивні, творчі, мовленнєві).
2. **Ігри** (сюжетно-рольові, ігри-інсценування, ігри-хороводи, дидактичні, рухливі, творчі).

Моделювання – процес створення моделей і їх використання для формування уявлень про структуру об'єкта, про відношення і зв'язки між його елементами. В роботі з дислаліками для формування процесів звукового аналізу та синтезу використовують знаково-символічні схеми звукової і складової структури речення, при постановці звуків - артикуляційні профілі. Цей вид діяльності передбачає деякий рівень розвитку мислиннєвих операцій (аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення).

Наочні методи: передбачають використання наочних посібників і технічних засобів навчання, які полегшують засвоєння матеріалу, сприяють формуванню сенсорних передумов для розвитку мовленнєвих умінь та навичок. До наочних методів відносять спостереження; розгляд малюнків, картин, макетів, перегляд кіно- та діафільмів; прослуховування магнітофонних записів, платівок; показ зразка завдання, способу дій.

Словесні методи:

1. Бесіди (вступні, підсумкові, узагальнюючі).
2. Розповіді – форма навчання при якій викладення інформації носить описовий характер і використовується для формування у дітей уявлень про те чи інше явище, предмет.
3. Перекази казок, оповідань. Є короткі, вибіркові та розгорнуті перекази.
4. Інші словесні прийоми: пояснення, роз'яснення, педагогічна оцінка роботи дитини. Оцінюючи роботу, слід враховувати індивідуальні психологічні особливості дитини. Цей прийом є важливим стимулом діяльності.

Логопедичний вплив здійснюється в таких формах навчання: фронтальні, підгрупові та індивідуальні заняття, уроки, незалежно від етапу роботи.

За умови правильної організації логопедичної роботи позитивний ефект

досягається при всіх видах дислалії. При механічній дислалії в ряді випадків успіх досягається в результаті спільного логопедичного і медичного впливу.

Терміни подолання недоліків звуковимови залежить від наступних факторів:

- Ступеня складності порушення.
- Індивідуальних і вікових особливостей дитини.
- Регулярності занять.
- Допомоги з боку батьків.

У дітей дошкільного віку порушення звуковимови долаються в більш короткі терміни, ніж у дітей шкільного віку, а у молодших школярів - швидше, ніж у старших.

Логопедичний вплив здійснюється поетапно, при цьому на кожному з етапів вирішується певне педагогічне завдання, підпорядковане загальній меті логопедичного впливу – формування умінь і навичок правильного відтворення звуків мовлення.

Учені виділяють різну кількість етапів логопедичного впливу при дислалії: в роботах Ф. Рау виділяється два етапи; в роботах О. Правдиної і О. Токаревої – три; М. Хватцева – чотири.

Оскільки принципових розбіжностей в розумінні завдань логопедичного впливу при дислалії немає, то виділення кількості етапів не носить принципового характеру.

10.2. Етапи логопедичного впливу

Тривалість роботи при виправленні порушень вимови залежить від ряду факторів:

- а) ступеня складності порушень;
- б) індивідуальних та вікових особливостях дитини;
- в) регулярності логопедичних занять;
- г) допомоги батьків та вихователів у роботі з виправлення.

При простій дислалії тривалість роботи – від 1 до 3 місяців; при складній

дислалії – до 6 місяців. Періодичність занять – 2-3 рази на тиждень, а з батьками – щоденні вправи.

Принципи корекційної роботи:

- 1) принцип свідомості та активності.
- 2) принцип системності та поетапності.
- 3) принцип послідовності та паралельності.
- 4) принцип використання у роботі різних аналізаторів.
- 5) принцип формування правильного звуковимови в умовах живого спілкування.

1. Дитині потрібно пояснити доцільність і необхідність цієї роботи, зацікавити її в кінцевих результатах корекційного впливу. Цю роботу треба провести і з батьками, і навіть з вихователем.

2. Логопед може проводити роботу над кількома звуками: готувати мовний апарат до постановки будь-якого звуку, автоматизувати раніше поставлений звук, працювати над диференціацією звуків, що змішуються тощо.

3. Принцип послідовності передбачає поступове ускладнення видів роботи (від легких до складних), а принцип паралельності передбачає можливість роботи над звуками різних фонетичних груп. Але, при цьому не можна одночасно працювати зі звуками з прямо протилежним укладом (над свистячими і шиплячими, дзвінками і глухими, щоб не викликати у дитини диференційного гальмування і змішування. Не можна паралельно працювати над звуками, що вимагають великих енергетичних витрат ([ж] та [р]) - це призводить до сильного м'язового та дихального навантаження, що викликає запаморочення.

4. Потрібно використовувати максимальну кількість аналізаторів, яку можна залучити у кожному конкретному випадку. ***Зоровий аналізатор:*** на своєму прикладі можна показати дитині, як вимовляється звук. Широко використовується зоровий контроль з боку дзеркала, профілі артикуляції звуків. ***Слуховий аналізатор:*** утрироване, більш тривале проголошення правильного звуку. ***Тактильний аналізатор:*** тильна сторона долоні підноситься до рота

логопеда, а дитина відчуває потік повітря, що виходить з рота (зімкнено-прохідний – поштовх, щілинний – тривалий струмінь, [p] - поштовхоподібний).

Тактильно-вібраційний контроль: рука дитини укладається на горло логопеда, а друга – на свою гортань. У цьому випадку відчувається вібрація гортані. **Рухово-кінестетичний:** передбачає надання язика, губам тієї чи іншої форми при вимові того чи іншого звуку, а потім послідовне відтворення цього положення дитиною. Спирається на використання логопедичних зондів або інших пристроїв.

5. Логопед, відпрацьовуючи звук, повинен використовувати різні життєві, побутові ситуації, у яких дитина вживає цей звук (розмови на різні теми, розповіді). Реалізуючи цей принцип, ми маємо виховувати у дитини самоконтроль.

1. Підготовчий етап

Мета цього етапу – підготовка артикуляційного апарату дитини, її слухового аналізатора до відтворення правильної артикуляції звуку. Велику роль відіграє виховання у дитини свідомого та активного ставлення до порушення.

Починається робота з розвитку фонематичного слуху. При цьому враховується форма дислалії, а саме, при моторних порушеннях артикуляції, коли не спостерігається порушень фонематичного сприйняття, розвиток фонематичного слуху не проводиться.

При фонематичних порушеннях, розвиток фонематичного слуху спирається на відпрацювання правильної артикуляції.

При змішаних видах, спочатку розвивають фонематичний слух, а потім відпрацьовують артикуляцію звуку.

Спочатку для диференціації беруться дзвінки, артикуляція яких різко відрізняється один від одного ([p]-[з], [m]-[н]), а потім акустично близькі звуки (дзвінки-глухі). Вправи припускають використання спеціально підбраного матеріалу, на якому діти вчаться визначати звук, його місце у слові. Необхідно привернути увагу до акустичного образу звуку (на що схожий звук).

Артикуляційна гімнастика¹⁵

Мета – відпрацювання точних рухів артикуляційних органів, необхідних для правильної вимови звуку, а також об'єднання цих рухів у складніші артикуляційні уклади. Залежно від форми порушення звуковимови та групи порушених звуків, використовують різні види артикуляційної гімнастики.

Перші артикуляційні рухи виконують за наслідуванням. При труднощах використовується допомога логопеда, спираючись на зоровий контроль та словесні інструкції логопеда.

Вимоги до артикуляційної гімнастики:

1. Дитина повинна вміти відтворювати потрібну артикуляційну позу, утримувати її певний час, плавно перемикаючись з одного руху артикуляції на інше (коли логопед рахує від 1 до 5 чи 10).

2. Необхідно практикувати статичні та динамічні вправи (*статика* – утримання артикуляції, *динаміка* – перемикання з одного руху на інший).

3. Необхідно використовувати одночасні рухи для язика і губ (це змушує дитину пристосовувати органи до вироблення артикуляції певних звуків).

4. Використовувати короткочасні, багаторазові вправи, які не перевтомлюють дитину.

5. Виконувати вправи не тільки для цього звуку, але та інших звуків, які відпрацьовуватимуться згодом (виховувати готовність мовного апарату до відпрацювання наступних фонем).

Спочатку проводяться вправи в уповільненому темпі, потім темп збільшується. Вправи проводяться з вихователями та батьками (мінімум 2-3 рази на день). Тривалість гімнастики 5-10 хвилин. Починають виконувати вправи 3-5 разів і поступово збільшують до 10-20 разів.

На цьому етапі необхідно ознайомити дитину з правильною артикуляцією звуку: з її вимовою, в доступній формі пояснити положення мовних органів при вимові звуку.

Видатна вчена М. Савченко велике значення приділяє свідомому

¹⁵ <http://www.myshared.ru/slide/1390369/>- приклади артикуляційних гімнастик

відношенню; для цього необхідно формувати свідомість дітьми термінів: змикання, щілина та ін. Для цього використовується вимова звуків логопедом, опора на м'язові відчуття, які виникають під час їх вимови, а також наочність (муляжі, профілі, фотографії).

Якщо потрібно проводять дихальні вправи. Вони необхідні, якщо у дитини:

а) слабкий ротовий видих;

б) якщо відпрацьовуються звуки, що вимагають сильного повітряного струменя (свистячі, шиплячі, вибухові, [p]).

Використовується дуття на легкі предмети, спеціальні дихальні вправи для певних груп звуків. Тривалість вправ 1-2 хвилини, так як це може викликати перенапруження дихального центру (непритомність, запаморочення).

Таблиця 10.1

Орієнтовна структура занять підготовчого етапу

1.	Організаційний момент	1-2 хв
2.	Дихально-голосові вправи	до 3 хв
3.	Артикуляційна гімнастика	5-7 хв
4.	Ознайомлення дитини з правильною артикуляцією звуку або повторення правильної артикуляції	до 5 хв
5.	Фізкультхвилинка	3 хв
6.	Розвиток фонематичного слуху	5 хв
7.	Робота над лексико-граматичною темою	4 хв
8.	Розвиток дрібної моторики пальців рук	8 хв
9.	Підсумок заняття	1 хв

Заняття проводяться у вигляді фронтальних та групових: з дошкільнятами – 30-35 хв, зі школярами – 45 хв.

2. Постановка звуків

Це етап вироблення нового динамічного стереотипу – правильної артикуляції фонем. Необхідно навчити відтворювати фонему хоча б в ізольованому вигляді. Використовується опора різні аналізатори – ця опора полегшує відтворення нової артикуляції.

Процес постановки звуків заснований на реалізації наступних прийомів:

1) необхідний артикуляційний уклад розчленовується на дрібніші рухи,

які тренуються в процесі артикуляційної гімнастики, після багаторазового повторення ці артикуляційні рухи об'єднуються, і у дитини створюється кінестетичне відчуття про положення мовних органів;

2) відпрацьовані рухи об'єднуються у комплекс і таким чином створюється необхідний артикуляційний уклад;

3) при відтворенні артикуляційного укладу включається голосовидихуваний струмінь, і вимовляється звук.

Після цього підключається слухова увага до звучання фонем. Цей етап вважається закінченим, коли дитина може вимовляти звук ізольовано, безпомилково і багаторазово.

При постановці звуку використовується словесна інструкція логопеда, де значну увагу приділяється способу та місцю утворення звуку.

Для формування навичок правильної вимови, використовується **три способи: наслідування, механічний і змішаний.**

За наслідуванням. При цьому широко використовуються усі види контролю. Це допомагає дитині свідомо відтворити необхідний рух чи положення мовних органів та звучання фонем. Дитина повинна розглянути розташування органів артикуляції логопеда (за допомогою дзеркала), відчутти характер повітряного струменя (тактильний контроль), вібрацію гортані (тактильно-вібраційний аналізатор) і в процесі гри відтворити потрібну фонему.

Механічний – передбачає механічний вплив на мовні органи за допомогою будь-яких допоміжних пристосувань (палички, шпатель, логопедичні зонди, палець логопеда або дитини).

Цей метод ґрунтується на постановці звуку від будь-яких вихідних словесних структур (за вихідні беруться правильно вимовлені звуки).

Логопедичні зонди введені Ф. Рау для постановки звуків у нечуючих дітей, а потім знайшли широке застосування у чуючих дітей, що мають порушення мовлення (логопатів).

У книзі «Методика обучения глухих устной речи» Ф. Рау запропонував 7 зондів (6 під номерами та кульковий зонд).

При використанні зондів, їх застосування не завжди збігається з бажанням дитини. Необхідно провести психотерапевтичну роботу, дати спробувати дію зонда: наприклад, звук [к] ставиться від складу [та] зондом № 5 (язик просувається вглиб рота).

Змішаний спосіб передбачає механічний вплив плюс пояснення логопеда, і навіть показ правильної артикуляції логопедом. Спочатку необхідно розповісти, а потім застосувати додатковий вплив – зонд. Треба враховувати зв'язок артикуляції між звуками. При постановці м'яких звуків використовувати тверді, дзвінких – глухі, звуку [р] – звук [ж].

На цьому етапі заняття проводяться в індивідуальній формі, особливо коли потрібна механічна допомога або при змішаному способі постановки звуку. Якщо звук викликається по наслідуванню, в ігровій формі, можна проводити у вигляді групового заняття.

Таблиця 10.2

Схема індивідуальних занять

1.	Організаційний момент	1 хв
2.	Дихальні вправи	2 хв
3.	Артикуляційна гімнастика	5 хв
4.	Постановка звуку а) уточнення пози мовленнєвих органів б) постановка звуку змішаним чи механічним способом	8 хв
5.	Розвиток фонематичного слуху	3 хв
6.	Підсумок заняття	1 хв

3. Етап автоматизації.

Мета етапу – закріплення відпрацьованих навичок правильної вимови звуку у різних ситуаціях спілкування, що передбачає запровадження звуку у складніші послідовні мовні структури (слова, фрази), у яких даний звук або пропускався зовсім або вимовлявся неправильно.

При цьому відбувається загальмовування старих, неправильних динамічних стереотипів та відпрацювання нових. Це вимагає поступовості та обережності, проводиться на доступному мовному матеріалі, який пропонується дитині, з поступовим ускладненням (від простого до складного). Так, спочатку автоматизація звуку здійснюється у прямому складі; потім у

зворотному складі (якщо не дзвінкий); після цього беруться склади, у яких звук перебуває між голосними; потім у складах зі збігом приголосних; у словах (на початку, середині, кінці), якщо звук не дзвінкий; у словосполученнях; у реченнях; у зв'язному мовленні.

У процесі автоматизації необхідно спиратися на м'язові відчуття (порівняння нової артикуляції зі старою, звертати увагу на місце і спосіб творення звуків, постійно здійснювати самоконтроль за відтворенням правильного артикуляції).

У своїх дослідженнях М. Савченко рекомендує виготовляти спеціальні мовленнєві картки у роботі зі школярами.

Процес автоматизації звуку відбувається у вигляді групової або фронтальної форми занять.

Таблиця 10.3

Орієнтовна структура занять 3 етапу

1.	Організаційний момент	1 хв
2.	Дихальні вправи	2 хв
3.	Артикуляційна гімнастика	5 хв.
4.	Автоматизація звуку	10 хв
5.	Фізкультхвилинка	3 хв
6.	Розвиток фонематичного слуху, навичок звукового аналізу та синтезу	7 хв
7.	Робота над лексико-граматичною темою або розвиток дрібної моторики пальців рук	5 хв
8.	Домашнє завдання	1 хв
9.	Підсумок заняття	1 хв

4, Етап диференціації

Мета – навчити дитину розрізняти звук зі звуком, що змішується, або зі звуком-замінником. Проводиться не завжди (якщо немає в мові замін і змішувань, цей етап не проводиться).

З позиції вищої нервової діяльності – цей етап передбачає вироблення диференційного гальмування. Необхідно спиратися на достатній рівень розвитку фонематичного слуху - вміння розрізняти звуки не лише у мовленні оточуючих, а й у власному.

Частково диференціація звуку мала місце на попередніх етапах, але на даному етапі їй відводиться першочергова роль і вся робота спрямована на

використання вправ з розрізнення змішуваних фонем. Цей етап треба проводити тоді, коли дитина правильно вимовляє обидва звуки в різних словосполученнях, але в зв'язному мовленні їх змішує.

Робота з диференціації звуків починається з порівняння змішуваних звуків по артикуляції (просять правильно вимовити один із звуків: наприклад, [с] і здійснюють аналіз артикуляційного укладу цього звуку, потім аналізують звук-замінник, наприклад, звук [ш]). При розборі артикуляції кожного звуку спираються на аналізатори, які можна залучити за необхідності. Спочатку встановлюється подібність, а потім відмінності (залучення слухової уваги), після цього здійснюється диференціація в різних складових структурах, використовуються складові таблиці:

а) спочатку диференціюють звуки у відкритих складах ([са-ша], [со-шо], [су-шу], [си-ши]);

б) у закритих складах ([ас-аш], [ос-ош], [ус- уш], [ис-иш]);

в) між голосними ([осо-ошо], [усу-ушу]);

г) у збігу приголосних ([ста-шта], [сно-шно]).

Спочатку таблицю читає логопед, потім використовують синхронне читання (разом з логопедом), а потім діти читають самостійно (якщо не читають – можна використовувати ігрові моменти).

Потім проводиться диференціація у словах – спочатку у початковій позиції, потім – у середині і наприкінці слова.

Добре використовувати слова-пароніми. Привертаємо увагу на те, що від зміни одного звуку в слові повністю змінюється його значення: *коза-коса, бочка-точка*.

Після диференціації в словах приступають до диференціації у реченнях. При цьому використовують сюжетні або предметні картинки та складання за ними речень. Можна давати просто слова, які потрібно з'єднати у речення.

Згодом здійснюється диференціація у зв'язному мовленні. При цьому використовуються сюжетні картинки, вірші, оповідання, казки. Велике значення має самоконтроль за зв'язним мовленням, можна спиратися

навзаємоконтроль.

Таблиця 10.4

Структура занять етапу диференціації

1.	Організаційний момент	1 хв
2.	Дихальні вправи	2 хв
3.	Артикуляційна гімнастика	5 хв
4.	Диференціації звуків, що змішуються	10 хв
5.	Фізкультхвилинка	3 хв
6.	Розвиток фонематичного слуху, навичок звукового аналізу та синтезу	7 хв
7.	Робота над лексико-граматичною темою або розвиток дрібної моторики пальців рук	5 хв
8.	Домашнє завдання	1 хв
9.	Підсумок заняття	1хв

5. Етап введення звуку у мовлення

Використовується навички контролю та самоконтролю. Відпрацювання навичок спілкування з людьми. Потрібно сформувавши в дитини вміння та навички правильного вживання звуку мови в будь-яких ситуаціях. При цьому використовуються сюжетні картинки, бесіди на задану тему, а також дають завдання, щоб батьки простежили за правильною вимовою звуків.

РОЗДІЛ 11. ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ СВИСТЯЧИХ ЗВУКІВ

11.1. Правильна артикуляція¹⁶ свистячих звуків

При вимові звуку [с] губи розтягнуті у посмішці, зуби зімкнені або набувають положення лабіалізованих звуків [о] чи [у]. Зуби зближені до щілини на 1-1,5 мм. Кінчик язика торкається нижніх зубів-різців. Бокові краї притиснуті до верхніх кутніх зубів. Спинка язика злегка вигнута вгору. На передній частині спинки язика, посередині, утворюється повздовжня канавка або широка щілина між спинкою язика, альвеолами та верхніми зубами. Струмінь повітря проходить уздовж спинки язика, ніби по канавці й між різцями верхніх та нижніх зубів, зустрічаючи перепону в роті у вигляді вузької щілини між спинкою язика й альвеолами та викликаючи свистячий шум. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки розімкнені й не вібрують. Звук [з] утворюється подібно звука [с], проте голосові зв'язки зімкнені й вібрують.

Вимова м'яких [с'] і [з'] подібна до артикуляції [с] і [з], проте м'язи язика більш напружені, спинка язика більш вигнута в напрямі піднебіння, внаслідок чого щілина, по якій проходить струмінь повітря, звужується, кінчик язика впирається в передні нижні різці, тобто збільшується загальна напруженість артикуляційного апарату. Виникає шум, який нагадує свист, звук має пом'якшений відтінок.

Звук [ц] утворюється злиттям звуків зімкненого [т] і щілинного [с]. Губи розтягнені у посмішці або набувають положення наступного голосного. Передня частина спинки язика змикається із альвеолами, а кінчик язика впирається у різці нижніх зубів. Передня частина спинки язика, спочатку утворює зімкнення з альвеолами й верхніми зубами, яке плавно переходить у щілину між спинкою язика й альвеолами та викликаючи свистячий шум. М'яке піднебіння підняте, закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не

¹⁶ Тут і далі матеріал поданий за Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.

вібрують при вимові [ц].

Звукосполучення [дз] утворене злиттям звуків зімкненого [д] і щілинного [з]. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують при вимові [дз].

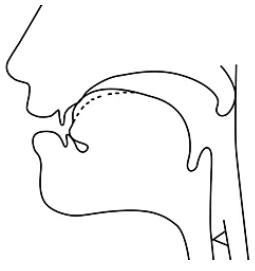
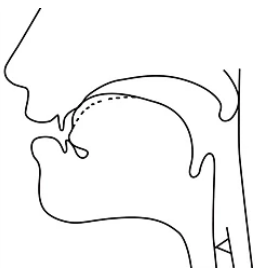
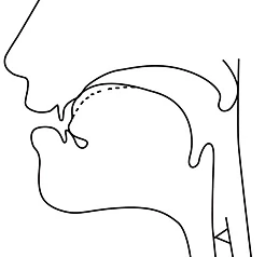
Артикуляція м'яких [ц', дз'] подібна до артикуляції [ц, дз]. Відмінність лише у більшому напруженні м'язів артикуляційного апарату.

Таблиця 11.1

Артикуляція свистячих звуків

с ¹⁷	<ul style="list-style-type: none"> ◆ м'яке піднебіння ◆ губи напіввідкриті в легку посмішку; ◆ зуби злегка розкриті (трохи оголені); ◆ кінчик язика широкий та торкається нижнього ряду зубів. Бічні краї язика притиснуті до верхніх корінних зубів, спинка язика злегка вигнута. Посередині язика утворюється поздовжній жолобок, по якому йде холодний видихуваний струмінь повітря, підняте до задньої стінки гортані та закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки не вібрують, тобто звук вимовляється без участі голосу. 	
с'	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи витягнуті в усмішку; ◆ зуби злегка розкриті (трохи оголені); ◆ кінчик язика широкий за нижніми зубами. Посередині язика утворюється жолобок, по якому проходить струмінь повітря. ◆ спинка язика піднята до твердого піднебіння (внаслідок чого звужується щілина, по якій проходить холодний видихуваний струмінь повітря); ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки не вібрують, тобто звук вимовляється без участі голосу. 	
з	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи витягнуті в усмішку; ◆ зуби злегка розкриті (трохи оголені); ◆ кінчик язика широкий за нижніми зубами. Посередині язика утворюється жолобок, по якому йде холодний видихуваний струмінь повітря. ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки вібрують, тобто звук вимовляється з участю голосу. 	
з'	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи розтягуються в посмішку; ◆ зуби злегка розкриті (трохи оголені); ◆ кінчик язика за нижніми зубами, а передня частина спинки язика піднімається до твердого піднебіння, внаслідок чого звужується щілина, по якій проходить струмінь повітря; ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки вібрують, тобто звук вимовляється з участю голосу. 	

¹⁷ Тут і далі в таблицях матеріал поданий за Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.

Ц	<p>◆ губи витягнуті в усмішку. ◆ зуби злегка розкриті (трохи оголені). Звук складається з важкої артикуляції – злиття звуків [т] і [с]. Тому спочатку кінчик язика схилений і торкається нижніх зубів, а передня частинка язика притиснута до альвеол, середня частина вигнута до твердого піднебіння (як при [т]). Звук закінчується щільним елементом (як при [с]), котрий звучить довго. Холодний видихуваний струмінь повітря проривається крізь смичку. М'яке піднебіння підняте до задньої стінки гортані та закриває прохід повітря через ніс. Голосові зв'язки не вібрують.</p>	
Ц	<p>◆ губи витягнуті в усмішку; ◆ зуби злегка розкриті (трохи оголені). Звук складається з важкої артикуляції – злиття звуків [т'] і [с']. Тому спочатку кінчик язика торкається нижніх зубів, передня частинка язика притиснута до альвеол, а середня частина вигнута до твердого піднебіння (як при [т']). Звук закінчується щільним елементом (як при [с']), котрий звучить довго та м'яко, бо середня частина язика вигнута до м'якого піднебіння. Холодний видихуваний струмінь повітря проривається крізь смичку. М'яке піднебіння підняте до задньої стінки гортані та закриває прохід повітря через ніс. Голосові зв'язки не вібрують.</p>	
ДЗ, ДЗ'	<p>◆ губи і зуби набувають положення наступного голосного; ◆ кінчик язика зімкнений з нижніми зубами, передня частина спинки язика утворює з верхніми зубами й альвеолами зімкнення, яке плавно переходить у щілину; ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки вібрують, тобто звук вимовляється з участю голосу.</p>	

11.2. Порушення вимови свистячих звуків

Серед порушень вимови свистячих звуків виділяють:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: рідкі зуби, відсутність різців, неправильний

прикус: прогенія, прогнатія, спинка язика не утворює щілина й зімкнення між спинкою язика й альвеолами);

- звуки [с, з] відсутні або викривлені – *сигматизм свистячих*, замінені іншими звуками, часто [ш, ж] – *парасигматизм свистячих* або *шиплячий сигматизм*;

- звуки [с, з] утворюються шляхом просування кінчика язика між зубами, чується відтінок [ш, ж, ч] – *міжзубна вимова*;

- звуки [с, з] утворюються шляхом притискання кінчика язика до нижніх зубів, чується відтінок [т, д] – *призубна вимова*;

- звуки [с, з] утворюються шляхом зближення нижньої губи з верхніми різцями зубів, чується відтінок [ф, в] – *губно-зубна вимова*;

- звуки [с, з] утворюються шляхом проходження струменя повітря між краями язика і кутніми зубами з одного чи обох боків, чується [хл, гл] – *бічна вимова*. Боковий стигматизм буває одностороннім і двостороннім;

- звуки [с, з] утворюються шляхом проходження струменя повітря між м'яким піднебінням та задньою стінкою глотки – *носова вимова* або *носовий сигматизм*;

- звуки [ц, дз] порушуються подібно порушенням звуків [с, з];

- звуки [ц, дз] порушуються внаслідок відсутності злиття елементів - *почергова вимова елементів*;

- звуки [з, дз] вимовляються глухо.

11.3. Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови свистячих

Починати роботу над корекцією свистячих звуків потрібно з постановки звуку [с].

При **міжзубному сигматизмі**, коли кінчик язика просувається між верхніми та нижніми різцями, треба запропонувати дитині зблизити зуби, губи розтягнути в посмішку та в такому положенні спробувати вимовити подовжений звук [с]. Логопед при постановці звуку [с] користується

спеціальним зондом, яким натискує на кінчик язика, опускаючи його таким чином за нижні різці. Утримуючи язик в такому положенні дитині пропонується подовжено повторити звук [с].

При **губно-зубному сигматизмі**, коли нижня губа піднімається до верхніх різців і утворюється звук подібний до [ф], [в] треба запропонувати дитині розкрити губи, дещо розкрити зуби, утворивши щілину між різцями та подовжено вимовити звук [с]. Можна допомогти дитині, притримуючи своєю рукою її нижню губу, оголивши таким чином її різці.

При **при зубному сигматизмі**, коли кінчик язика упирається верхні та нижні різці, і заважає струменю повітря пройти вільно крізь зубну щілину, слід запропонувати дитині тримати передній край язика між нижніми та верхніми різцями, широко розпластавши його. У такому положенні язика, видихаючи повітря, дитина відчує його струмінь на кінчику язика, та відтворить звук, схожий на шепеляве (міжзубне) [с]. Після цього, широкий передній край язика, за допомогою *шпателя або спеціального логопедичного зонду* треба відсунути за нижні різці.

При **боковому сигматизмі**, коли кінчик язика упирається в альвеоли, а струмінь повітря проходить між кутніми зубами та боковими краями язика, треба спочатку навчити дитину дуги з просунутим між губами широко розпластаним переднім краєм язика. Після цього вчити дитину дуги перемістивши передній край язика у міжзубне положення. І тільки тоді, коли дитина навчиться спрямовувати повітряний струмінь посередині язика, за допомогою *шпателя або спеціального логопедичного зонду* треба відсунути широкий передній край язика за нижні різці.

При **носовому сигматизмі**, коли корінь язика піднімається до м'якого піднебіння, яке опускається та утворює прохід для повітряного струменя, що видихається через ніс, треба добре попрацювати над формуванням правильного видиху повітряного струменю через середину ротової порожнини (див. Вправи на розвиток дихання). Треба навчити та закріпити вміння дитини відчувати повітряний струмінь на кінчику свого язика, просунутого між зубами. Коли

язик достатньо закріпиться в такому положенні, можна поступово переводити його кінчик за нижні різці, після чого тимчасова шепелява вимова заміниться на правильну артикуляцію звука [с].

При **шиплячому парасигматизмі**, дитину необхідно відучити від звички напружувати язик та відтягувати його у глиб рота. З цією метою рекомендується якомога довше затриматися на стадії міжзубної вимови звука [с] у складах, словах та фразах. Коли язик остаточно закріпиться у такому положенні, можна поступово переводити кінчик язика за нижні різці, що зазвичай відбувається автоматично.

Коли звук [с] буде поставлено, слід переходити до постановки звука [з]. При постановці звука [з] слід звернути увагу дитини на участь голосу при вимовлянні цього звуку. Це легко зробити поклавши долоню дитини на свою шию і, вимовивши подовжено спочатку звук [с-с-с], а потім звук [з-з-з]. Таким чином дитина відчує вібрацію ваших голосових зв'язок при вимові звука [з].

При постановці звука [ц], можна запропонувати дитині пограти в гру «Всі сидять тихо!» Для цього розтягнути губи в посмішку, прикласти вказівний пальчик до губ і вимовити звуки «тс-тс-тс», а потім швидше «тс-ц-ц».

РОЗДІЛ 12. ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ ШИПЛЯЧИХ ЗВУКІВ

12.1. Правильна артикуляція шиплячих звуків

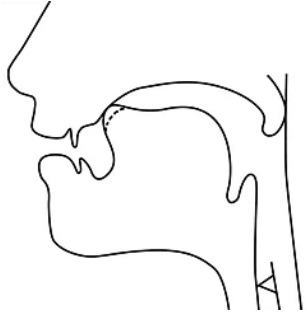
Звуки [ш] і [ж] мають два варіанти правильної артикуляції: верхню і нижню, в залежності від положення кінчика язика. Губи при вимові [ш] і [ж] незначно округлені, інколи злегка витягнуті вперед. Зуби зближені на відстань 2-4 мм. Широкий кінчик язика при верхній артикуляції піднімається до твердого піднебіння, утворюючи з ним щілину. Бокові краї прилягають до верхніх корінних зубів. Задня частина спинки язика по середній лінії піднята й утворює з піднебінням друге звуження й незначне заглиблення. При нижній артикуляції кінчик язика відтягується назад, потовщуючи спинку, утворює з піднебінням щілину. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки розімкнені, не вібрують при вимові [ш], пропускають вільно видихуваний струмінь повітря в ротову порожнину, що зустрічає перепону у вигляді щілини між широким краєм язика і піднебінням й виникає шум, який чується як шипіння.

Звук [ж] артикуляцією подібний до [ш], але голосові зв'язки зімкнені і вібрують при вимові [ж].

Звуки [ч] і [дж], африкати, мають два варіанти правильної вимови – верхню й нижню, в залежності від положення кінчика язика. При верхній артикуляції кінчик язика і передня частина його спинки піднімаються до альвеол і твердого піднебіння, утворюючи зімкнення, яке переходить у щілину. При нижній артикуляції кінчик язика опущений і відтягнутий назад, а спинка утворює зімкнення, яке переходить у щілину. Бокові краї язика прилягають до верхніх бокових зубів. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не вібрують при вимові [ч] і вібрують при вимові [дж].

Артикуляція шиплячих звуків

Ш	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи витягнуті вперед; ◆ зуби стиснуті або злегка розкриті; ◆ кінчик язика широкий і піднятий до піднебіння, за верхні зуби. Бічні краї язика притиснуті до верхніх кутніх зубів; ◆ м'яке піднебіння підняте до задньої стінки гортані та закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки не вібрують, тобто звук вимовляється без участі голосу; ◆ видихуваний струмінь повітря теплий. 	
Ж	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи витягнуті вперед; ◆ зуби стиснуті або злегка розкриті; ◆ кінчик язика широкий і піднятий до піднебіння, за верхні зуби. Бічні краї язика притиснуті до верхніх кутніх зубів; ◆ м'яке піднебіння підняте до задньої стінки гортані та закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки вібрують, зімкнені, звук вимовляється за їх участю. 	
ДЖ	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи витягнуті вперед; зуби зближені (до 2 мм); ◆ кінчик язика і передня частина спинки піднімаються до альвеол і вище, утворюючи з альвеолами й передньою частиною твердого піднебіння зімкнення, яке переходить у щілину; ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря у носову порожнину; ◆ голосові зв'язки вібрують, тобто звук вимовляється з участю голосу. 	
Щ	<p>Звукосполучення [шч], що передається буквою «щ»</p> <p>Артикуляція цього звукосполучення складається з артикуляції звуків [ш] і [ч]. Тому спочатку широкий кінчик язика піднімається до альвеол і утворює з ними щілину, середня частина язика опущена, утворює заглиблення, а бічні краї язика притиснуті до верхніх кутніх зубів. Артикуляція закінчується змичним елементом [ч]. До роботи з формування правильної вимови можна приступати тоді, коли дитина правильно вимовляє звуки [ш] та [ч].</p>	

<p>Ч</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ губи витягнуті вперед; зуби злегка розкриті; ◆ звук складається з важкої артикуляції - злиття звуків [т] і [ш]. Тому спочатку кінчик язика схилений і торкається нижніх зубів, а передня частинка язика притиснута до альвеол, середня частина вигнута до твердого піднебіння (як при [т]). Звук закінчується щілинним елементом (як при [ш]), котрий звучить стисло; ◆ видихуваний струмінь повітря проривається крізь вузьку щілинку між передньою частинкою язика та альвеолами (видих теплий); ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки розімкнуті й не вібрують, звук вимовляється без участі голосу. 	
---	---

12.2. Порушення вимови шиплячих звуків

Серед порушень вимови шиплячих звуків виділяють:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: рідкі зуби, відсутність різців, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, спинка язика не утворює щілину й зімкнення між спинкою язика й альвеолами);
- звуки [ш], [ж] відсутні або викривлені – *сигматизм шиплячих*, замінені іншими звуками, часто [ш], [ж] – *парасигматизм шиплячих*;
- звуки [ш], [ж] утворюються шляхом просування кінчика язика між зубами, чується відтінок [с], [з] – *міжзубна вимова*;
- звуки [ш], [ж] утворюються шляхом притискання кінчика язика до нижніх зубів, чується відтінок [с], [з] – *призубна вимова*;
- звуки [ш], [ж] утворюються шляхом зближення нижньої губи з верхніми різцями зубів, чується відтінок [с], [з] – *губно-зубна вимова*;
- звуки [ш], [ж] утворюються шляхом проходження струменя повітря між краями язика і кутніми зубами з одного чи обох боків, чується [сл], [зл] – *бічна вимова*;
- звуки [ш], [ж] утворюються шляхом проходження струменя повітря між м'яким піднебінням та задньою стінкою глотки – *носова вимова*;

- звуки [ш], [ж] утворюється внаслідок проходження струменя повітря між стиснутими зубами, щоками та кутами рота – *щічна вимова*;
- звуки [ш], [ж] утворюється шляхом зближення спинки язика з твердим піднебінням – *нижня вимова*;
- звуки [ш], [ж] утворюється шляхом проходження струменя повітря між твердим піднебінням та задньою частиною спинки язика – *задньоязикова вимова*;
- звуки [ч], [дж] порушуються подібно порушенням звуків [ш], [ж], звуки [ч], [дж] порушуються внаслідок відсутності злиття елементів - *почергово вимова елементів*, звуки [ж], [дж] вимовляються глухо.

12.3. Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови шиплячих

Починати роботу над корекцією шиплячих звуків треба з постановки звуку [ш].

При **міжзубному сигматизмі**, коли кінчик язика просувається між верхніми та нижніми різцями, слід проводити вправи спрямовані на підняття кінчика язика за верхні різці. Спочатку дитині пропонується стиснути зуби і вимовляти звук [т], потім вимовляти цей звук при відкритому роті. Слідкувати, щоб при вимові звука [т] широкий кінчик язика стискався з альвеолами. Потім дитині пропонується округлити губи та вимовляти звук [т] з придыханням (відчувається щось подібне до [тш]). Поступово дитину привчають не вимовляти звук [т], а тільки піднімати язик вгору та дути на кінчик язика.

При **боковому сигматизмі** основна робота повинна бути спрямована на укріплення бокових країв язика та відпрацювання видихуваного струменя повітря, що проходить посередині язика. Для цього спочатку можна навчити дитину дути з просунутим між губами широко розпластаним переднім краєм язика, потім дути перемістивши передній край язика у міжзубне положення. І тільки тоді, коли дитина навчиться спрямовувати повітряний струмінь посередині язика, за допомогою шпателя або спеціального логопедичного зонду

треба підняти широкий передній край язика за верхні зуби. Язик при цьому не повинен стискатися з твердим піднебінням, щоб не заважати повітряному струменю вільно виходити посередині язика.

При **носовому сигматизмі**, треба добре попрацювати над формуванням правильного видиху повітряного струменю через середину ротової порожнини (див. Вправи на розвиток дихання). Треба навчити та закріпити вміння дитини відчувати повітряний струмінь на кінчику свого язика, просунутого між зубами. Після того, як буде відпрацьований правильний видих дитині пропонується подовжено вимовити звук [с], при цьому за допомогою шпателя або спеціального логопедичного зонду треба підняти широкий передній край язика за верхні зуби та дещо відсунути його углиб рота.

При **губно-зубному парасигматизмі** робота починається з розрізнення на слух звуків [ш] та [ф]. Після цього запропонувати дитині розкрити губи, дещо розкрити зуби, утворивши щілину між різцями та подовжено вимовити звук [с], при цьому за допомогою шпателя підняти широкий передній край язика. Можна допомогти дитині, притримуючи своєю рукою її нижню губу.

При **призубному парасигматизмі** робота починається з розрізнення на слух звуків [ш] та [т]. Слід запропонувати дитині тримати передній край язика між нижніми та верхніми різцями, широко розпластавши його. У такому положенні язика, видихаючи повітря, дитина відчує його струмінь на кінчику язика, та відтворить звук, схожий на шепеляве (міжзубне) с. Після цього, широкий передній край язика, за допомогою шпателя або спеціального логопедичного зонду треба відсунути назад та підняти вгору. Використовуючи тактильні відчуття, увагу дитини слід зосередити на тому, що при вимові звука [ш] повітряний струмінь подовжений, а при вимові звука [т] – поштовхоподібний (для порівняння при вимові звуків [ш] та [т] слід прикласти тильну сторону долоні до рота).

При **свистячому парасигматизмі** робота починається з розрізнення на слух звуків [ш] та [с]. Використовуючи тактильні відчуття, увагу дитини слід зосередити на тому, що при вимові звука [ш] повітряний струмінь холодний, а

при вимові звука [с] – теплий (для порівняння при вимові звуків [ш] та [с] слід прикласти тильну сторону долоні до рота). Після цього слід відпрацювати почергові рухи язика (спочатку широкий кінчик язика опускається за нижні, а потім піднімається за верхні зуби), а також почергові рухи губ (спочатку губи розтягуються в посмішку, а потім губи округлюються та витягуються дещо вперед). Наслідуючи правильну артикуляцію дорослого, дитина намагається правильно вимовити звук [ш]. Якщо за наслідуванням дитині не вдається досягти правильної вимови звука [ш] використовують механічний спосіб. Для чого, дитині пропонують подовжено вимовити звук [с] та одночасно широкий передній край язика, за допомогою шпателя або спеціального логопедичного зонду треба відсунути назад та підняти вгору.

Коли звук [ш] буде поставлено, слід переходити до постановки звука [ж]. При постановці звука [ж], слід звернути увагу дитини на участь голосу при вимовлянні цього звуку. Це легко зробити поклавши долоню дитини на свою шию і вимовивши подовжено спочатку звук [ш-ш-ш], а потім звук [ж-ж-ж]. Таким чином дитина відчує вібрацію голосових зв'язок при вимові звука [ж].

При постановці звука [ч], можна запропонувати дитині по черзі на одному видиху вимовляти звуки [т-ш-т-ш-т-ш], а потім швидше [тш-тш-ч].

Аналогічна робота і при постановці звукосполучення шч, що позначається буквою [щ]. Дитині слід запропонувати, по черзі, на одному видиху вимовляти звуки [ш-ч-ш-ч-ш-ч], а потім швидше [шч-шч-шч-щ].

Звукосполучення [дж] утворюється в процесі вимови звука [д] у верхній артикуляції й переходом до вимови звука [ж], спочатку сповільнено, з поступовим прискоренням темпу вимовляння та утворення злиття [д-д-дж-дж].

РОЗДІЛ 13. ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ СОНОРНИХ ЗВУКІВ [л], [л'], [й]

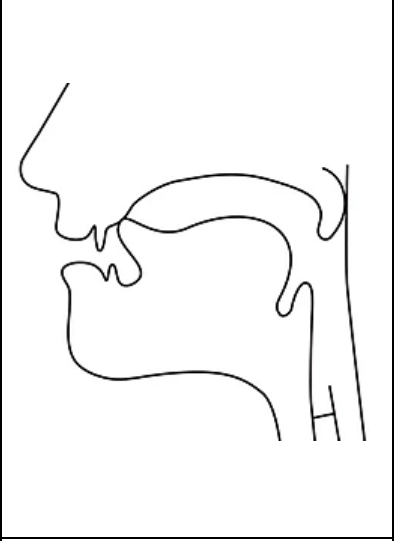
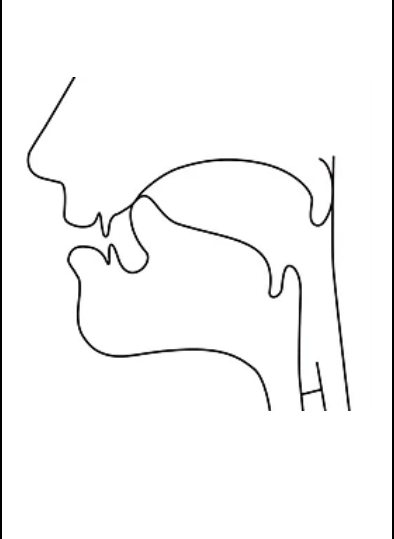
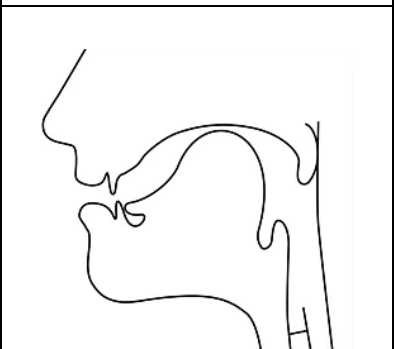
13.1. Правильна артикуляція сонорних звуків [л], [л'], [й]

При вимові [л] губи і зуби набувають положення наступного голосного. Кінчик язика змикається з верхніми зубами та початком альвеол. Бокові краї язика з обох боків опущені й утворюють щілину з верхніми боковими зубами, крізь яку проходить струмінь видихуваного повітря. Задня частина спинки язика піднімається у напрямі до м'якого піднебіння. Спинка язика ввігнута. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують.

При вимові звука [л'] збільшується загальна напруженість м'язів, кінчик язика піднімається вище альвеол, а спинка – до твердого піднебіння. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують.

При вимові звуку [й] губи і зуби незначно розкриті, губи розтягнені й набувають положення наступної голосної. Кінчик язика торкається ясен нижніх зубів, середня частина спинки напружена, вигнута горбом й утворює вузьку щілину з твердим піднебінням. Краї язика торкаються бокових зубів. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки вібрують.

Артикуляція сонорних звуків [л], [л'], [й]

Л	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи в положенні наступного голосного звука; ◆ зуби зімкнені або злегка розімкнені; ◆ кінчик язика звужений і торкається шийок верхніх різців; бічні краї язика трохи підняті, складені всередину і не змикаються з верхніми кутніми зубами; ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки зімкнуті й вібрують; ◆ видихуваний струмінь повітря проходить крізь щілину, яка утворюється між краями язика (по боках) і корінними зубами. 	
Л'	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи в положенні наступного голосного; ◆ зуби зімкнені або трохи розкриті; ◆ кінчик язика піднімається вище від альвеол; бічні краї язика трохи підняті, складені всередину і не змикаються з верхніми кутніми зубами. Спинка язика піднята до твердого піднебіння. Відчувається збільшення загальної напруженості м'язів; ◆ м'яке піднебіння підняте та закриває прохід повітря через ніс; ◆ видихуваний струмінь повітря проходить крізь вільні бокові проходи; ◆ голосові зв'язки вібрують. 	
Й	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи і зуби набувають положення наступного голосного звука; ◆ кінчик язика упирається в нижні ясна, а середня частина спинки язика утворює щілину з твердим піднебінням; ◆ м'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину; ◆ голосові зв'язки вібрують 	

13.2. Порухення вимови сонорних звуків [л], [л'], [й]

Серед порушень вимови звуків [л], [л'] виділяють:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: укорочення під'язикової зв'язки, рідкі зуби, відсутність різців, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, кінчик язика не піднімається до верхніх альвеол, кінчик язика вузький);
- звук [л] відсутній або викривлений – *ламбдацизм*, замінений іншими звуками, часто [н], [у], [в], [л'], [г], [й], [и], [р] – *параламбдацизм*;
- звук [л] утворюється подовженням суміжного голосного;
- звук [л] утворюється шляхом висунутого між зубами кінчика язика – *міжзубна вимова*;
- звук [л] утворюється шляхом витягування обох губ вперед – *губна вимова*;
- звук [л] утворюється внаслідок надмірного підняття кореня і спинки язика – *напівном'якшена вимова*;
- звук [л] вимовляється гнусаво, внаслідок зімкнення кореня язика з м'яким піднебінням.

Серед порушень вимови звуків [й] виділяють:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (спинка язика не піднімається до піднебіння, не утворюється щілина між спинкою язика й піднебінням);
- звук [й] відсутній, не утворюється перед голосним або викривлений – *йотацизм*, замінений іншими звуком – *парайотацизм*;
- звук [й] замінюється звуком [л];
- вимова звука [й] міжзубна (утворюється шляхом просування кінчика язика між зубами).

13.3. Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови сонорних звуків [л], [л'], [й]

Для виправлення ламбдацизму використовуються наступні прийоми. Спочатку дитині дають завдання за зразком, користуючись дзеркалом, вільно висунути язик та зажати його між зубами. Потім вона повинна не змінюючи положення язика, вимовити протяжно [а] або [и]. При цьому положенні мовних органів, можна отримати протяжний звук [л]. Після такої *міжзубної вимови* треба перевести язик дитини за верхні зуби та продовжувати закріплювати правильну вимову.

Рот напіввідкритий, протяжно вимовляти звук [и] та при цьому повільно просувати язик між зубами, потім притиснути зубами. Слідкувати, щоб кінчик язика був не вузьким, а широким. При правильному виконанні цього прийому отримуємо звук [л]. Після відпрацювання ізольованого звука [л] в міжзубному положенні слід перевести кінчик язика за верхні зуби.

Можна запропонувати дитині широко відкрити рот та протяжно вимовляти звук [а]. При цьому кінчик язика по черговому піднімати і опускати до верхніх і нижніх різців. При такій вправі почуємо: [ла-ла-ла].

При губній вимові звука [л], в першу чергу необхідно загальмувати рухи губ. Треба проводити вправи на диференціацію рухів губ «трубочка-посмішка». Дитину слід навчити не витягувати губи вперед, а розтягувати в сторони (спочатку можна навіть притримувати їх пальцями). Після того слід перейти до постановки звука [л], за допомогою одного з вищезазначених прийомів.

У тих випадках, коли порушується вимова не лише звуку [л], а також його м'якої пари – [л'], виправлення першого звуку є надійною базою для засвоєння другого. При закріпленні м'якого звука [л] роботу слід починати зі складу [лі], а потім переходити до складів з іншими голосними. Роботу над постановкою звуку [л'] треба будувати на зіставленні вимови складів з [л] та [л'] – [ли-лі], [ла-ля], [лу-лю], [ле-ле].

Після того, як буде досягнута правильна артикуляція звуку [л], та

проведені вправи з його закріплення на матеріалі складів, слів та фраз, у випадках параламбдацизму, необхідно провести ряд вправ, спрямованих на відпрацювання диференціації звуку [л] та того, яким він замінявся.

Для виправлення йотацизму використовуються наступні прийоми. Дитину потрібно навчити утримувати спинку язика крутим горбом у положенні щілини (за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда) до 1-3 хвилини. Робити сильний видих повітря через щілину між язиком і піднебінням та включати голосові зв'язки при вимові [й].

Для постановки звуку [й], запропонуйте дитині тривало вимовляти звук [і] й одночасно натискати, з допомогою шпателя чи зонда, на передню частину язика з просуванням в глибину порожнини рота до утворення щілини між спинкою язика й піднебінням і утворення звуку [і-і-і-ій-ій-ій-й]. Звук [й] ставиться таким же способом від звуку [а], [з']. Також, дитині потрібно показати особливості в артикуляції звуку [й] і вживання його в словах та розвивати слухове сприймання й диференціацію звуку [й].

ТЕМА 14. ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ СОНОРНОГО ЗВУКУ [p], [pʲ]

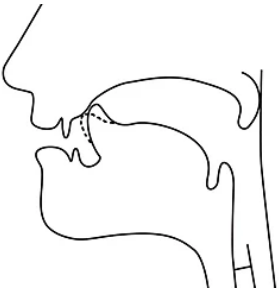
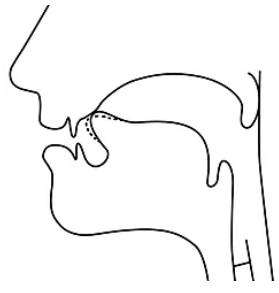
14.1. Правильна артикуляція сонорних звуків [p], [pʲ]

При вимові звуку [p] губи приймають положення наступного голосного, розтягнені у посмішці. Зуби розімкнені. Широкий кінчик язика піднятий до верхніх альвеол і вібрує у сильному повітряному струмені. Бокові краї язика зімкнені з верхніми кутніми зубами. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують.

При артикуляції [pʲ] кінчик язика незначно опускається й вібрує біля шийок верхніх різців, а спинка язика наближається до твердого піднебіння, відчувається більше напруження м'язів артикуляційного апарату. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують.

Таблиця 14.1

Артикуляція сонорних звуків [p], [pʲ]

p	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи набувають положення наступного голосного; ◆ зуби злегка розкриті; ◆ кінчик язика широкий і напружений вібрує в повітряному струмені (відбувається зближення кінчика язика та альвеол). Бокові краї язика зімкнені з верхніми кутніми зубами; ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки зімкнуті й вібрують; ◆ струмінь видихуваного повітря інтенсивний, видихається крізь вузьку щілину між кінчиком язика і верхніми альвеолами. 	
pʲ	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи набувають положення наступного голосного; ◆ зуби злегка розкриті; ◆ кінчик язика широкий і напружений вібрує в повітряному струмені біля верхніх зубів (різців), а передня частина спинки язика наближається до твердого піднебіння, бокові краї язика, в цю мить, зімкнені з верхніми кутніми зубами; ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки зімкнуті й вібрують; ◆ струмінь видихуваного повітря інтенсивний, видихається крізь вузьку щілину між кінчиком язика і верхніми зубами. 	

14.2. порушення вимови сонорних звуків [p], [pʰ]

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: укорочення під'язикової зв'язки, рідкі зуби, відсутність різців, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, кінчик язика не піднімається до верхніх альвеол);
- звук [p] відсутній або викривлений – *ротацізм*, замінений іншими звуками, часто [л], [в], [д], [г], [й], [и], [pʰ] – *параротацізм*;
- звук [p] утворюється при зближенні кореня язика з м'яким піднебінням – *велярна вимова*;
- звуки [p] утворюється при зближенні кореня язика з маленьким язичком – *увулярна вимова*;
- звук [p] утворюється при вібрації бокових країв язика – *бічна вимова*;
- звук [p] утворюється при вібрації бокового краю язика і щоки – *щічна вимова*;
- звук [p] утворюється при відсутності вібрації кінчика язика – *одноударна вимова*;
- звук [p] утворюється при вібрації зближених губ (*кучерське p*) – *губно-губна вимова*.

14.3. Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови сонорних звуків [p], [pʰ]

Для виправлення ротацізму використовуються наступні прийоми.

При виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення кінчика язика, утворення широким кінчиком язика й альвеолами щілини та вібрації. Потрібно навчити дитину утримувати широкий кінчик язика угорі біля альвеол й утворювати вібрацію або фрикативне (без вібрації) [p] за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда.

Запропонуйте дитині сильно видихати струмінь повітря через щілину утворену широким кінчиком язика й верхніми альвеолами, беззвучно (без

включення голосу), контролюючи силу струменя видихуваного повітря вказівним пальцем або вказівним й середнім розставленими пальцями на відстані 3-6 см. від рота.

Для постановки звука [p] робити сильний видих через щілину утворену широким кінчиком язика й верхніми альвеолами, одночасно підтримуючи шпателем чи зондом кінчик язика вгорі й швидкими рухами (кульковим зондом, вказівним пальчиком), вправо-вліво, проводити під кінчиком язика до виникнення вібрації. Також для постановки звука [p] можна запропонувати дитині відтворити вправу «чашечка», перевести «чашечку» за зуби і сильно впираючись кінчиком язика в альвеоли, відштовхнутися і вимовити [д], слідкувати щоб язик був зверху, зуби не закривалися й щелепа була нерухома. Ще звук [p] можна ставити від [д], [т], у процесі вимови якого з допомогою зонда чи шпателя одночасно підтримуємо широкий кінчик язика вгорі й швидкими рухами кулькового зонда, вказівного пальчика вправо-вліво проводимо під кінчиком язика до виникнення вібрації, рокоту.

Для наступного прийому постановки звука [p] можна запропонувати дитині відтворити звуки рокоту, що виникають при роботі мотора, ричання звірів. Або ж звук [p] ставиться від [з], [ж] у верхній позиції, в процесі вимови яких швидкими рухами кулькового зонда, вказівного пальчика вправо-вліво проводимо під кінчиком язика до виникнення вібрації з включенням голосових зв'язок до утворення звука [p].

Звук [p'] подібний до артикуляції [p], проте м'язи язика більш напружені, спинка язика більш вигнута в напрямі піднебіння, щілина звужується, кінчик язика впирається в шийки верхніх різців, тобто збільшується загальна напруженість артикуляційного апарату, виникає звук з пом'якшеним відтінком.

Дитині слід показати відмінності артикуляції звуків [p], [p'] та розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [л], [p], [л'], [p'].

РОЗДІЛ 15. ПОРУШЕННЯ ВИМОВИ

ЗАДНЬОЯЗИКОВИХ ЗВУКІВ [к], [г], [х] ТА ГЛОТКОВОГО [ґ]

15.1. Правильна артикуляція задньоязикових звуків [к], [г], [х] та глоткового [ґ]

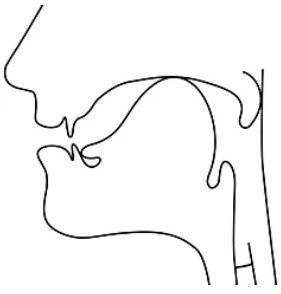
При вимові задньоязикових звуків губи і зуби при вимові набувають положення наступної голосної. При вимові [к], [г], кінчик язика опущений й відтягується від нижніх зубів, задня частина спинки язика піднімається вгору до м'якого піднебіння і утворює з ним зімкнення на межі твердого і м'якого піднебіння. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не вібрують при вимові [к].

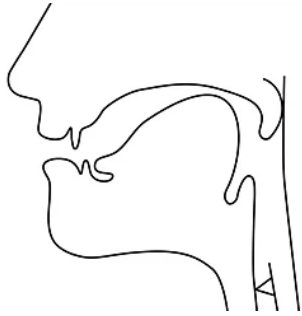
Артикуляційний уклад звука [г] подібний до [к], проте спинка язика торкається піднебіння на значно меншій ділянці ніж при вимові [к], а голосові зв'язки змикаються і вібрують.

При вимові звука [х], задня частина спинки язика утворює щілину з м'яким піднебінням, через яку проходить струмінь видихуваного повітря. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не вібрують при вимові [х].

Артикуляція [ґ] відбувається при зближенні кореня язика зі спинкою глотки (фаринкса), тому його називають фарингальним або глотковим. Артикуляційний уклад звука [ґ] подібний до [х], проте спинка язика не значно більш напружена ніж при вимові [х], а голосові зв'язки змикаються й вібрують при вимові [ґ].

Артикуляція задньоязикових звуків [к], [г], [х] та глоткового [ґ]

К	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи напіввідкриті в легку усмішку; ◆ зуби злегка відкриті (трохи оголені); ◆ кінчик язика знаходиться біля нижніх зубів, але не торкається їх, передня та середня частини спинки язика схилені. Задня частина піднята та притиснута до м'якого піднебіння (на межі твердого та м'якого піднебіння). Бічні краї язика ледве торкаються м'якого піднебіння; ◆ м'яке піднебіння підняте до задньої стінки гортані, закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки розімкнуті, не вібрують, звук вимовляється без участі голосу; видихуваний струмінь повітря прориває змичку між задньою частиною спинки язика і м'яким піднебінням. <p>Видих сильний.</p>	
Г	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи відкриті в легку усмішку; ◆ зуби зближені на відстань 2 мм; ◆ кінчик язика відтянутий від нижніх зубів, але передня та середня частини спинки язика схилені. Задня частина піднята та торкається м'якого піднебіння, бокові краї язика ледве торкаються задньої частини твердого піднебіння; ◆ м'яке піднебіння підняте до задньої стінки гортані, закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки зімкнуті та вібрують, звук вимовляється з участю голосу; ◆ видихуваний слабкий струмінь повітря прориває змичку між задньою частиною спинки язика та м'яким піднебінням. 	
ґ	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи відкриті в легку усмішку; ◆ зуби зближені на відстань 2 мм; ◆ кінчик язика знаходиться біля нижніх зубів, але відтягнутий від них, передня та середня частини спинки язика схилені. Задня частина піднята та не торкається м'якого піднебіння. ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки зімкнуті та вібрують, звук вимовляється з участю голосу; видихуваний струмінь повітря проходить через щілину між задньою частиною спинки язика і м'яким піднебінням, струмінь повітря слабкий. 	

X	<ul style="list-style-type: none"> ◆ губи відкриті в легку усмішку; ◆ зуби зближені на відстань 2 мм; ◆ кінчик язика знаходиться біля нижніх зубів, але відтягнутий від них, передня та середня частини спинки язика схилені. Задня частина піднята та не торкається м'якого піднебіння, утворюючи щілину; ◆ м'яке піднебіння закриває прохід повітря через ніс; ◆ голосові зв'язки не вібрують, звук вимовляється без участі голосу; ◆ видихуваний струмінь повітря проходить через щілину, яка утворилась між задньою частиною спинки язика і м'яким піднебінням. Видих дуже довгий. 	
----------	---	---

15.2. Порушення вимови задньоязикових звуків [к], [г], [х], [ґ]

– неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (спинка язика не піднімається до піднебіння, не утворюється зімкнення й щілина між спинкою язика й м'яким піднебінням);

– звуки [к] відсутній (при опущеному кінчику язика) або викривлений (при зімкненні кінчика язика з верхніми зубами тобто звук передньоязиковий) – *капнацизм*, замінений іншим, часто [г], [х] - *паракапнацизм*;

– звук [х] відсутній або викривлений – *хітизм*, утворюється шляхом заміни на інші звуки – *парахітизм*;

– звук [г] відсутній або викривлений – *гаммацизм*, утворюється шляхом заміни на інші звуки, часто [д], [к] *парагаммацизм*;

– звук [ґ] замінюється звуком [х];

– звуки [к], [г] вимовляються глухо.

15.3. Методика логопедичної роботи з усунення порушень вимови задньоязикових звуків [к], [г], [х], [ґ]

Для виправлення порушень вимови задньоязикових звуків використовуються наступні прийоми.

При виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом, звертати увагу на

положення язика, утворення язиком й піднебінням зімкнення й щілини на межі твердого і м'якого піднебіння.

Дитину потрібно навчити утримувати спинку язика крутим горбом у положенні зімкнення-щілини (за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда) до 1-3 хвилин та робити сильний видих й проривати струменем повітря зімкнення між язиком і піднебінням беззвучно (без включення голосу), контролюючи силу струменя видихуваного повітря долонею на відстані 3-6 см. від рота при вимові [к].

Дитина повинна видихати повітря через щілину, утворену спинкою язика й піднебінням при вимові [х] та включати голосові зв'язки при вимові [г].

Для постановки звука [к] тривало вимовляти звук [т] у нижній артикуляції або складі [та-та-та], одночасно натискаючи шпателем чи зондом на передню частину язика й просуваючи язик в глибину порожнини рота до утворення зімкнення спинки язика з піднебінням.

Звук [г] ставиться від [д] таким способом як звук [к] від [т], а звук [х] ставиться від [с] таким способом як звук [к] від [т].

Для постановки звука [к] й утворення зімкнення спинки язика з піднебінням можна природно за наслідуванням покашлювати, а для постановки звука [х] й утворення щілини між спинкою язика й піднебінням, можна за наслідуванням робити дії побідні до зігрівання долонею рук теплим видихом;

Потрібно показати відмінності в артикуляції звуків [к]-[г] та [г]-[х] та розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [к]-[г], [г]-[х].

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1.
Тема: Науково-теоретичні засади логопедії

Завдання теоретичного характеру

1. Логопедія як наука. Предмет, об'єкт, мета і завдання логопедії.
2. Зв'язок логопедії з іншими науками.
3. Принципи та методи логопедії. Актуальні проблеми сучасної логопедії.
4. Понятійно-категоріальний апарат логопедії.

Завдання практичного характеру

1. Дати визначення логопедії., назвати предмет, об'єкт, мету і завдання логопедії як науки.
2. У чому полягає теоретичний та практичний аспекти логопедії?
3. Розкрити, з якими науками взаємопов'язана логопедія, у чому проявляється цей зв'язок.
4. Дати характеристику трьом функціональним блокам діяльності мозку за О. Лурія.
5. Розкрити загальнодидактичні та спеціальні принципи логопедії.
6. Визначити методи та прийоми логопедії.
7. У чому полягає відмінність між мовленнєвими розладами як патологією та мовленнєвими особливостями певної людини чи групи людей?
8. У словник виписати та вивчити терміни та їх визначення: логопедія, недорозвиток мовлення, порушення мовлення, симптом порушення мовлення, симптоматика порушень мовлення, механізм порушення мовлення, патогенез порушення мовлення, структура мовленнєвого порушення, логопедичний вплив, корекція порушень мовлення, компенсація, реабілітація, абілітація.

Список літератури для підготовки до практичного заняття

1. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.
2. Логопедия: учебник для студ. дефектол. фак. пед. высш. учеб. заведений / под ред. Л. С. Волковой. 5-е изд., перераб. и доп. М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. 703 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

Практичне заняття 2.

Тема: Класифікація звуків української мови

Завдання теоретичного характеру

1. Дайте характеристику голосним звукам української.
2. Розкрийте критерії артикуляційної класифікації голосних звуків.
3. Дайте характеристику приголосним звукам української мови.
4. Перерахуйте критерії артикуляційної класифікації приголосних звуків.
5. На які групи поділяються звуки української мови за способом творення? Перелічіть ці групи, наведіть приклади.
6. Які звуки відносяться до зімкнено-прохідних? Розкажіть про механізм утворення зімкнено-прохідних звуків.
7. На які групи за участю голосу поділяються всі звуки української? Назвіть ці групи. Дайте характеристику кожній групі.
8. На які групи діляться приголосні звуки за місцем резонування?
9. На які групи діляться приголосні звуки за місцем творення?
10. Назвіть активні та пасивні артикуляційні органи.
11. Як змінюється звук, якщо у його артикуляційному уклад з'являється додатковий підйом середньої частини спинки язика, а решта артикуляційних характеристик залишаються незмінними? На які групи діляться звуки української мови за наявністю чи відсутністю додаткового підйому середньої частини спинки язика?

Завдання практичного характеру

1. Дайте характеристику артикуляції всім голосним звукам за наступною схемою:
 - ряд (місце підйому спинки язика);
 - підйом (ступінь підйому спинки язика);
 - лабіалізованість.
2. Дайте характеристику артикуляції наступним приголосним звукам: [б], [к'], [х'], [й], [ф], [с], [ц], [ж], [ш], [ч], [л], [м], [н] за схемою:
 - місце утворення звуку;
 - спосіб творення;
 - ступінь участі голосу та шуму;
 - наявність або відсутність додаткового підйому середньої частини спинки язика.

Завдання для самостійної роботи

1. Перерахуйте по пам'яті всі голосно-прохідні голосні звуки. Згадайте механізм утворення зімкнено-прохідних звуків.
2. Дайте характеристику артикуляції звуків [с], [з']. Які спільні риси має характеристика цих звуків? Чим ця характеристика відрізняється?
3. Дайте артикуляційну характеристику голосним звукам [и], [а]. Які загальні риси має характеристика цих звуків? Чим ця характеристика відрізняється?

Список літератури для підготовки до практичного заняття

1. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного

віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.

2. Циганок Г. М. Проблеми систематизації сучасної української фонетичної термінології у галузі розрізнення вокалізму та консонантизму. *Система і структура східнослов'янських мов* : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 8. С. 57-62.

3. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. К. : Літера ЛТД, 2011. 364 с.

Практичне заняття 3.

Тема: Анатомо-фізіологічні механізми мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку

Завдання теоретичного характеру

1. Профіль артикуляції.
2. Мовноруховий аналізатор.
3. Мовнослуховий аналізатор.
4. Розвиток рухів органів артикуляційного апарату.
5. Статичні та динамічні вправи артикуляційної гімнастики.

Завдання практичного характеру

1. Підготувати малюнок «Профіль артикуляції»: вказати назви органів, що беруть участь в процесі мовотворення.
2. Замалювати у зошит будову язика, визначити основні його частини, які приймають участь при артикуляції.
3. Визначити і записати ступінь рухомості кожної частини язика.
4. Записати назви статичних і динамічних артикуляційних вправ у вигляді таблиці.

Артикуляційні вправи

№	Статичні артикуляційні вправи	№	Динамічні артикуляційні вправи
1.		1	

5. Описати техніку виконання статичних і динамічних артикуляційних вправ (за вибором).

6. Продемонструвати статичні артикуляційні вправи.

7. Пояснити і продемонструвати динамічні артикуляційні вправи.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім

«Слово», 2014. 672 с.

4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.
5. Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринологія: Навчальний посібник. / За ред. М. К. Шеремет К.: КНТ, 2021. 308.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 4.

Тема: Класифікація порушень мовлення у дітей

Завдання теоретичного характеру

1. Розкажіть про сучасні класифікації порушень мовлення.
2. Розкажіть про клініко-педагогічну класифікацію порушень мовлення. Які критерії лежать в основі побудови цієї класифікації? Розкажіть про структуру даної класифікації.
3. Розкажіть про види мовленнєвих порушень у клініко-педагогічній класифікації
4. Дайте визначення мовленнєвим порушенням, що входять у клініко-педагогічну класифікацію.
5. Розкажіть про створення психолого-педагогічної класифікації порушень мовлення.
6. Розкажіть про психолого-педагогічну класифікацію мовленнєвих порушень. Назвіть лінгвістичні та психолого-педагогічні критерії побудови класифікації.
7. Розкажіть про групи мовленнєвих порушень у психолого-педагогічній класифікації та їх видах.
8. Уточніть, використовуючи дефектологічний словник, значення термінів, які застосовуються при характеристиці мовленнєвих порушень.

Завдання практичного характеру

1. Згадайте структуру клініко-педагогічної класифікації, побудуйте її схему та накресліть у зошиті.
2. Згадайте структуру психолого-педагогічної класифікації, побудуйте її схему та накресліть у зошиті.
3. При відвідуванні логопедичної групи ЗДО на основі знайомства з документацією, власних спостережень та обстеження дітей назвіть наявні у них мовленнєві порушення.
4. Охарактеризуйте контингент логопедичної групи ЗДО.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина I. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім

«Слово», 2014. 672 с.

4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.

5. Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринологія: Навчальний посібник. / За ред. М. К. Шеремет К.: КНТ, 2021. 308.

6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 5.

Тема: Історія логопедії: визначення поняття дислалії

Завдання теоретичного характеру

1. Розкажіть про виникнення терміна дислалія.
2. Як відбувалося поступове звуження цього поняття і з'явилося чіткіше поняття дислалії?
3. Порівняйте визначення дислалії в роботах М. Хватцева, О. Правдіної, О. Токаревої, К. Беккера та М. Совака. Встановіть їх схожості та відмінності.

Завдання практичного характеру

1. Історія української логопедії в персоналіях (підготувати презентацію про одного із видатних логопедів України)
2. Визначте, чим зумовлені різні підходи до визначення дислалії.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Базима Н.В., Козинець О.В Шеремет Марія Купріянівна: становлення, наукові досягнення та перспективи (до ювілею). Логопедія. 2015. №5. С. 3-8. http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10854/Bazyma_Kozynets.pdf?sequence=1
2. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.
3. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
4. Козинець О. В., Коломієць Ю. В., Лех К. В. Історія української логопедії в персоналіях: Раїса Авер'янівна Юрова. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2021. Випуск 41. С. 48-54. <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36141/Kozynets%20O.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Козинець О. В., Коритіна А. С. Історія української логопедії в персоналіях: Олена Марківна Гопіченко. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2021. Випуск 40. С.45-52. <https://sj.npu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1196/976>
6. Козинець О. В., Шевченко А. Ю. Історія української логопедії в персоналіях: Валентина Володимирівна Тарасун. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19.

Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2022. Випуск 43. С. 27-39.
http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39045/Kozynets_27-39.pdf?sequence=1&isAllowed=y

7. Козинець О., Грималюк Н. Історія української логопедії в персоналіях : Марія Аврамівна Савченко. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2020. Випуск 39. С. 48-54.
<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33601/Kozynets.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

8. Корнев С. І., Козинець О. В. Історія української логопедії в персоналіях : Іван Олексійович Сікорський. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2016. Випуск 31. С. 49-54.
http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16713/Kornev_Kozynets.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.

10. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

11. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 6.

Тема: Форми та види дислалії. Етіологія

Завдання теоретичного характеру

1. Дайте визначення механічної (органічної) дислалії.
2. Які механізми органічної дислалії? Розкрийте причини її виникнення.
3. Які аномалії будови мови можуть спричинити органічну дислалію?
4. Вимова яких звуків порушується при укороченні під'язикового зв'язування і чому?
5. Що потрібно порекомендувати батькам дитини, у якого укорочена під'язикова вуздечка? Обґрунтуйте свої рекомендації.
6. Вимова яких звуків порушується за дефектів будови зубного ряду?
7. Чи може порушуватися вимова звуків [р], [л] при відхиленнях у будові апарату артикуляції? Назвіть ці відхилення.
8. Чим пояснюються випадки, коли дитина (або доросла), хоч і має неправильну будову апарату артикуляції, вимовляє всі звуки правильно?
9. Назвіть можливі вроджені та набуті дефекти будови апарату артикуляції.
10. Назвіть випадки, коли механічна дислалія має тимчасовий характер. Аргументуйте свою відповідь.
11. Які звуки та чому порушуються при аномаліях будови щелеп, при різних видах неправильних прикусів?
12. Розкрийте поняття функціональної дислалії.

13. Розкрийте причини виникнення функціональної дислалії.

14. Вкажіть недоліки виховання дитини в сім'ї та дошкільному закладі, які можуть стати причинами мовленнєвої патології.

15. Поясніть, чому двомовність у сім'ї може спричинити порушення звуковимови, а також причину складніших мовленнєвих патологій.

16. З якого віку можна починати навчати дитину другої мови за умови, що мовленнєвий розвиток у неї протікає нормально? Аргументуйте свою відповідь.

17. З якого віку можна починати навчати дитину другої мови, якщо вона має мовленнєві порушення? Аргументуйте свою відповідь.

18. Який із видів дислалії (органічна або функціональна є найбільш складним порушенням? Обґрунтуйте висновок.

19. Розкрийте поняття «мономорфна дислалія» та «поліморфна дислалія». Яка різниця між ними?

20. Розкажіть про форми дислалії (акустико-фонематична дислалія, артикуляторно-фонематична дислалія, артикуляторно-фонетична дислалія). Назвіть критерії виділення цих форм. Охарактеризуйте кожну форму.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.

2. Дислалія. Хрестоматія. Частина I. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.

3. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.

4. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

5. Поліщук С. В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2011. Вип. 17(2). С. 286-293.

6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 7.

Тема: Логопедичне обстеження під час дислалії

Завдання теоретичного характеру

1. Як відомо, логопедичне обстеження починається з розмови з батьками та самою дитиною. Що дає ця бесіда для обстеження мовлення дитини, зокрема звуковимови? Наведіть приклади.

2. Поясніть, чому під час обстеження вимови необхідно звертати увагу на стан артикуляційного апарату.

3. Розкажіть про обстеження будови та рухливості органів апарату артикуляції.

4. Перерахуйте, які аномалії у будові органів мовлення тягнуть за собою

дефекти звуковимови.

5. Проаналізуйте, які звуки можуть порушуватися при укороченій під'язиковій вуздечці.

6. Які звуки мови і чому можуть порушуватися при аномалії зубного ряду та прикусу? Наведіть приклади.

7. Розкажіть про зміст обстеження звуковимови. Який матеріал підбирається для обстеження? У якій послідовності проводиться обстеження? Як записуються результати проведеного обстеження?

8. Розкрийте мету та зміст обстеження вимови слів зі складною складовою структурою.

9. У яких випадках потрібна перевірка стану фізичного та фонематичного слуху?

10. Розкажіть, як проводиться обстеження фонематичного слуху.

Завдання практичного характеру

1. Як необхідно побудувати першу розмову з батьками дитини та самою дитиною, щоб отримати якнайбільше необхідних відомостей? Складіть такий план бесіди, обґрунтуйте його.

2. Які вправи можна запропонувати для обстеження стану апарату артикуляції при порушенні губних і губно-зубних звуків? Обґрунтуйте свій вибір, проілюструйте прикладами.

3. Підберіть вправи для виявлення порушень будови та рухливості язика. Поясніть, які звуки вимовлятимуться неправильно при тих чи інших порушеннях будови та рухливості язика.

4. Складіть план обстеження звуковимови.

5. За складеним планом проведіть обстеження звукомови у дітей (однокурсників).

6. Опишіть прийоми обстеження складової структури слова.

7. Опишіть прийоми обстеження фонематичного слуху.

8. Використовуючи дані прийоми, проведіть обстеження фонематичного слуху у своїх однокурсників

Ділова гра з моделюванням ситуації логопедичного прийому дитини з порушеною звуковимовою

Мета гри: уточнення та розширення знань студентів про ведення логопедичного обстеження дітей із порушеннями звуковимови.

У процесі ділової гри виробляються початкові вміння збору анамнезу та аналізу розвитку звукової сторони мовлення в обстежуваних та виявлення причин порушеного звуковимови.

Програма ділової гри

1. Викладач пояснює завдання – моделювання ситуації логопедичного прийому дитини, у якої порушено звуковимову.

2. Ролі розподіляються так: перший студент – «логопед», другий студент – «мати дитини», третій студент – «дитина, у якої порушено звуковимову».

3. За правилами гри «логопед» ставить питання «матері», спрямовані на виявлення анамнестичних даних, пропонує дитині питання та завдання (чітко

формулює інструкції), спрямовані на виявлення особливостей будови та рухливості органів артикуляційного апарату, порушень звуковимови, складової структури слова, і навіть фонематичного сприйняття.

«Дитина» у відповідь «обстеження», проведене «логопедом», дає опис виконання запропонованих завдань чи імітує порушення.

У процесі гри усі студенти міняються ролями. Вони повинні уважно стежити за грою «Прийом дитини логопедом», брати участь в аналізі проведеного дослідження (чіткість і грамотність пропонованих логопедом дитині інструкцій, структура та логіка побудови логопедичного обстеження), а також брати участь у визначенні видів порушеної звуковимови та причин цих порушень.

Завдання для самостійної роботи

1. Підберіть наочний матеріал для обстеження звуковимови та фонематичного слуху.

2. Обстежте будову та рухливість органів артикуляційного апарату дитини дошкільного віку.

3. Обстежте фонематичний слух дитини дошкільного віку.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.

2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.

3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.

5. Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринологія: Навчальний посібник. / За ред. М. К. Шеремет К.: КНТ, 2021. 308.

6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 8.

Тема: Система логопедичного впливу при дислалії

Завдання теоретичного характеру

1. На скільки етапів підрозділяється логопедичне вплив при дислалії в роботах Ф. Рау, Т. Філічевої, Н. Чевельової, Г. Чиркіної, О. Правдіної, О. Токаревої, М. Хватцева? Наскільки важливим є виділення кількості етапів?

2. Перерахуйте етапи логопедичної роботи, запропоновані О. Правдіною. Розкрийте завдання кожного етапу.

3. Перерахуйте етапи логопедичної роботи, запропоновані Т. Філічова, Н. Чевельова, Г. Чиркіна. Розкрийте завдання кожного етапу.

4. Розкрийте роль розвитку слухової уваги та формування фонематичного слуху на підготовчому етапі роботи з корекції неправильної звуковимови.

5. Розкажіть про зміст кожного етапу роботи з розвитку слухової уваги,

слухової пам'яті та фонематичного слуху, запропонованої Т. Філіцьовою, Н. Чевельовою, Г. Чиркіною, наведіть приклади вправ:

- 1) впізнавання немовленнєвих звуків;
- 2) відмінність висоти, сили, тембру голоси на матеріалі однакових звуків, поєднання слів та фраз;
- 3) розрізнення слів, близьких за звуковим складом;
- 4) диференціація складів;
- 5) диференціація фонем;
- 6) розвиток навичок елементарного звукового аналізу.
6. Якою є мета артикуляційної гімнастики?
7. Розкажіть про статичні та динамічні артикуляційні вправи.
8. Яка послідовність та зміст кожного етапу роботи з формування вимовних умінь та навичок?
9. Які основні способи постановки правильної вимови звуків? Розкажіть про кожний спосіб.
10. На функціях яких аналізаторних систем базується корекція звуків наслідування?
11. Як здійснюється вибір послідовності постановки звуків за складної дислалії?

Завдання практичного характеру

1. Підберіть вправи, наочний та дидактичний матеріал для кожного етапу роботи з розвитку слухової уваги, слухової пам'яті та фонематичного сприйняття.
2. Підберіть артикуляційні вправи для ситуації, коли дитина не може підняти кінчик язика вгору.
3. Підберіть артикуляційні вправи для ситуації, коли у дитини відзначається недостатня рухливість губ.
4. Підберіть артикуляційні вправи, які необхідно використовувати під час роботи над звуками [с], [з], [ш], [л], [р]. Проведіть ці вправи з однокурсниками.
5. Складіть для дитини-логопата артикуляційну казку «Веселий язичок», використовуючи різні артикуляційні вправи, та запишіть її.
6. Визначте, у якій послідовності необхідно брати для логопедичної роботи при складній дислалії такі звуки: [р], [ш], [ц], [с], [з]. Поясніть свій вибір послідовності.

Завдання для самостійної роботи

1. Підберіть та виготовте дидактичний матеріал (сигнальні картки, предметні, сюжетні картинки, фішки і т. д.) для роботи з розвитку слухової уваги, слухової пам'яті та фонематичного сприйняття.
2. Автоматизуйте власні навички виконання артикуляційних вправ.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім

«Слово», 2014. 672 с.

4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 205. 160 с.

5. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 9.

Тема: Артикуляційні особливості вимови голосних звуків

Завдання теоретичного характеру

1. Логопедична характеристика голосних звуків.
2. Артикуляційний уклад під час промовляння голосних звуків української мови.

Завдання практичного характеру

1. Дати визначення поняття «логопедичний профіль»
2. Пояснити термін «логопедична характеристика звука»
3. Які органи артикуляції беруть участь в утворенні голосних звуків?
4. За якими рядами поділяються голосні звуки.
5. Дайте характеристику голосних звуків за ступенем підняття язика.
6. Визначте, як поділяються голосні звуки за положенням губ.
7. Визначте роль дихання при промовлянні голосних звуків
8. Вимоги, які висуває логопед дитині під час промовляння голосних звуків.
9. Вивчити і замалювати (використовуючи логопедичні профілі) у зошит артикуляційне положення органів артикуляції при вимові голосних звуків.
10. Схематично замалювати положення губ при промовлянні голосних звуків.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 205. 160 с.
5. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 10.

Тема: Артикуляційні особливості вимови приголосних звуків

Завдання теоретичного характеру

1. Класифікація приголосних звуків за різними характеристиками.
2. Роль фізіологічного слуху в процесі формування мовлення дитини.

Завдання практичного характеру

1. Визначити різницю між положенням органів артикуляції під час промовляння голосних і приголосних звуків.
2. Пояснити, які органи артикуляції виконують активну під час промовляння приголосних звуків, а які – пасивну.
3. Які звуки з'являються в мовленні дитини першими і чому?
4. Які звуки з'являються у дитини пізніше інших і чому?
5. Дати характеристику приголосних звуків за місцем створення перепони.
6. Назвати і дати характеристику приголосним звукам за способом створення перепони.
7. Як поділяються звуки за участю спинки язика?
8. Характеристика звуків за участю голосу і шуму, носового резонансу.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.
2. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
3. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
4. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
5. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.
6. Поліщук С. В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2011. Вип. 17(2). С. 286-293.
7. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.
8. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 11.

Тема: Порушення вимови голосних звуків [a], [o], [y], [e], [и], [i] та їх виправлення

Завдання теоретичного характеру

1. Артикуляційно-акустична характеристика голосних звуків [a], [o], [y], [e], [и], [i]
2. Механізм утворення голосних звуків.
3. Види порушень вимови голосних звуків

Завдання практичного характеру

1. Скласти план логопедичної роботи з формування правильної вимови голосних звуків [a], [o], [y], [e], [и], [i] (за всіма етапами логопедичного впливу)
2. Скласти конспект індивідуального заняття з подолання вимови голосних звуків (на вибір [a], [o], [y], [e], [и], [i] на одному з етапів логопедичної роботи. Підготувати наочність до заняття.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.
2. Дислалія. Хрестоматія. Частина I. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
3. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
4. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
5. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 205. 160 с.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 12.

Тема: Порушення вимови шиплячих звуків [ш], [ж], [ч], [шч] та їх виправлення

Завдання теоретичного характеру

1. Опишіть статику (артикуляційний уклад) органів артикуляції при утворенні шиплячих звуків. Вкажіть подібність та відмінність звуків [ш], [ж].
2. Опишіть статику (артикуляційний уклад) органів артикуляції звуків [ч], [шч].
3. Опишіть динаміку утворення звуків [ш], [ж]. Простежте послідовність перетворення видихається повітряного струменя у певний звук мови. Вкажіть подібність та відмінність звуків [ш], [ж].
4. Опишіть динаміку утворення звуків [ч], [шч]. Вкажіть їхню схожість та відмінність.
5. Розкажіть про види неправильної вимови шиплячих звуків. Поясніть причини неправильної вимови шиплячих звуків.

6. Які фонетико-фонематичні дефекти вимови шиплячих звуків, вам відомі? Поясніть різницю між фонетичними та фонематичними дефектами звуковимови на прикладі шиплячих звуків.

7. Які дефекти вимови шиплячих звуків, можуть згодом відбиватися на писемному мовленні при навчанні дитини в школі? Наведіть приклади.

8. Які дефекти будови та рухливості апарату артикуляції викликають порушення вимови шиплячих звуків?

9. Сформулюйте завдання підготовчого етапу корекції неправильної вимови шиплячих звуків. Назвіть конкретні форми роботи.

10. Чим відрізнятимуться підготовчі вправи у випадках бокового, носового, призубного та міжзубного сигматизму? Згадайте характер порушення при кожному виді перерахованих дефектів.

11. Згадайте, які є прийоми постановки шиплячих звуків. Розкажіть про особливості кожного прийому.

12. З опорою на які аналізатори логопед здійснює диференціацію звуків? Розкрийте роль кожного аналізатора.

Завдання практичного характеру

1. Намалюйте у зошитах логопедичні профілі правильної артикуляції звуків [ш], [ж], [ч], [шч]. Поясніть їх відмінності.

2. Зобразіть за допомогою кистей рук правильне положення органів артикуляції під час утворення звуків [ш], [ж], [ч], [шч].

3. Намалюйте у зошитах логопедичні профілі артикуляції звуків [с]-[ш], [з]-[ж], [ц]-[ч], [ш]-[шч] та порівняйте статику та динаміку. Знайдіть схожість та відмінності.

4. Знайдіть логопедичні профілі (Додаток Д) артикуляції звуків [ш], [ж], [ч], [шч].

5. Визначте логопедичні профілі (Додаток Д) правильних і неправильних шиплячих звуків [ш], [ж], [ч], [шч]. Назвіть види сигматизму, що представлені на малюнках.

6. Виходячи з наявності зібраного вами самостійно практичного матеріалу, складіть конспект заняття з однією дитиною чи групою дітей на тему «Підготовка артикуляційного апарату дитини до постановки шиплячих звуків».

7. Придумайте самі або підберіть із наявних у вас посібників ігри на диференціацію звуків [ш], [ж]. З цієї метою підберіть пари слів зі звуками [ш], [ж] на початку, всередині та кінці. Спробуйте провести ці ігри та вправи зі своїми одногрупниками.

Завдання для самостійної роботи

1. Намалюйте профілі звуків [ш], [ж], [ч], [шч].

2. Підберіть дидактичний матеріал (предметні та сюжетні картинки, вірші, казки, приказки, потішки, загадки, скоромовки) для обстеження шиплячих звуків у дітей.

3. Використовуючи підібраний матеріал, спробуйте самостійно провести обстеження вимови шиплячих звуків у дітей. Перевірте у обстежуваних дітей слухову увагу та фонематичне сприйняття шиплячих звуків.

4. Складіть конспекти індивідуальних логопедичних занять на тему «Звук

Ш» (етап постановки звуку, автоматизації звуку).

5. Спробуйте самостійно здійснити постановку звуків [ш], [ж], [ч], [шч].

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.
5. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 13.

Тема: Порушення вимови свистячих звуків [с], [с'], [з], [з'], [ц], [дз] та їх виправлення

Завдання теоретичного характеру

1. Опишіть артикуляційний спосіб утворення свистячих звуків. Вкажіть подібність та відмінність у положенні органів артикуляції для звуків [с], [с'], [з], [з'], [ц], [дз].
2. Опишіть динаміку утворення свистячих звуків. Вкажіть їх схожості та відмінності.
3. Охарактеризуйте основні форми неправильної вимови свистячих звуків (відсутність, заміна, спотворення, змішування), поясніть різницю між ними.
4. Перерахуйте характерні заміни свистячих звуків (парасигматизм).
5. Розкажіть про різновиди сигматизму.
6. Перерахуйте, які знаєте прийоми постановки звуку [с]. Розкажіть про особливості кожного прийому.
7. Якими прийомами ставиться звук [с'] від звуку [с]?
8. Якими прийомами ставиться звук [з] від звуку [с], а звук [з'] від звуку [з] чи [с']?
9. Яким прийомом ставиться звук [ц] від звуків [т] і [с]?
10. Якими логопедичними зондами можна користуватися для постановки свистячих звуків? Розкрийте методику застосування.
11. Згадайте етапи логопедичної роботи під час корекції звуковимови. Розкрийте значення кожного етапу з прикладу корекції свистячих звуків.
12. Які основні види робіт з диференціації звуків ви знаєте?

Завдання практичного характеру

1. Визначте логопедичні профілі (Додаток Д) артикуляції правильних свистячих звуків [с], [з'], [ц]. Найдіть та визначте представлені на малюнку

види сигматизму.

2. Намалюйте логопедичні профілі артикуляції правильного звуку [с] та при міжзубній вимові (та для звуків [з], [ц]). Порівняйте їх і вкажіть відмінності в профілях при правильній та неправильній вимові свистячих звуків.

3. Намалюйте логопедичні профілі свистячих звуків при правильній вимові і при призубному та носовому сигматизмі.

4. Намалюйте логопедичні профілі артикуляції свистячих звуків при правильній вимові та у випадках парасигматизму. Вкажіть відмінності у їхній артикуляції.

5. Перерахуйте вправи виявлення порушень рухливості артикуляційного апарату за різних види сигматизму.

6. Які вправи можна використовувати для перевірки стану фонематичного слуху?

7. Які підготовчі вправи необхідні для дитини, якщо у неї відзначається бічний, носовий, призубний чи міжзубний сигматизм?

8. Складіть конспект індивідуального логопедичного заняття з дитиною на тему «Підготовка апарату артикуляції дитини до постановки свистячих звуків». Проведіть заняття з кимось із однокурсників.

9. Потренуйтеся на собі або на товаришах по групі у викликанні свистячих звуків, використовуючи різні прийоми. Під час виконання цього завдання користуйтеся дзеркалом.

10. Складіть конспекти занять з корекції неправильної вимови свистячих звуків для різних етапів логопедичної роботи: підготовчого, постановки звуку, автоматизації, диференціації та введення його у зв'язне мовлення дитини.

Завдання для самостійної роботи

1. Намалюйте профілі звуків [с], [с'], [з], [з'], [ц], [дз].

2. Підберіть дидактичний матеріал (предметні та сюжетні картинки, вірші, казки, приказки, потішки, загадки, скоромовки) для обстеження свистячих звуків у дітей.

3. Використовуючи підібраний матеріал, спробуйте самостійно провести обстеження вимови звуків у дітей. Перевірте у обстежуваних дітей слухову увагу та фонематичне сприйняття свистячих звуків.

4. ***Складіть конспекти індивідуальних логопедичних занять на тему «Звук Ц» (етап постановки звуку, автоматизації звуку).***

5. Спробуйте самостійно здійснити постановку звуків [с], [с'], [з], [з'], [ц], [дз].

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина I. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.

2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.

3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.

5. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 14.

Тема: Порушень вимови сонорних [л], [л'], [й] та їх виправлення

Завдання теоретичного характеру

1. Опишіть артикуляційний уклад творення звуків [л], [л'], [й]. У чому відмінність звуків?
2. Опишіть динаміку (механізм) утворення звуків [л], [л'], [й]. Поясніть, чому звук [л] є зімкнено-прохідним.
3. У якому віці при нормальному мовленнєвому розвитку з'являються в дітей звуки [л], [л'], [й]? Чому вони формуються пізніше за інші звуки?
4. Дайте пояснення термінам «ламбдацизм», «параламбдацизм».
5. Розкажіть про різновиди ламбдацизму.
6. Яка з аномалій анатомічної будови мовного апарату може стати причиною ламбдацизму?
7. Перерахуйте характерні заміни звуку [л] (параламбдацизму). Поясніть, що порушено у кожному конкретному випадку.
8. Порівняйте механізм утворення звуку [л] у нормі та за різних видів ламбдацизму.
9. Назвіть особливості підготовчого етапу корекційної роботи за різних видів ламбдацизму.
10. Розкажіть про прийоми постановки звуків [л], [л'], [й].
11. Розкажіть, у якій послідовності ви будете закріплювати правильні звуки [л], [л'], [й] у мовленні дитини (автоматизація, диференціація, введення у мовлення).

Завдання практичного характеру

1. Намалюйте профіль артикуляції звуків [л], [л'], [й]. Порівняйте їх.
2. За допомогою кистей рук спробуйте зобразити правильне положення органів артикуляції під час утворення звуку [л].
3. Знайдіть логопедичні профілі (Додаток Д) звуків [л], [л'], [й].
4. Спробуйте самі чи з товаришами по групі продемонструвати різні види неправильної вимови звуку [л], [л'], [й] у словах.
5. Розкажіть, які підготовчі ігри та вправи слід використовувати для постановки звуку [л]. Спробуйте ці вправи провести з товаришами по групі.
6. Розкажіть, які ігри та вправи можна використовувати для автоматизації звуків [л], [л'], [й]. Спробуйте ці вправи провести з товаришами групи.

Завдання для самостійної роботи

1. Намалюйте профілі звуків [л], [л'], [й].
2. Підберіть дидактичний матеріал (предметні та сюжетні картинки, вірші, казки, приказки, потішки, загадки, скоромовки) для обстеження у дітей

звуків [л], [л'], [й].

3. Використовуючи підібраний матеріал, спробуйте самостійно провести обстеження вимови звуків [л], [л'], [й] в дітей. Перевірте у дітей, що обстежуються слухову увагу та фонематичне сприйняття даних звуків.

4. Складіть конспект індивідуального логопедичного заняття на тему «Звук Л» (етап автоматизації звуку).

5. Самостійно спробуйте здійснити постановку звуку [л] у дитини.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина I. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2015. 160 с.
5. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 15.

Тема: Порушення вимови сонорних [р], [р'] та їх виправлення

Завдання теоретичного характеру

1. Опишіть статику (артикуляційний уклад) утворення звуків [р], [р']. У чому відмінність звуків?
2. Яка динаміка (механізм) утворення звуків [р], [р']?
3. До артикуляції яких звуків близька артикуляція звуку [р]? У чому подібність і різницю між цими звуками?
4. У якому віці при нормальному мовленнєвому розвитку з'являються в дітей звуки [р], [р']? Чому вони формуються пізніше за інші звуки?
5. У якому віці за відсутності звуку Р необхідно звертатися по допомогу до логопеда? При яких дефектах вимови звуку Р необхідна логопедична допомога дитині, яка не досягла п'ятирічного віку, і чому?
6. Дайте пояснення термінам «ротацізм», «параротацізм»; «ротацізм»: «велярний», «увулярний», «бічний», «одноударний», «двогубний».
7. Перерахуйте характерні заміни звуку [р] (параротацізм). Поясніть, що порушено у кожному конкретному випадку.
8. Порівняйте механізм утворення звуку [р] у нормі та за різних видів ротацізму.
9. Які завдання підготовчого етапу роботи з дітьми, які мають різні види ротацізму?
10. Розкажіть про прийоми постановки звуків [р], [р'].

11. Розкажіть про процес автоматизації звуку [p]. Чи процес автоматизації звуку [p] відрізнятиметься від процесу автоматизації інших звуків?

12. Згадайте та розкрийте цілі диференціації звуків; перерахуйте, якими звуками замінюються звуки [p], [p'].

13. На які аналізаторні системи спирається логопед у процесі роботи з диференціації звуку?

14. Розкажіть про послідовність роботи з автоматизації та диференціації звуків [p], [л]. Поясніть наростаючу складність вправ.

Завдання практичного характеру

1. Намалюйте та зіставте логопедичні профілі звуків [p], [p'], охарактеризуйте відмінності.

2. За допомогою кистей рук спробуйте зобразити правильне положення органів артикуляції під час утворення звуку [p].

3. Знайдіть логопедичні профілі (Додаток Д) звуків [p], [p'].

4. Спробуйте самі чи з товаришами по групі продемонструвати різні види неправильної вимови звуку [p], [p'] у словах.

5. Розкажіть, які підготовчі ігри та вправи слід використовувати при постановці звуку [p]. Спробуйте ці вправи провести з товаришами групи.

6. Опишіть вправи для вироблення вібрації кінчика язика під час формування звуку [p]. Спробуйте ці вправи провести з товаришами групи.

7. Розкажіть, які ігри та вправи можна використовувати для автоматизації звуків [p], [p']. Спробуйте ці вправи провести з товаришами групи.

8. Опишіть вправи щодо диференціації звуків [p], [л]. Спробуйте ці вправи провести з товаришами по групам.

Завдання для самостійної роботи

1. Намалюйте профілі звуків [p], [p'].

2. ***Складіть конспекти індивідуальних логопедичних занять на тему «Звук Р» (постановка звуку, автоматизація звуку).***

3. Підберіть дидактичний матеріал (предметні та сюжетні картинки, вірші, казки, приказки, загадки, потішки, скоромовки, ігри та іграшки) для обстеження звуків [p], [p'].

4. Спробуйте самостійно обстежити апарат артикуляції (будова, рухливість) у дітей з дефектами вимови звуку [p]. Для цього підберіть і випишіть у зошит спеціальні вправи. Під час обстеження спробуйте визначити вид ротацізму.

5. Спробуйте поставити звук [p] дитині та провести роботу з її автоматизації. Якщо звук викликати не вдалося, постарайтеся знайти причини невдачі.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина I. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.

2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.

3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.
5. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 16.

Тема: Порушення вимови задньоязикових звуків [к], [г], [х] і глоткового [г] та їх виправлення

Завдання теоретичного характеру

1. Дайте опис положення органів артикуляції при правильній вимові звуків [к], [к'], [г], [г]. Поясніть подібність та відмінність.
2. Дайте опис статички звуків [х], [х'].
3. Опишіть динаміку утворення звуків [к], [к'], [г], [г]. Яка різниця утворення цих звуків?
4. Якою є динаміка утворення звуків [х], [х']?
5. Перерахуйте види неправильної вимови звуків [к], [г], [х].
6. Перерахуйте характерні заміни задньоязикових звуків. Опишіть, що порушено у кожному конкретному випадку.
7. Порівняйте механізм утворення звуків [к], [г] із механізмом утворення звуків-замінників.
8. Назвіть можливі причини порушення задньоязикових звуків.
9. Чи порушуватиметься вимова задньоязикових звуків при укороченій під'язиковій вуздечці? Які порушення у будові органів артикуляції сприяють появі каппацизму?
10. Як називаються дефекти вимови звуків, [г], [х]?
11. Назвіть завдання підготовчого етапу корекційної роботи за відсутності задньоязикового звуку та при його заміні. Розберіть з прикладу.
12. Які прийоми можна використовувати для корекції вимови звуків [к], [г], [х]? Яка послідовність їх застосування?
13. Від яких звуків можна встановити звуки [к], [г], [х] і чому? Обґрунтуйте свою відповідь.
14. Від яких звуків можна поставити м'які варіанти задньоязикових звуків? Порівняйте їхню артикуляцію.

Завдання практичного характеру

1. Намалюйте у зошиті логопедичні профілі артикуляції звуків [к], [к']. Поруч із малюнком помістіть характеристики цих звуків.
2. Намалюйте у зошиті логопедичні профілі артикуляції звуку [г] та [г] дайте характеристику цих звуків.
3. Намалюйте профілі артикуляції звуків [х, [х']. Поясніть, у чому різниця цих трьох профілів.
4. Спробуйте за допомогою кистей рук зобразити правильну положення

органів артикуляції при проголошенні звуків [к], [х].

5. Знайдіть логопедичні профілі (Додаток Д) артикуляції правильних звуків [к], [к'], [г], [г], [х], [х']. Обґрунтуйте свій вибір і назвіть зображені на малюнках профілі артикуляції інших звуків

6. Намалюйте профілі артикуляції звуку К та його заміників. Поясніть, на основі якої подібності йде заміна.

7. Намалюйте профілі артикуляції звуків [г], [х] та їх заміників. Чим схожі ці профілі та чим відрізняються?

8. Який практичний матеріал необхідний для обстеження стану задньоязикових звуків?

9. Складіть конспект заняття з обстеження мовлення дітей із дефектами вимови звуків [к], [г], [х]. Проведіть обстеження, результати обговоріть групи.

10. Підготуйте конспект заняття з дитиною на тему «Підготовка апарату артикуляції до постановки задньоязикових звуків». Розберіть складений конспект у групі.

11. Згадайте етапи логопедичної роботи з корекції звуковимови. Проілюструйте кожен етап конкретним прикладом роботи з звуками [к], [г], [х].

Завдання для самостійної роботи

1. Намалюйте профілі звуків [к], [к'], [г], [г], [х], [х'].

2. Підберіть дидактичний матеріал, щоб обстежити вимову задньоязикових звуків.

3. Проведіть обстеження задньоязикових звуків у дитини, результати обстеження запишіть у зошит.

4. ***Складіть конспекти індивідуальних логопедичних занять на тему «Звук К» (постановка звуку, автоматизація звуку), «Звук Г» (постановка, автоматизація звуку).***

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.

2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.

3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 205. 160 с.

5. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.

6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття № 17

Тема: **Порушення протиставлення фонем за участю голосу і ступеню участі спинки язика (пом'якшення)**

Завдання теоретичного характеру

1. Розкажіть про механізм творення голосу.
2. Чим відрізняються за своїм механізмом творення голосних та приголосних звуків? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Розкрийте поняття «глухі приголосні звуки», «дзвінкі приголосні звуки», «сонорні звуки». Охарактеризуйте з точки зору співвідношення шуму та голосу фонему української мови.
4. Розкажіть, які дефекти дзвінкості та глухості звуків ви знаєте. Наведіть приклади.
5. Які дефекти дзвінкості та глухості звуків можна віднести до фонетичних порушень, а які до фонематичних? Поясніть, чому, наведіть приклади.
6. Поясніть, чи відбиватимуться дефекти дзвінкості та глухості звуків на стан писемного мовлення дитини в період навчання у школі.
7. Розкажіть про причини порушення дзвінкості та глухості приголосних звуків.
8. Сформулюйте завдання підготовчого етапу роботи з усунення недоліків вимови дзвінких і глухих приголосних звуків.
9. З яких звуків починається корекція дефекту вимови дзвінких приголосних? Обґрунтуйте свою відповідь. Наведіть приклади.
10. Розкажіть про прийоми корекції недоліків дзвінких та глухих приголосних звуків.
11. Розкажіть, які основні види роботи з автоматизації та диференціації дзвінких та глухих звуків ви знаєте. На які аналізатори спирається ця робота?
12. Поясніть на прикладах, чим відрізняються характеристики твердих звуків від характеристик м'яких пар.
13. Розкажіть, які пари твердих і м'яких приголосних звуків ви знаєте; які звуки української не мають м'яких парних звуків; які звуки завжди м'які.
14. Розкажіть, які дефекти твердості та пом'якшення приголосних звуків ви знаєте? Наведіть приклади.
15. Розкажіть, які дефекти твердості чи пом'якшення приголосних звуків відносяться до дефектів фонематичних і які – до фонетичних. Поясніть чому. Наведіть приклади.
16. Чи відобразатимуться недоліки твердості або пом'якшення приголосних звуків на стані писемного мовлення дитини під час навчання у школі?
17. Сформулюйте завдання підготовчого етапу при корекції недоліків пом'якшення приголосних.
18. Чи потрібно при недоліках твердості та м'якості приголосних звуків у підготовчий період працювати з дитиною над розвитком слухової

диференціації? Якщо так, поясніть, чому і в чому ця робота полягатиме.

19. Розкажіть про прийоми корекції недоліків твердості та м'якості приголосних звуків.

20. Чому виправлення недоліків твердості та пом'якшення приголосних рекомендують починати зі звуків [т], [д], [н]? Доведіть це положення.

Завдання практичного характеру

1. Намалюйте у зошитах логопедичні профілі правильної артикуляції звуків [с]-[з], [ш]-[ж]. Розкрийте на цих прикладах відмінності в утворенні дзвінких та глухих звуків.

2. Зобразіть профілі артикуляції звуків [к]-[г], [т]-[д], [п]-[б], [ф]-[в]. Так само, як і в попередньому завданні, розкрийте на прикладах відмінності в утворенні дзвінких та глухих звуків.

3. Намалюйте логопедичні профілі артикуляції голосних звуків [а], [о], [у], [е], [и]. На прикладах розкрийте відмінності в утворенні голосних і дзвінких приголосних звуків.

4. Складіть конспект заняття з обстеження мовлення дитини з дефектами дзвінкості та глухості. Обговоріть конспект із товаришами за групою.

5. Як показати дитині (або дати відчути), де утворюється голос і де резонує звук? Опишіть методику.

6. Розробіть конспект заняття на дзвінки звуків [п], [ф], [т], підберіть для цього відповідний дидактичний матеріал. Проведіть заняття з однокласниками.

7. Придумайте або підберіть із наявних у вас посібників ігри на диференціацію різних пар дзвінких і глухих звуків. Проведіть ці ігри.

8. Намалюйте профілі артикуляції наступних звуків: [т]-[т'], [д]-[д'], [в]-[в'], [л]-[л'], [х]-[х']. Дайте характеристику цих звуків за наступним планом: - місце творення; - спосіб творення; - дзвінкість (глухість); - твердість (м'якість).

9. Намалюйте логопедичні профілі артикуляції наступних пар звуків: [п]-[п'], [б]-[б'], [ф]-[ф'], [к]-[к'], [с]-[с'], [з]-[з'], [р]-[р'], [г]-[г'], [м]-[м'], [н]-[н']. Поясніть різницю в їх артикуляційних укладах, дайте характеристику кожній парі звуків.

10. Згадайте та намалюйте профілі артикуляції звуків, що не мають м'якої пари, та звуків, що не мають твердої пари.

11. Які підготовчі вправи ви можете рекомендувати при корекції недоліків пом'якшення? Обґрунтуйте свої пропозиції.

12. Опишіть постановку м'яких приголосних [т'], [д'], [н'] від своїх твердих пар з механічною допомогою.

13. Розробіть конспект заняття з пом'якшення (отримання м'яких парних звуків) [к'], [г], [х'], [р'], [л']. Обговоріть його у групі.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти конспекти індивідуальних занять на тему «Звук Б» (постановка звуку), «Звуки Б-П» (диференціація звуків).

2. Складіть конспект заняття з диференціації будь-яких пар твердих та м'яких звуків.

3. Підберіть необхідний для занять із складених конспектів дидактичний матеріал.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.
5. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 18.

Тема: Автоматизація звука

Завдання теоретичного характеру

1. Автоматизація ізольованого звуку.
2. Автоматизація звуку в складах.
3. Автоматизація звуку в словах (вправи).
4. Автоматизація звуку в словосполученнях, фразах (вправи).
5. Автоматизація звуку у віршах (вправи).
6. Автоматизація звуку в текстах, оповіданнях (вправи).
7. Автоматизація звуку в самостійному мовленні.
8. Автоматизація звуку в скоромовках (для дорослих).

Завдання практичного характеру

1. Розробити наочний матеріал для автоматизації ізольованого звуку. (звук на вибір)
2. Підготувати гру для автоматизація звуку в складах. (звук на вибір)
3. Підібрати лексичний матеріал + предметні картинки для автоматизація звуку в словах (вправи) (звук на вибір)
4. Виготовити картотеку вправ з сюжетними малюнками для автоматизації звуку в словосполученнях, фразах (вправи). (звук на вибір)
5. Підготувати дидактичний матеріал для автоматизація звуку у віршах, текстах, оповіданнях, скоромовках (вправи) до різних вікових груп.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 205. 160 с.
5. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 19.
Тема: Диференціація звуків

Завдання теоретичного практичного характеру

1. Диференціація в різних типах складів.
2. Диференціація в словах типу.
3. Диференціація в реченнях.
4. Диференціація в зв'язних текстах.
5. Диференціація у розмовному мовленні.

Завдання практичного характеру

1. Підготуйте дидактичні посібники у вигляді таблиці для диференціації звуків у різних типах складів. (звук на вибір)
2. Розробіть картотеку слів паронімів для диференціації звуку в словах. (звук на вибір)
3. Складіть методичну скарбничку ігор та вправ для диференціації звуків в реченнях та в зв'язних текстах.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина І. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
3. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
4. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 205. 160 с.
5. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.
6. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 20.

Тема: Рекомендації для проведення індивідуальних і підгрупних занять з постановки звуків. Фронтальні логопедичні заняття при дислалії

Завдання теоретичного характеру

1. Перерахуйте етапи логопедичної роботи при усунення неправильної звуковимови. Розкажіть, у якій послідовності мають здійснюватись дані етапи.
2. Чи можна виключити з логопедичної роботи по усуненню неправильної звуковимови якийсь етап? Якщо можна, то який і чому?
3. Опору на які аналізатори ми використовуємо при постановці звуків? Поясніть, наведіть приклади.
4. Поясніть поняття «слуховий самоконтроль». Розкажіть про його значення у роботі над звуковимовою.
5. Коли та за яких умов можна переходити до етапу автоматизації звуку? Аргументуйте свою відповідь.
6. У якій послідовності має проводитись автоматизація звуку?
7. Розкажіть про вимоги до підбору лексичного матеріалу для автоматизації та диференціації звуків.
8. У якому порядку мають виправлятися неправильно вимовлені звуки? Поясніть, наведіть приклади.
9. Як часто мають проводитись заняття з формування правильної звуковимови?
10. Розкажіть, у чому відмінність індивідуальних, групових та фронтальних занять.
11. Які етапи логопедичної роботи під час усунення неправильної звуковимови можна проводити лише на індивідуальних заняттях?
12. Які етапи логопедичної роботи під час усунення неправильної звуковимови можна проводити на групових, фронтальних заняттях?
13. Яка тривалість індивідуальних та групових занять з корекції звуковимови?
14. Розкажіть про основні вимоги до підбору наочного матеріалу для індивідуальних, групових та фронтальних логопедичних занять.

Завдання практичного характеру

1. Складіть конспекти практичних занять з корекції неправильної вимови свистячих, шиплячих, сонорних, задньоязикових звуків (два-три звуки на вибір) для різних етапів логопедичної роботи: підготовчий, постановки звуку, автоматизації, диференціації та введення їх у зв'язне мовлення дитини.
2. Підберіть до складених конспектів занять дидактичний матеріал.
3. Проведіть заняття зі складених конспектів, обговоріть їх із однокласниками.

Завдання для самостійної роботи

Підготуйте реферат на тему «Участь слухового, зорового та рухового аналізаторів у формуванні мовлення».

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Дислалія. Хрестоматія. Частина I. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
2. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
3. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.
4. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

Практичне заняття 21.

Тема: Необхідність усунення дислалії у дошкільному віку

Завдання теоретичного характеру

1. Розкрийте поняття «сензитивний період», «гіперсензитивні фази мовного розвитку».
2. Поясніть, чому важливо усунути дислалію у дошкільному віці.
3. Дайте визначення поняттям «фонематичний слух», «фонематичне сприйняття».
4. До чого може призвести відсутність своєчасної корекції звуковимови та фонематичного сприйняття? Як це вплине на навчання дитини в школі? Наведіть приклади.
5. Як може позначитися формування граматичного ладу мовлення відсутність своєчасної корекції неправильної звуковимови?
6. Дайте визначення поняттям «загальний недорозвинення мовлення», «дисграфія», «дислексія».
7. З якого віку можна починати логопедичну роботу з усунення неправильного звуковимови? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання для самостійної роботи

Підготуйте консультацію для батьків дітей, які мають дислалію, та статтю до батьківського куточку на тему «Необхідність усунення дислалії у дошкільному віці».

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
2. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.

Практичне заняття 22.

Тема: Профілактика порушень звуковимови у дітей

Завдання теоретичного характеру

1. Завдання профілактики .
2. Етапи профілактики:
 - А) первинна профілактика;
 - Б) вторинна профілактика;
 - В) третинна профілактика.

Завдання практичного характеру

1. Розкрийте систему профілактики нервово-психічних порушень у дітей як основу попередження розвитку мовленнєвої патології.
2. Дайте характеристику форм профілактичної логопедичної роботи.
3. Розкрийте напрямки, форму і зміст пропаганди педагогічних і логопедичних знань.
4. Складіть тематичний план лекцій і доповідей для батьків і логопедів з профілактики мовленнєвих порушень.

Список рекомендованої літератури для підготовки до заняття

1. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
2. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баскакова О. Ф. Раннє виявлення і профілактика мовленнєвих порушень у дітей. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2(1). С. 70-77.
2. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.
3. Дислалія. Хрестоматія. Частина I. / Упоряд. В. М. Андросова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 264 с.
4. Курєдова В. Д., Сірик В. А. Логопедія в ортодонції. Полтава, «Верстка», 2005. 124 с.
5. Лепетченко М. В. Логопедія. Дислалія: навчально-методичний посібник [для студ. спец. 6.010105 Корекційна освіта] / М. В. Лепетченко Д., 2015. 36 с.
6. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
7. Макарова С. Щоб ротик був слухняним. Логопедичний практикум. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 160 с.
8. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі. / Укладачі Прохоренко Л. І., Ярмола Н. А., Набоченко О. О. та ін. 2001. 199с.
9. Освітні труднощі та рівні підтримки дітей з ООП: законодавство та типологія <https://vseosvita.ua/news/osvitni-trudnoshchi-ta-rivni-pidtrymky-ditei-z-oor-zakonodavstvo-ta-typolohiia-49736.html>
10. Поліщук С. В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2011. Вип. 17(2). С. 286-293.
11. Савінова Н. І., Корнієнко І. В., Берегова М. І. Викладання курсу «Логопедія» студентам спеціальності «Спеціальна освіта». Навчально-методичний посібник. Миколаїв. 2020. 229 с.
12. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку.

Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. Кременчук: Християнська Зоря, 2007. 72 с.

13. Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринологія: Навчальний посібник. / За ред. М. К. Шеремет К.: КНТ, 2021. 308.

14. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (Корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К., 2009. 244 с.

ДОДАТКИ**Додаток А****Мовленнєва картка обстеження дітей з порушеннями мовлення**

Прізвище _____

Ім'я _____

По батькові _____

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ДИТИНУ

Дата народження _____

Рідне мовлення _____

Домашня адреса _____

Дата вступу до НРЦ _____

Діагноз _____

АНАМНЕЗ**1. Сімейний анамнез (відомості про батьків та сім'ю)****Склад сім'ї, у якій виховується дитина**

Батько _____

Мати _____

Брати (вказати вік) _____

Сестри (вказати вік) _____

Особливості стосунків між дітьми в сім'ї _____

(конфлікти, конкуренція, співпраця)

Хто виховує дитину _____

Чи відвідувала дитина дошкільний заклад (вказати номер) _____

2. Особистий анамнез (відомості про розвиток дитини)

Анамнестичні дані

Наявність нервово-психічних, хронічних соматичних захворювань у батьків, генетичні фактори (захворювання матері, батька, найближчих родичів), за потреби – висновок медико-генетичної консультації _____

Від якої вагітності дитина (аборти, викидні) _____
 Перебіг вагітності, стан здоров'я матері (токсикоз у першій, другій половині вагітності, хронічні, гінекологічні, венеричні, інфекційні захворювання, їх загострення) _____

Пологи (дострокові, швидкі, стрімкі, збезводнені; народження у складі двійні-трійні) _____

Стимуляція (механічна, хімічна, електростимуляція) _____

Асфіксія (біла, синя) _____

Резус-фактор (негативний, сумісність) _____

Вроджені відхилення від норми в анатомічній будові тіла _____

Вага новонародженої (-ого) (норма, недоношеність), зріст _____

Коли закричала (-ав) _____

Годування (на який день, активність смоктання, наявність зригування, похлинань) _____

Ранній фізичний розвиток дитини:

Тримає голову (у нормі з 1,5 міс.) _____

Сидить (у нормі з 6 міс.) _____

Стоїть (у нормі з 10–11 міс.) _____

Ходить (у нормі з 11–12 міс.) _____

Перші зуби (у нормі з 2,5–3 міс.) _____

Перенесені хвороби (інфекції, травми голови, соматичні, захворювання нервової системи, алергічні захворювання, реакції):

до року _____

після року _____

Ранній мовленнєвий розвиток дитини:

Гуління (час появи, характер) (у нормі з 2 міс.) _____

Лепет (час появи, характер) (у нормі з 4–6 міс.) _____

Перші слова (характеристика, звуконаслідування, кількість) (у нормі – близько року) _____

Фразове мовлення (у нормі з 1,5–2 р.) _____

Темп мовленнєвого розвитку (нормальний, повільний, прискорений) _____

Мовне середовище (одно-, двомовне, дефіцит мовленнєвого спілкування)

Чи

переривався мовленнєвий розвиток, з якої причини

Чи займалися з учителем-логопедом (тривалість занять, результат)

Висновки спеціалістів

Неврологічний статус _____

Стан зору _____

Стан слуху:

гучне мовлення (з 6-8 міс.) _____

шепітне мовлення (з 3 міс.) _____

Стан інтелекту _____

БУДОВА Й РУХЛИВІСТЬ АРТИКУЛЯЦІЙНОГО АПАРАТУ

Параметри вивчення		Вік дитини							
		Навчальний рік		початок		кінець		початок	
Навчальний рік		початок	кінець	початок	кінець	початок	кінець	початок	кінець
Мімічні рухи	Підняти брови								
	Насупити брови								
	Зіщулити очі								
	Надути-утягти щоки								
	Згладженість носогубних складок								
Губи: товсті, тонкі, неповне змикання, щілина, шрами	Посмішка - трубочка								
	Оскал								
	Вібрація – «птру»								
Зуби: норма, рідкі, неправильної форми, поза щелепною дугою, відсутні									
Язик: масивний, маленький, девіація кінчика вліво\вправо, коротка під'язикова зв'язка	Широкий: утримання								
	Вузкий: утримання 5 сек.								
	Вузкий: вліво-вправо								
	Широкий: угору-вниз								
	Кінчиком обвести губи								
	«Клацання»								

Стан звуковимови
(відсутність, спотворення, змішування, оглушення, одзвінчення, перестановки,
додавання, пропуски)

Звуки	Вимова	Ізольована		У складах		У словах						У фразах		У віршах	
		п.	к.	п.	к.	початок		середина		кінець		п.	к.	п.	к.
						п.	к.	п.	к.	п.	к.				
[а]															
[о]															
[у]															
[м]															
[п]															
[б]															
[і]															
[е]															
[и]															
[к]															
[л]															
[г]															
[ґ]															
[х]															
[д]															
[д`]															
[т]															
[т`]															
[н]															
[н`]															
[в]															
[ф]															
[й]															
[с]															
[с`]															
[з]															
[з`]															
[дз]															
[дз`]															
[ц]															
[ц`]															
[ш]															
[ж]															
[дж]															
[ч]															
[л]															
[л`]															
[р]															
[р`]															

Характер порушеної звуковимови за обсягом (моно-/поліморфне порушення),
 формою (моторне, сенсорне, змішане) _____

Складова структура слів
(додавання, елізії, ітерації, антиципації, контамінації, персеверації)

Вимова	Матеріал			
	склади	слова	словосполучення	речення
Відображена				
Спряжена				
Уповільнена				
Повторювана				

Особливості відтворення наголосу в словах _____

Слуховий контроль _____

Фонематичні уявлення _____

Прогнозування на фонологічному рівні _____

Рівень стану сформованості лексичної складової експресивного мовлення
(високий, середній, низький) _____

Особливості зв'язного мовлення

Імпресивне мовлення

Розуміння інструкцій різного рівня складності _____

Прогнозування на синтаксичному рівні _____

Синтаксичний рівень контролю _____

Експресивне мовлення

Складання речень:

- за сюжетними картинками _____

- із заданих слів _____

Складання оповідання:

- за епізодичними картинками _____

- за серією сюжетних картинок _____

Складання описових розповідей _____

Прогнозування на синтаксичному рівні _____

Синтаксичний рівень контролю _____

Висновки _____

Додаток Б

Логопедичне обстеження дитини віком 5-6 років

П.І.П. _____
 Дата народження _____
 Місце проживання _____
 Дата обстеження _____

<p>Розуміння зверненої мови</p> <ul style="list-style-type: none"> • Не розуміє звернену мову. • Розуміння зверненої мови обмежене (ситуативне). Виконує прості мовні інструкції. Розуміє звернену мову на побутовому рівні. Виконує складні мовні інструкції. 	<ul style="list-style-type: none"> • Позбирати олівці в коробку і покласти в шафу на нижню полицю. • Дістати правою рукою ліве вухо. <i>Батько кличе дочку. Кого кличуть?</i> <i>Син будить матір. Хто спав?</i> <i>Велосипедист їде за машиною. Хто їде попереду?</i> <i>Я полила квіти після того, як прийшла зі школи. Що я робила раніше?</i> 	
<p>Зв'язне мовлення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • відповідає віковій нормі; • в стадії формування; • потребує подальшого розвитку; • не сформоване. - речення (прості, складні, поширені, малопоширені, непоширені, неповні); - відповіді на запитання (односкладові, повною фразою); - вміння будувати речення за малюнком, серією малюнків; - можливість діалогу. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Розказати казку. ○ Вірш напам'ять. ○ Скласти розповідь за серією малюнків. ○ Опис сюжетного малюнка. 	
<p>Словниковий запас:</p> <ul style="list-style-type: none"> • різко обмежений; • бідний; • в межах повсякденності; • достатній, відповідає віковій нормі. 	<p>Словник іменників</p> <ul style="list-style-type: none"> • Назви <i>пори року, дні тижня;</i> • Назви <i>тварин, птахів, дерева, квіти, овочі, фрукти, меблі, посуд.</i> • <i>Що одягають у дощ?</i> • <i>Хто веде літака, машину?</i> • <i>Де живуть бджоли?</i> • <i>На що вішають пальто?</i> • <i>Чим солять суп?</i> • <i>Що залишається на землі після дощу?</i> • Назви предмети одним словом (узагальнюючі слова): <i>Чашка, ложка, тарілка, каструля – посуд.</i> <i>Майка, кофта, плаття, штани – одяг.</i> <i>Морква, капуста, огірок, цибуля – овочі.</i> <i>Яблуко, слива, груша, лимон – фрукти.</i> <i>Кіт, собака, корова, кінь – домашні тварини.</i> <i>Лисиця, вовк, ведмідь, заєць – дикі тварини.</i> <i>Щука, карась, окунь, сом – риби.</i> 	

Продовження табл.

	<p align="center">Словник прикметників:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Який на смак <i>цукор, сіль, цибуля, лимон?</i> • Якого кольору <i>огірок, помідор, лимон, апельсин, цукор, перець, слива?</i> • Закінчи речення (антоніми): <i>Слон великий, а мишка ...</i> <i>Подушка м'яка, а стіл...</i> <i>Вогонь гарячий, а лід...</i> <i>Баба Яга зла, а Івасик Телесик...</i> <i>Річка широка, а струмок...</i> <i>Кущ низький, а дерево...</i> • Поясни вислови: <i>золоті руки, довгий язик, коротка пам'ять.</i> 																									
	<p align="center">Словник дієслів:</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="625 667 858 734"><i>Хто що робить?</i></th> <th data-bbox="858 667 1091 734"><i>Хто як голос подає?</i></th> <th data-bbox="1091 667 1315 734"><i>Що роблять ?</i></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="625 734 858 768"><i>учитель –</i></td> <td data-bbox="858 734 1091 768"><i>кіт –</i></td> <td data-bbox="1091 734 1315 768"><i>носом –</i></td> </tr> <tr> <td data-bbox="625 768 858 801"><i>кухар –</i></td> <td data-bbox="858 768 1091 801"><i>жаба –</i></td> <td data-bbox="1091 768 1315 801"><i>очима –</i></td> </tr> <tr> <td data-bbox="625 801 858 835"><i>лікар –</i></td> <td data-bbox="858 801 1091 835"><i>собака –</i></td> <td data-bbox="1091 801 1315 835"><i>ножем –</i></td> </tr> <tr> <td data-bbox="625 835 858 869"><i>будівельник –</i></td> <td data-bbox="858 835 1091 869"><i>корова –</i></td> <td data-bbox="1091 835 1315 869"><i>ручкою –</i></td> </tr> <tr> <td data-bbox="625 869 858 902"><i>продавець –</i></td> <td data-bbox="858 869 1091 902"><i>свиня –</i></td> <td data-bbox="1091 869 1315 902"><i>віником –</i></td> </tr> <tr> <td data-bbox="625 902 858 936"><i>покупець –</i></td> <td data-bbox="858 902 1091 936"><i>півень –</i></td> <td data-bbox="1091 902 1315 936"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="625 936 858 969"></td> <td data-bbox="858 936 1091 969"><i>комар –</i></td> <td data-bbox="1091 936 1315 969"></td> </tr> </tbody> </table>	<i>Хто що робить?</i>	<i>Хто як голос подає?</i>	<i>Що роблять ?</i>	<i>учитель –</i>	<i>кіт –</i>	<i>носом –</i>	<i>кухар –</i>	<i>жаба –</i>	<i>очима –</i>	<i>лікар –</i>	<i>собака –</i>	<i>ножем –</i>	<i>будівельник –</i>	<i>корова –</i>	<i>ручкою –</i>	<i>продавець –</i>	<i>свиня –</i>	<i>віником –</i>	<i>покупець –</i>	<i>півень –</i>			<i>комар –</i>		
<i>Хто що робить?</i>	<i>Хто як голос подає?</i>	<i>Що роблять ?</i>																								
<i>учитель –</i>	<i>кіт –</i>	<i>носом –</i>																								
<i>кухар –</i>	<i>жаба –</i>	<i>очима –</i>																								
<i>лікар –</i>	<i>собака –</i>	<i>ножем –</i>																								
<i>будівельник –</i>	<i>корова –</i>	<i>ручкою –</i>																								
<i>продавець –</i>	<i>свиня –</i>	<i>віником –</i>																								
<i>покупець –</i>	<i>півень –</i>																									
	<i>комар –</i>																									
<p>Граматична будова мовлення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • не сформована; • сформована недостатньо; • сформована (норма). <p>Особливості словозміни, словотворення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сформовані; • відповідають віковій нормі; • в стадії формування; • не сформовані 	<p align="center">Утворення множини іменників: «один»-«багато»:</p> <p>Хто або що зображене на малюнку? <i>ложка - ложки</i> <i>колесо -</i> <i>шапка –</i> <i>будинок -</i> <i>квітка –</i> <i>дерево –</i> <i>вікно –</i> <i>м'яч –</i></p> <p align="center">Узгодження іменників з прикметниками</p> <p><i>Сукня яка? (синя)</i> <i>М'яч який? (синій)</i> <i>Яблуко яке? (синє)</i> <i>Олівці які? (сині)</i></p> <p align="center">Дитинчата тварин.</p> <p><i>У кішки –</i> <i>У собаки –</i> <i>У корови –</i> <i>У кози –</i> <i>У лисиці –</i> <i>У вовчиці -</i></p> <p align="center">Узгодження іменників з числівниками.</p> <p><i>Порахуй до 5 книжку, стіл, вухо.</i></p>																									
	<p align="center">Використання прийменників.</p> <p>Складання речення за малюнками</p> <p><i>Собака лежить... на буді.</i> <i>Собака вибігає ...з буди.</i> <i>Собака стоїть ... біля буди.</i> <i>Собака заховався... за будою.</i> <i>Собака зістрибнув ... з буди.</i></p>																									

	Словотворення																						
<p>Складова структура слова:</p> <ul style="list-style-type: none"> - не порушена; - негрубі дефекти складової структури слова; - порушення складової структури слів: - парафазії (заміни звуків, складів); - елізії (пропуски звуків, складів); - ітерації (повторення звуків, складів); - перестановки звуків, складів: - порушена структура багатоскладових слів 	<p>Запропонуйте дитині назвати картинки чи повторити за Вами слова різної складової структури:</p> <table border="0" style="width: 100%; text-align: center;"> <tr> <td><i>дим</i></td> <td><i>собака</i></td> <td><i>мотоцикл</i></td> <td><i>термометр</i></td> </tr> <tr> <td><i>слон</i></td> <td><i>тарілка</i></td> <td><i>акваріум</i></td> <td><i>світлофор</i></td> </tr> <tr> <td><i>білка</i></td> <td><i>помідор</i></td> <td><i>міліціонер</i></td> <td><i>транспорт</i></td> </tr> <tr> <td><i>вікно</i></td> <td><i>кошик</i></td> <td><i>спортсмен</i></td> <td><i>космонавт</i></td> </tr> </table>						<i>дим</i>	<i>собака</i>	<i>мотоцикл</i>	<i>термометр</i>	<i>слон</i>	<i>тарілка</i>	<i>акваріум</i>	<i>світлофор</i>	<i>білка</i>	<i>помідор</i>	<i>міліціонер</i>	<i>транспорт</i>	<i>вікно</i>	<i>кошик</i>	<i>спортсмен</i>	<i>космонавт</i>	
<i>дим</i>	<i>собака</i>	<i>мотоцикл</i>	<i>термометр</i>																				
<i>слон</i>	<i>тарілка</i>	<i>акваріум</i>	<i>світлофор</i>																				
<i>білка</i>	<i>помідор</i>	<i>міліціонер</i>	<i>транспорт</i>																				
<i>вікно</i>	<i>кошик</i>	<i>спортсмен</i>	<i>космонавт</i>																				
<p>Звуковимова:</p> <ul style="list-style-type: none"> - норма; - сформована недостатньо; - фонематичні дефекти звуковимови: <i>пропуск звука, спотворення;</i> - фонологічні дефекти звуковимови: <i>заміна, змішування.</i> 	Свист.	Шипл.	Р, р /	Л, л /	К, г, х	Інші звуки																	
<p>Будова і рухливість органів артикуляції</p> <p>Артикуляційні рухи: активні, пасивні. Об'єм рухів: повний, неповний. Тонус м'язів: нормальний, в'ялий, надто напружений.</p>																							
<p>Точність рухів: точні, послідовні, неточні, відсутня послідовність рухів. Наявність супутніх рухів (вказати, які). Темп рухів: нормальний, сповільнений, швидкий.</p>																							
<p>Фонематичний слух:</p> <ul style="list-style-type: none"> - порушений; - розвинутий недостатньо; збережений. 	<p>Повторити ряди складів:</p> <table border="0" style="width: 100%; text-align: center;"> <tr> <td><i>па – ба</i></td> <td><i>па – ба – па</i></td> <td><i>коза – коса</i></td> </tr> <tr> <td><i>та – да</i></td> <td><i>та – да – та</i></td> <td><i>Маша – каша – ваща</i></td> </tr> <tr> <td><i>ка – га</i></td> <td><i>га – ка – ха</i></td> <td><i>рак – лак – так – мак</i></td> </tr> <tr> <td><i>ва – фа</i></td> <td><i>ва – ва – фа</i></td> <td><i>пити – бити – лити</i></td> </tr> <tr> <td><i>ша – са</i></td> <td><i>ша – са – ша</i></td> <td><i>шапка – сапа – лапка</i></td> </tr> </table> <ul style="list-style-type: none"> • Відібрати малюнки із заданим звуком. • Плеснути в долоні, почувши заданий звук. 						<i>па – ба</i>	<i>па – ба – па</i>	<i>коза – коса</i>	<i>та – да</i>	<i>та – да – та</i>	<i>Маша – каша – ваща</i>	<i>ка – га</i>	<i>га – ка – ха</i>	<i>рак – лак – так – мак</i>	<i>ва – фа</i>	<i>ва – ва – фа</i>	<i>пити – бити – лити</i>	<i>ша – са</i>	<i>ша – са – ша</i>	<i>шапка – сапа – лапка</i>		
<i>па – ба</i>	<i>па – ба – па</i>	<i>коза – коса</i>																					
<i>та – да</i>	<i>та – да – та</i>	<i>Маша – каша – ваща</i>																					
<i>ка – га</i>	<i>га – ка – ха</i>	<i>рак – лак – так – мак</i>																					
<i>ва – фа</i>	<i>ва – ва – фа</i>	<i>пити – бити – лити</i>																					
<i>ша – са</i>	<i>ша – са – ша</i>	<i>шапка – сапа – лапка</i>																					

Продовження табл.

Звуковий аналіз і синтез: - навички звукового аналізу і синтезу сформовані; - навички звукового аналізу і синтезу сформовані недостатньо; - не сформовані.	<ul style="list-style-type: none"> • Визначити перший звук у словах: <i>оса, Іра, мак.</i> • Визначити останній звук у словах: <i>сом, ліс, мило.</i> • Визначити кількість звуків у словах: <i>син, літо, стіл.</i> 	
Голос (сила): - сильний, дзвінкий (норма) - тихий, слабкий; - затухаючий. (тембр): - глухий, здавлений, хриплий, назалізований, напружений, дрижачий		
Ступінь виразності мови: - мовлення невиразне, змазане, малозрозуміле - виразність мовлення недостатньо чітке; - виразність мовлення не порушено.		
Темп мовлення: - нормальний, тахілалія, брадилалія, запинки, заїкання.		
Ритм мовлення: - нормальний; розтягнутий; скандований; - залежить від проявів гіперкінезів.		
Логопедичне заключення		
1-й рівень мовного розвитку: Повна відсутність звукових і словесних засобів спілкування; Вимовляє окремі звуки, звукокомплекси; Вимовляє декілька лепетних і загальноновживаних слів та звуконаслідувань. 2-й рівень мовного розвитку: Користується простою фразою; Аграматична нерозгорнута (спрощена), структурно-порушена фраза. Активний словник складається з іменників, рідше зустрічаються дієслова і прикметники. Прийменники використовуються рідко. Складова структура слова порушена.		
3-й рівень мовного розвитку: Користується розгорнутою фразою. Недостатня сформованість лексико-граматичної будови мовлення (помилки в відмінкових закінченнях, змішування часових і видових форм дієслів, помилки в узгодженні і управлінні). Складова структура слів не порушена. Синтаксичні конструкції фраз бідні. Фонетико-фонематичні порушення. 4-й рівень мовного розвитку: Лексико-граматична і фонетико-фонематична недостатність.		
Норма. Користується розгорнутою фразою. Зв'язне мовлення сформоване.		

Вчитель-логопед _____

Додаток В

Логопедичне обстеження дитини віком 7-10 років

П.І.П. _____
 Дата народження _____
 Місце проживання _____
 Дата обстеження _____

<p>Домовний розвиток:</p> <ul style="list-style-type: none"> Протікав з вираженою затримкою; 		
<p>Розуміння зверненої мови</p> <ul style="list-style-type: none"> Не розуміє звернену мову; Розуміння зверненої мови обмежене (ситуативне). Виконує прості мовні інструкції; <p>Розуміє звернену мову на побутовому рівні. Виконує складні мовні інструкції.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Візьми зелений олівець, напиши ним на 	
<p>Зв'язне мовлення:</p> <ul style="list-style-type: none"> відповідає віковій нормі; в стадії формування; потребує подальшого розвитку; не сформоване. <p>- речення (прості, складні, поширені, малопоширені непоширені, неповні);</p> <p>- відповіді на запитання (односкладові, повною фразою);</p> <p>- вміння будувати речення за малюнком, серією малюнків; можливість діалогу.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Скласти розповідь за серією малюнків. Опис сюжетного малюнка. Судження: <p>Чим відрізняються <i>людина і тварина, молоток – сокира, бджола – муха, обман – помилка, хороша людина – погана людина.</i></p>	
<p>Словниковий запас:</p> <ul style="list-style-type: none"> різко обмежений; бідний; в межах повсякденності; достатній, відповідає віковій нормі. 	<p style="text-align: center;">Словник іменників</p> <ul style="list-style-type: none"> Назви <i>пори року, дні тижня, місяці по порядку.</i> <ul style="list-style-type: none"> Які країни ти знаєш? Як називається наша країна? Які ти знаєш професії? Назви <i>диких тварин, птахів, квіти, овочі, фрукти.</i> Що таке <i>чесність, скромність, милосердя?</i> Назви предмети одним словом (узагальнення) <p><i>Ліжко, стілець, стіл, шафа – меблі. Пилка, сокира, молоток – інструменти. Горобина, тополя, черемха, каштан – дерева. Полуниця, смородина, суниця, чорниця – ягоди. Кролик, вівця, коза, кінь – домашні тварини. Чайка, орел, голуб, сова, ворона – птахи. Щука, ляц, окунь, судак – риби.</i></p>	

<ul style="list-style-type: none"> • Протікав з затримкою; Нормально (згідно віку) 	<ul style="list-style-type: none"> • листочку своє ім'я і поклади на вчительський стіл • «Намисто» <p><i>Спочатку хлопчик вивчить уроки, а потім піде в бібліотеку.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Що зробить хлопчик пізніше?</i> <p><i>Вчора Наталка ходила в цирк, а сьогодні в кіно.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Що Наталка робила раніше?</i> <p>Словник прикметників:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Який на смак <i>цукор, сіль, цибуля, лимон?</i> • Якого кольору <i>огірок, помідор, лимон, апельсин, цукор, перець, слива?</i> • Назви основні риси цих тварин: <i>вовк, заєць, лисиця, собака.</i> • Назви найбільше ознак предмета (описати): <i>стіл (який?), яблуко, куртка, кавун, лимон.</i> • Що буває <i>круглим, дерев'яним, скляним, металевим, пластмасовим, колючим, глибоким?</i> • Добери протилежні за значенням слова: <i>добрий-, старий-, світлий-, товстий-, гострий-, веселий-, швидкий-, гарячий-, густий-, хворий-.</i> • Поясни вислови: <i>Залізне серце, світла голова, гірка правда, довгий язик, коротка пам'ять.</i> <p>Словник дієслів:</p> <table border="0"> <thead> <tr> <th><i>Хто що робить?</i></th> <th><i>Хто як голос подає?</i></th> <th><i>Що роблять ...?</i></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>фотограф – кухар –</td> <td>кіт –</td> <td>носом –</td> </tr> <tr> <td>піаніст –</td> <td>жаба –</td> <td>очима –</td> </tr> <tr> <td>письменник –</td> <td>вовк–</td> <td>ножем –</td> </tr> <tr> <td>прибиральниця–</td> <td>тигр –</td> <td>ручкою –</td> </tr> <tr> <td>кравчиня –</td> <td>зозуля –</td> <td>віником –</td> </tr> <tr> <td>продавець –</td> <td>комар –</td> <td></td> </tr> <tr> <td>покупець –</td> <td>змія –</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>ведмідь –</td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>Словник прислівників</p> <p><i>Лисиця крадеться (як?) обережно.</i> <i>Ведмідь ходить (як?) незграбно.</i> <i>Вовк дивиться (як?) люто.</i> <i>Жайворонок співає (як?) дзвінко.</i> <i>Тигр нападає (як?) раптово.</i></p>	<i>Хто що робить?</i>	<i>Хто як голос подає?</i>	<i>Що роблять ...?</i>	фотограф – кухар –	кіт –	носом –	піаніст –	жаба –	очима –	письменник –	вовк–	ножем –	прибиральниця–	тигр –	ручкою –	кравчиня –	зозуля –	віником –	продавець –	комар –		покупець –	змія –			ведмідь –		
<i>Хто що робить?</i>	<i>Хто як голос подає?</i>	<i>Що роблять ...?</i>																											
фотограф – кухар –	кіт –	носом –																											
піаніст –	жаба –	очима –																											
письменник –	вовк–	ножем –																											
прибиральниця–	тигр –	ручкою –																											
кравчиня –	зозуля –	віником –																											
продавець –	комар –																												
покупець –	змія –																												
	ведмідь –																												
<p>Граматична будова мовлення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • не сформована; • сформована недостатньо; • сформована (норма) <p>Особливості словозміни, словотворення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сформовані; • відповідають віковій нормі; • в стадії формування; • не сформовані. 	<p>Утворення множини іменників: «один»-«багато»:</p> <table border="0"> <tr> <td><i>Око - ,</i></td> <td><i>плаття - ,</i></td> <td><i>коваль - ,</i></td> </tr> <tr> <td><i>вікно - ,</i></td> <td><i>вухо - ,</i></td> <td><i>горобець - ,</i></td> </tr> <tr> <td><i>день - ,</i></td> <td><i>ведмежа - ,</i></td> <td><i>лось - ,</i></td> </tr> <tr> <td><i>пень - ,</i></td> <td><i>кінь - ,</i></td> <td><i>колос - ,</i></td> </tr> <tr> <td><i>лоб - ,</i></td> <td><i>соловей - ,</i></td> <td><i>груша - .</i></td> </tr> <tr> <td><i>вітер - ,</i></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	<i>Око - ,</i>	<i>плаття - ,</i>	<i>коваль - ,</i>	<i>вікно - ,</i>	<i>вухо - ,</i>	<i>горобець - ,</i>	<i>день - ,</i>	<i>ведмежа - ,</i>	<i>лось - ,</i>	<i>пень - ,</i>	<i>кінь - ,</i>	<i>колос - ,</i>	<i>лоб - ,</i>	<i>соловей - ,</i>	<i>груша - .</i>	<i>вітер - ,</i>												
<i>Око - ,</i>	<i>плаття - ,</i>	<i>коваль - ,</i>																											
<i>вікно - ,</i>	<i>вухо - ,</i>	<i>горобець - ,</i>																											
<i>день - ,</i>	<i>ведмежа - ,</i>	<i>лось - ,</i>																											
<i>пень - ,</i>	<i>кінь - ,</i>	<i>колос - ,</i>																											
<i>лоб - ,</i>	<i>соловей - ,</i>	<i>груша - .</i>																											
<i>вітер - ,</i>																													

	<ul style="list-style-type: none"> • Приєднати займенники: мій, моя, моє, мої. ...стіл стоїть. ...шафа стоїть. ...крісло стоїть. ...санчата стоять. ...груша лежить. ...яблуко лежить. ...буквар лежить. ...ножиці лежать. • Узгодження іменників з прикметниками Сукня яка? (синя) М'яч який? (синій) Яблуко яке? (синє) Олівці які? (сині) • Дитинчата тварин. У кішки – У собаки – У корови – У кози – У лисиці- У вовчиці- • Узгодження іменників з числівниками. Порахуй до 5: ведмідь, лоб, ложка, дзеркало. • Використання прийменників. Скласти речення за малюнками. • Словотворення • Утворити нові слова. <i>Дім з каменю – кам'яний дім.</i> <i>Плаття з шовку - ...</i> <i>Капелюшок із соломи - ...</i> <i>Монети з міді - ...</i> <i>Сумка із шкіри - ...</i> <i>Коробка з картону - ...</i> • Творення присвійних прикметників. <i>У зайця хвіст заячий, а у собаки ...</i> <i>У ведмедя хвіст..., а у вовка ...</i> <i>У коня голова..., а у півня...</i> <i>У ворони крила..., а у орла ...</i> <i>У мамі туфлі ..., а у діда...</i> • Утворити пестливі (ласкаві) слова. <i>Ліжко - , дзеркало - , годинник - ,</i> <i>чоботи - , голова - , око - , ліс - ,</i> <i>скло - .</i> 	
--	---	--

Продовження табл.

Складова структура слова: - не порушена; - негрубі дефекти складової	Запропонуйте дитині назвати картинки чи повторити за Вами слова різної складової структури:																				
структури слова; - порушення складової структури слів: - парафазії (заміни звуків, складів); - елізії (пропуски звуків, складів); - ітерації (повторення звуків, складів); - перестановки звуків, складів; - порушена структура багатоскладових слів.	<table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 33%;"><i>дим</i></td> <td style="width: 33%;"><i>ілюмінатор</i></td> <td style="width: 33%;"><i>дисципліна</i></td> </tr> <tr> <td><i>слон</i></td> <td><i>акваріум</i></td> <td><i>аквалангіст</i></td> </tr> <tr> <td><i>білка</i></td> <td><i>спортсмен</i></td> <td><i>велосипедист</i></td> </tr> <tr> <td><i>собака</i></td> <td></td> <td><i>дисципліна</i></td> </tr> </table>						<i>дим</i>	<i>ілюмінатор</i>	<i>дисципліна</i>	<i>слон</i>	<i>акваріум</i>	<i>аквалангіст</i>	<i>білка</i>	<i>спортсмен</i>	<i>велосипедист</i>	<i>собака</i>		<i>дисципліна</i>			
<i>дим</i>	<i>ілюмінатор</i>	<i>дисципліна</i>																			
<i>слон</i>	<i>акваріум</i>	<i>аквалангіст</i>																			
<i>білка</i>	<i>спортсмен</i>	<i>велосипедист</i>																			
<i>собака</i>		<i>дисципліна</i>																			
Звуковимова: - норма; - сформована недостатньо; - фонематичні дефекти звуковимови: <i>пропуск звука,</i> <i>спотворення;</i> - фонологічні дефекти звуковимови: <i>заміна,</i> <i>змішування.</i>	Свист.	Шипл.	Р, р'	Л, л'	К,г,х	Інші звуки															
Будова і рухливість органів артикуляції · Артикуляційні рухи: активні, пасивні. · Об'єм рухів: повний, неповний. · Тонус м'язів: нормальний, в'ялий, надто напружений. · Точність рухів: точні, послідовні, неточні, відсутня послідовність рухів. · Наявність супутніх рухів (вказати, які). · Темп рухів: нормальний, сповільнений, швидкий.																					
Фонематичний слух: - порушений; - розвинутий недостатньо; збережений.	Повторити ряди складів: <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td><i>па – ба</i></td> <td><i>па – ба – па</i></td> <td><i>коза – коса</i></td> </tr> <tr> <td><i>та – да</i></td> <td><i>та – да – та</i></td> <td><i>Маша – каша – ваша</i></td> </tr> <tr> <td><i>ка – га</i></td> <td><i>га – ка – ха</i></td> <td><i>рак – лак – так – мак</i></td> </tr> <tr> <td><i>ва – фа</i></td> <td><i>ва – ва – фа</i></td> <td><i>пити – бити – лити</i></td> </tr> <tr> <td><i>ша – са</i></td> <td><i>ша – са – ша</i></td> <td><i>шапка – сапа – лапка</i></td> </tr> </table> <ul style="list-style-type: none"> • Відібрати малюнки із заданим звуком. • Чи є звук а у словах: <i>аркуш, осінь, коса, ліс, мак;</i> Звук к у словах: <i>кран, грім, ікра, мак.</i>						<i>па – ба</i>	<i>па – ба – па</i>	<i>коза – коса</i>	<i>та – да</i>	<i>та – да – та</i>	<i>Маша – каша – ваша</i>	<i>ка – га</i>	<i>га – ка – ха</i>	<i>рак – лак – так – мак</i>	<i>ва – фа</i>	<i>ва – ва – фа</i>	<i>пити – бити – лити</i>	<i>ша – са</i>	<i>ша – са – ша</i>	<i>шапка – сапа – лапка</i>
<i>па – ба</i>	<i>па – ба – па</i>	<i>коза – коса</i>																			
<i>та – да</i>	<i>та – да – та</i>	<i>Маша – каша – ваша</i>																			
<i>ка – га</i>	<i>га – ка – ха</i>	<i>рак – лак – так – мак</i>																			
<i>ва – фа</i>	<i>ва – ва – фа</i>	<i>пити – бити – лити</i>																			
<i>ша – са</i>	<i>ша – са – ша</i>	<i>шапка – сапа – лапка</i>																			

Продовження табл.

<p>Звуковий аналіз і синтез:</p> <ul style="list-style-type: none"> - навички звукового аналізу і синтезу сформовані; - навички звукового аналізу і синтезу сформовані недостатньо; - не сформовані. 	<ul style="list-style-type: none"> - Визначити перший звук у словах: <i>сумка, азбука, місто.</i> - Визначити останній звук у словах: <i>сом, мова, пень.</i> - Визначити кількість звуків у слові: <i>мак, лоша, палка, кран, хустка.</i> - Визначити кількість слів у реченнях. <i>Діти рвали польові квіти.</i> <i>Біля школи росте зелена ялинка.</i> <i>Дідусь несе у кошику яблука.</i> 	
<p>Голос (сила):</p> <ul style="list-style-type: none"> - сильний, дзвінкий (норма) - тихий, слабкий; - затухаючий. <p>(тембр):</p> <ul style="list-style-type: none"> - глухий, здавлений, хриплий, назалізований, напружений, дрижачий 		
<p>Ступінь виразності мови:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мова невиразна, змазана, малозрозуміла; - виразність мови недостатньо виразна, нечітка; - виразність мови не порушена . 		
<p>Темп мовлення:</p> <ul style="list-style-type: none"> - нормальний, тахілалія, брадилалія, запинки, заїкання. 		
<p>Ритм мови:</p> <ul style="list-style-type: none"> - нормальний; розтягнутий; скандований; - залежить від проявів гіперкінезів. 		
<p>Стан навички читання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - спосіб читання; - швидкість; - свідомість; - виразність; - кількість помилок; - характер помилок. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Впізнавання названих букв в алфавіті. 2. Читання окремих складів. 3. Читання слів. 4. Читання довгих і складних слів. 5. Читання тексту. 6. Розуміння тексту. 7. Переказ тексту. 	
<p>Письмо:</p> <ul style="list-style-type: none"> - кількість помилок; - характер помилок. - моторика руки 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Списування з друкованого тексту. 2. Написання окремих складів з опозиційними звуками під диктовку: <i>са-ша, за-жа, ча-ща, ла-ра, па-ба, га-ка, да-та, ва-ра.</i> 3. Написання простих слів під диктовку: <i>жук, зуб, вус, ніс, кіт, сад, син, тин, суп, жар, лак, липа, риба, сіно, вода, роса, шуба, фото, діти, білка, галка, парта, мороз, майка, кури, день, одяг, булка, ягоди.</i> 	

Продовження табл.

-	<p>4. Написання під диктовку слів із збігом приголосних: <i>стіл, вовк, книга, крик, змія, лист, спить, гриби, двійка, стрілка, зустріч, циркуль, листоноша, агрус, рушник.</i></p> <p>5. Самостійне написання окремих слів (написати назви окремих малюнків)</p> <p>6. Написання речень під диктовку.</p> <p><i>Діти пішли в ліс по гриби. У зоопарку хлопчик побачив бегемота, кенгуру, папугу. Дівчинка пише листа сестрі. У куточку за шафою жило їжаченя.</i></p>
Логопедичне заключення	
<p>1-й рівень мовного розвитку. Повна відсутність звукових і словесних засобів спілкування; Вимовляє окремі звуки, звукокомплекси; Вимовляє декілька лепетних і загальноновживаних слів і звуконаслідувань.</p> <p>2-й рівень мовного розвитку. Користується простою фразою; Аграматична нерозгорнута (спрошена), структурно-порушена фраза. Активний словник складається з іменників, рідше зустрічаються дієслова і прикметники. Прийменники використовуються рідко. Складова структура слова порушена.</p> <p>3-й рівень мовного розвитку. Користується розгорнутою фразою. Недостатня сформованість лексико-граматичної будови мовлення (помилки в відмінкових закінченнях, змішування часових і видових форм дієслів, помилки в узгодженні і управлінні). Складова структура слів не порушена. Синтаксичні конструкції фраз бідні. Фонетико-фонематичні порушення.</p> <p>4-й рівень мовного розвитку. Лексико-граматична і фонетико-фонематична недостатність.</p> <p>Норма. Користується розгорнутою фразою. Зв'язне мовлення сформоване. Наявність дислексії, дисграфії.</p>	

Вчитель-логопед _____

Додаток Г
Обстеження дітей дошкільного віку

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ДИТИНУ ТА ЇЇ СІМ'Ю

Прізвище, ім'я дитини _____

Дата народження _____

Домашня адреса _____

Дата вступу до дошкільного навчального закладу _____

Відомості про батьків (ім'я та по батькові, дата народження, стан здоров'я, місце роботи, посада, контактні телефони)

Мати: _____

Батько: _____

АНАМНЕСТИЧНІ ДАНІ

Перебіг вагітності та полог, коли дитина закричала _____

Перебіг фізичного розвитку дитини: коли почала тримати голову _____, сидіти _____, ходити _____, інші особливості раннього розвитку _____

Чим перехворіла? _____

ВИСНОВКИ ОГЛЯДУ ЛІКАРІВ

Хірурга-ортопеда _____

Невролога _____

Окуліста _____

Отоларинголога _____

Психіатра _____

МОВЛЕННЕВИЙ АНАМНЕЗ

Поява лепету _____

перших слів _____

фразового мовлення _____

Чи переривався мовленнєвий розвиток дитини і з якої причини? _____

Ставлення до свого мовлення _____

Чи займалася дитина раніше з логопедом (де, коли, результат)? _____

ЗАГАЛЬНЕ ЗВУЧАННЯ МОВЛЕННЯ

(Потрібне підкреслити)

Розбірливість: нормальна, вимова достатня, порушена, невиразна, малозрозуміла.

Темп: нормальний, швидкий, уповільнений, тахілалія, брадилалія, запинки, заїкання.

Ритм: нормальний, дисритмія, розтягнутий, скандований, залежить від прояву гіперкінезів.

Голос: нормальний, слабкий, монотонний, немодульований, затухає до кінця фрази, носовий відтінок, відхилення тембру: здавлений, сиплий, тремтить.

Дихання: нормальне, вільне, утруднене, поверхнєве, неглибоке, ключичне, діафрагмальне, носовий видих утруднений, ротовий видих – сформований, не сформований.

ОБСТЕЖЕННЯ дрібної моторики

Вправи виконують спершу правою, потім лівою рукою, потім обома руками одночасно, а також за наслідуванням (4-й рік життя), за наслідуванням та словесною інструкцією (5-й рік життя), за наслідуванням, словесною інструкцією та із заплющеними очима (6-й рік життя)

Вправи	4	5	6	Примітка
Покажи вушка (2 і 3 пальчики, інші стиснуті)				
Склади кільце (1 і 2, інші підняті вгору)				
Поперемінно з'єднай 1 з 2, 3, 4, 5 і назад				
Покажи ріжки (2 і 5 пальчики, інші стиснуті)				
Вправа «Гра на роялі» (від 1 до 5 і назад)				
Проба «Кулак-ребро-долоня»				

Темп: нормальний, повільний, швидкий.

Обсяг рухів: повний, неповний.

Тонус: унормі, підвищений, знижений.

Переключення: унормі, підвищене, сповільнене.

Супутні рухи: наявні, відсутні.

	- вправи, що є не обов'язковими для відповідного віку.
--	--

ОБСТЕЖЕННЯ загальної моторики

Вправи виконують за наслідуванням (4-й рік життя), за наслідуванням та словесною інструкцією (5-й рік життя), за наслідуванням, словесною інструкцією та з заплющеними очима (6-й рік життя)

Вправи	4	5	6	Примітка
Пострибати на місці на двох ногах				
Стрибнути в довжину з місця				
Кинути – впіймати м'яч двома руками				
Пройти по мотузці, покладеній на підлозі				
Руки в сторони, вгору, на пояс, вниз				
Постояти на правій нозі, лівій нозі				
Пострибати на правій нозі, лівій нозі				
Перестрибнути через іграшку				
Підкинути вгору і впіймати м'яч				
Вдарити об підлогу і впіймати м'яч				
Вдаряти долонею м'яч об підлогу лічачи до 5				

Темп: нормальний, повільний, швидкий.

Обсяг рухів: повний, неповний.

Тонус: унормі, підвищений, знижений.

Переключення: в нормі, підвищене, сповільнене.

Супутні рухи: наявні, відсутні.

ОБСТЕЖЕННЯ артикуляційного апарату

Рухи виконують лічачи: трічі (4-5-й роки життя) та 5 разі (5-6-й роки життя)

Зуби: нормальні, дрібні, великі, рідкі, деформовані, поза щелепною дугою, відсутні.

Губи: нормальні, рухливі, нерухливі, щілини верхньої губи, неповне змикання губ.

Вправи	4	5	6	Примітка
«Трубочка» - «Усмішка»				
«Оскал»				
Вібрація «пру»				

Язик: нормальний, великий, маленький, довгий, короткий, широкий, вузький, рухливий, малорухливий, в'ялий, напружений, парез.

Вправи	4	5	6	Примітка
Широкий (утримання)				
Вузький (утримання)				
Широкий (угору-вниз)				
Вузький (праворуч-ліворуч)				
Облизати губи				
«Клацання»				

Стан під'язикової зв'язки: нормальна, вкорочена, зрощена, непластична.

Прикус: нормальний, прогнатія, прогенія, відкритий (передній, боковий).

Вправи	4	5	6	Примітка
«Бегемот»				
«Шухляда»				

Піднебіння: нормальне, вузьке, високе, низьке, наявність щілини.

ОБСТЕЖЕННЯ артикуляційної моторики

(потрібне підкреслити)

Темп: нормальний повільний, швидкий.

Обсяг рухів: повний, неповний, обмежений.

Тонус: у нормі, підвищений, знижений.

Рухливість: достатня, недостатня, тремор, гіперкінези, девіація (ліворуч, праворуч), кінестетична апраксія.

Переключення: в нормі, підвищене, сповільнене. Супутні рухи: наявні, відсутні.

ОБСТЕЖЕННЯ Звуковимови

Покажіть дитині картинки і попросіть назвати їх. Задані звуки у словах дібрано у різних позиціях: на початку (■ □ □), в середині (□ ■ □), та в кінці слова (□ □ ■). Потім дитина може придумати коротку фразу з цим словом. Якщо їй важко - допоможіть, придумайте фразу разом. Для уточнення правильності вимови звука попросіть дитину вимовити звук ізольовано (наприклад, с-с-с).

Пропонуємо в тих місцях, де дитина вимовила звук правильно, ставити «+» чи N (норма), а в тих, де припустилася помилки, - записати відповідь дитини. Поля «4, 5, 6» - це вікові періоди розвитку дитини (молодший, середній та старший дошкільні роки). У полі «Примітка» вкажіть характер дефектної вимови звука: пропуск (молоко - [мооко]), заміна (шапка - [сапка]), має кілька замінників (риба - [йиба], [либа]), міжзубна вимова, пом'якшення (санки - [с'анки]).

	■ □ □	□ ■ □	□ □ ■	4	5	6	
[а]	ананас	мак	акула				
[о]	око	сом	вікно				
[у]	удав	вуха	Балу				
[е]	екран	лелека	желе				
[и]	-	бик	ноги				
[і]	індик	пірамідка	туфлі				
[х]	хом'як	вуха					
[г]	газета	вагон	носоріг				
[к]	кавун	акула	павук				

Продовження табл.

[Г]	гудзик	дзига	-																
[М]	машина	сумка	дім																
[П]	потяг	папуга	суп																
[Б]	бабуся	бублики	зуб																
[Т]	торт	молоток	бегемот																
[Д]	дощ	подушка	виноград																
[Н]	ножиці	банани	слон																
[С]	сани	оса	ніс																
[С`]	сім	таксі	лось																
[З]	замок	коза	гарбуз																
[З`]	зірка	поезія	князь																
[Ц]	цибуля	яйце	палац																
[Ц`]	ціль	пальці	заєць																
[Ш]	шапка	машина	душ																
[Ж]	жаба	їжак	вуж																
[Ч]	чайник	печиво	м'яч																
[ШЧ]	щука	ящик	плащ																
[Л]	лампа	халат	стіл																
[Л`]	літак	пальто	вчитель																
[Й]	йог	майка	трамвай																
[В]	ваза	сова	удав																
[Ф]	фонтан	кофта	жираф																
[Р]	риба	береза	комар																
[Р`]	річка	горіх	двері																

Висновки: _____

ОБСТЕЖЕННЯ складової структури

Запропонуйте дитині повторити за Вами слова («+» - правильна вимова). В інших випадках у порожньому полі впишіть слово (речення) так, як його вимовляє дитина

➤ 4 роки

ніс		салат	
поле		молоко	

➤ 5 років

двері		виноград	
ластівка		черепашка	

➤ **6 років**

балерина		цукорниця	
акваріум		холодильник	
перукарня		регулювальник	

➤ **4 роки**

Хлопчик зліпив сніговика _____

➤ **5 років**

Мотоцикліст їздить на мотоциклі _____

Риби плавають в акваріумі _____

➤ **6 років**

Дівчинка буде стригти волосся у перукарні _____

Регулювальник стоїть на перехресті _____

Висновки. _____

ОБСТЕЖЕННЯ фонематичних процесів

➤ **4 роки**

- Піднеси руку, коли почуєш звук:

[a]: о-а-а-е-у-а _____ [о]: е-и-о-о-у-о _____ [у]: у-у-а-у-е-у _____

[б]: м-б-т-б-б-п _____ [м]: п-с-д-м-т-м _____ [т]: б-м-т-с-т-м _____

- Чи є звук [у] в словах?

ЗИМА _____ ДУБ _____ СІК _____ ШУБА _____ СУП _____

- Чи є звук [с] в словах?

САНИ _____ МИЛО _____ СЕЛО _____ ШАПКА _____ МИСКА _____

➤ **5 років**

- Повтори послідовність складів:

па-по-пу-па _____ ба-па-па-ба _____ та-та-да-да _____

зе-зи-зо-за _____ за-за-жа-жа _____ са-ша-са-ша _____

- Назви перший звук у слові:

АНЯ _____ ОЛЯ _____ ЗОЯ _____ КАТЯ _____ НІНА _____ СОФІЯ _____

- Піднеси руку, коли почуєш неправильно вимовлене слово:

лопата-логата _____ жук-зук _____ риба-либа _____
 кавина-калина _____ шуба-суба _____ лучка-ручка _____

➤ **6 років**

- Назви послідовно всі звуки у слові:

МАК _____ КІТ _____ СОВА _____ КАША _____

- Скільки звуків у слові?

КІТ _____ САЛО _____ ХАЛАТ _____ СОБАКА _____

- Назви перший і останній звук у слові:

СУП _____ ЗИМА _____ ДУША _____ САЛАТ _____

- Скільки складів у слові?

САД _____ ОКО _____ ЛІТО _____ МОЛОКО _____

Висновки. _____

ОБСТЕЖЕННЯ Фонематичних процесів

Диференціація слів-паронімів

- Покажи на картинках, а потім назви ці слова:

мишка-миска коза-коса

Марина-малина зуб-суп

трава-дрова шапка-жабка

качка-каска рак-лак

➤ 4 роки _____

➤ 5 років _____

➤ 6 років _____

Висновки. _____

ОБСТЕЖЕННЯ граматичної будови мовлення

Словозміна. Словотвір

(«+» - правильна форма слова; якщо відповідь неправильна - вказати варіант вимови дитини)

Утворення множини іменників від однини.

- Назви один предмет на малюнку (шапка), назви багато однакових предметів (шапки).

➤ **4 роки**

літак→		літаки→	
шапка→		шапки→	

➤ 5 років

м'яч →		м'ячі →	
заєць →		зайці →	

➤ 6 років

вікно →		вікна →	
стіл →		столи →	

ОБСТЕЖЕННЯ граматичної будови мовлення

Узгодження іменника з числівниками

- Полічи та назви предмети на малюнку. (*Скільки шапок? П'ять шапок.*)

➤ 4 роки

М'яч	1 _____ (м'яч)	2 _____ (м'ячі)	5 _____ (м'ячів)
------	-------------------	--------------------	---------------------

➤ 5 років

Акула	1 _____ (акула)	2 _____ (акули)	5 _____ (акул)
-------	--------------------	--------------------	-------------------

➤ 6 років

Їжак	1 _____ (їжак)	2 _____ (їжаки)	5 _____ (їжаків)
Шапка	1 _____ (шапка)	2 _____ (шапки)	5 _____ (шапок)

ОБСТЕЖЕННЯ Граматичної будови мовлення

Вживання відмінкових закінчень іменників

- Дай відповіді на запитання, а потім склади з цими словами речення.

➤ 4 роки

ЛИСИЦЯ

Н. в.	У тебе є (ХТО)?		(лисиця)
Р. в.	У тебе немає (КОГО)?		(лисиці)
Д. в.	Ти їсти даєш (КОМУ)?		(лисиці)
З. в.	Ти любиш (КОГО)?		(лисицю)
О. в.	Товаришуєш (З КИМ)?		(з лисицею)
М.в.	Казка (ПРО КОГО)?		(про лисицю)

➤ 5 років

ВОВК

Н. в.	У тебе є (ХТО)?		(вовк)
Р. в.	У тебе немає (КОГО)?		(вовка)
Д. в.	Ти їсти даєш (КОМУ)?		(вовку, вовкові)
З. в.	Ти любиш (КОГО)?		(вовка)
О. в.	Товаришуєш (З КИМ)?		(з вовком)
М.в.	Казка (ПРО КОГО)?		(про вовка)

➤ 6 років

КОШЕНЯ

Н. в.	У тебе є (ХТО)?		(кошеня)
Р. в.	У тебе немає (КОГО)?		(кошеняти)
Д. в.	Ти їсти даєш (КОМУ)?		(кошеняті)
З. в.	Ти любиш (КОГО)?		(кошеня)
О. в.	Товаришуєш (З КИМ)?		(з кошеням)
М. в.	Казка (ПРО КОГО)?		(про кошеня)

ОБСТЕЖЕННЯ граматичної будови мовлення

Утворення зменшувально-пестливої форми іменників

Варіант 1. Назви великий предмет (м'яч), назви маленький предмет (м'ячик).

Варіант 2. Назви предмет лагідно (літачок).

➤ 4 роки

М'яч →	_____	Жаба →	_____
	(м'ячик)		(жабка)

➤ 5 років

Їжак →	_____	Літак →	_____
	(їжачок)		(літачок)
Вовк →	_____	Шапка →	_____
	(вовчєня)		(шапочка)

➤ 6 років

Коза →	_____	Заєць →	_____
	(кізонька)		(зайченятко)
Зірка →	_____	Стіл →	_____
	(зіронька)		(столик)

ОБСТЕЖЕННЯ Граматичної будови мовлення

Вживання прийменників

➤ 4 роки На, під. (Де зараз кошеня? Цуценя?)

➤ 5 років На, перед, за. (Де зараз півень? Порося? Лоша?)

➤ 6 років На, біля, над, під (Де зайчик? Оса? Метелик? Курчата?)

У (в), перед, за, біля, на (Де дзига? М'яч? Ведмежа? Потяг? Кубики?)

Утворення відносних прикметників від іменників

➤ 6 років

Із чого зроблений предмет? (Варення з вишні (яке?) - вишневе.)

Із скла – (скляний) Скляний стакан.	Із дерева- (дерев'яний) Дерев'яна бочка.	Із паперу- (паперова) Паперова газета.	Із вишні- (вишневе) Вишневе варення
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____
–	–	–	–

ОБСТЕЖЕННЯ граматичної будови мовлення

Утворення присвійних прикметників

➤ 6 років

Назви, чий хвіст. (Це заєць. Хвіст (чий?) - заячий. Це вовк. Вуха (чий?) - вовчі.)

ЗАЄЦЬ		ВОВК	
Хвіст зайця -		Хвіст вовка -	
Вуха зайця -		Вуха вовка -	
Лапа зайця-		Лапа вовка-	

*заячий, заячі, зайцева. *вовчий, вовчі, вовча.

Префіксальний спосіб словотворення

Хто що робить?

- Утворити дієслова за допомогою префіксів **за-, при-, під(і)-, ви-, від(і), пере-** (зайти, прийти, вийти, відійти, перейти)

(Цуценя перейшло через дорожку. Кошеня вийшло з хатинки.)

(Корівка підійшла до воріт і зайшла на подвір'я.)

Висновки. _____

ОБСТЕЖЕННЯ словникового запасу

Словник назв предметів. Назви дитинчат тварин.

(У лисиці дитинча (хто?) - лисеня.)

➤ 4 роки

У кішки-_____, у кози-_____, у качки-_____

➤ 5 років

У вовка-_____, у собаки-_____, у корови-_____.

➤ 6 років

У свині-_____, у їжака-_____, у вівці-_____.

• Про кого йдеться? (Хто співає - співак.)

➤ 4 роки

Хто лікує?_____ Хто навчає дітей?_____

➤ 5 років

Хто малює?_____ Хто зводить будинки?_____

• Як називається те, чим ... (пишуть - ручка)?

➤ 4 роки

їдять_____ витирають мокре обличчя_____

➤ 5 років

розчісують волосся_____ ріжуть хліб_____

➤ 6 років

копають землю_____ пишуть картини_____

Дієслівний словник

Хто що робить (як пересувається)? (пташка (як пересувається?) - літає)

➤ 4 роки

пташка_____ риба_____ заець_____

➤ 5 років

кінь_____ змія_____ гриб_____

➤ 6 років

лікар_____ кухар_____ вчитель_____

ОБСТЕЖЕННЯ словникового запасу

Прикметниковий словник

• Предмет який? (Яблуко – кругле, червоне, маленьке, солодке.)

➤ 4 роки Лимон (який?).

➤ 5 років Лисиця (яка?).

➤ 6 років Море (яке?).

Антоніми

• Скажи навпаки: (великий – маленький)

➤ 4 роки

веселий_____ високо_____ довгий_____

➤ **5 років**

худий _____ сухо _____ вітатися _____

➤ **6 років**

гострий _____ твердий _____ старий _____

Узагальнювальні поняття

• Назви одним словом. (Малина, полуниця, смородина - це(що?) ягоди.)

➤ **4 роки**

Буряк, морква, картопля, огірок – це _____

➤ **5 років**

Слон, лев, тигр, жираф – це _____

➤ **6 років**

Штани, сукня, шорти, спідниця – це _____

Горняк, тарілка, сковорідка, каструля – це _____

• Назви, які ти знаєш. (Іграшки: ведмедик, лялька, кубики.)

➤ **4 роки**

Іграшки: _____

➤ **5 років**

Фрукти: _____

➤ **6 років**

Меблі: _____

Взуття: _____

Висновки. _____

ОБСТЕЖЕННЯ розуміння мовлення

➤ **4 роки**

Покажи, де заєць іде за лисицею, а де лисиця йде за зайцем.

➤ **5 років**

Покажи мамину доньку. покажи доньчину маму.

➤ **6 років**

Марійка загубила ляльку, яку взяла у Софійки. Чия це була лялька? _____

Кінь обігнав осла. Хто попереду, а хто відстав? _____

ОБСТЕЖЕННЯ зв'язного мовлення

➤ 4 роки

Складання простих речень за картинкою. _____

➤ 5 років

Складання розповіді за сюжетною картинкою. _____

➤ 6 років

- Складання розповіді за серією сюжетних картинок

Песик. _____

Хлопчик. _____

- Що неправильно намалював художник?

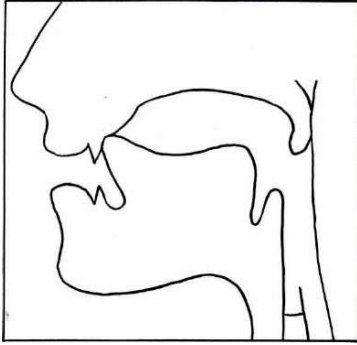
Висновки. _____

Логопедичний висновок. _____

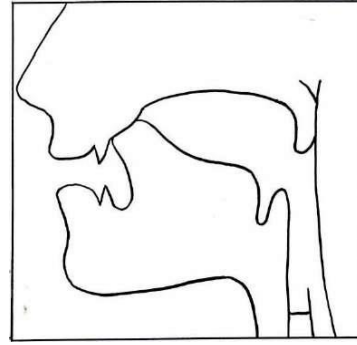
Додаток Д

Артикуляційні профілі

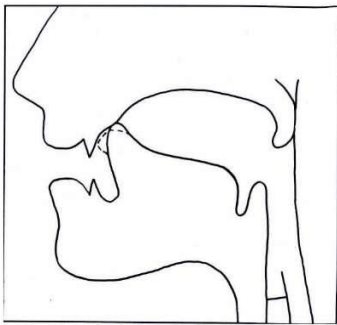
Звук [л]

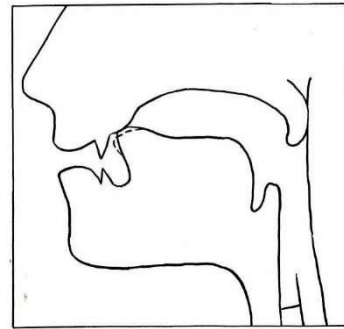
Звук [л']

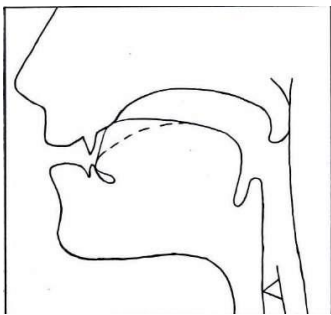
Звук [р]

Звук [р']

Звук [ц]

Звук [ш]

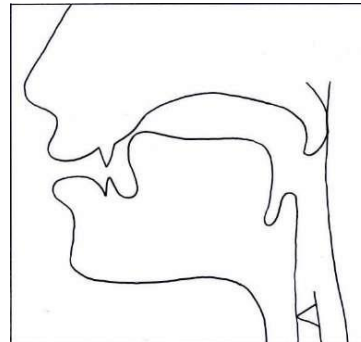
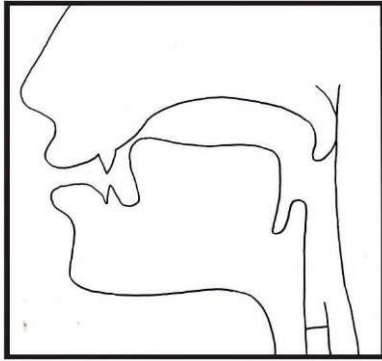
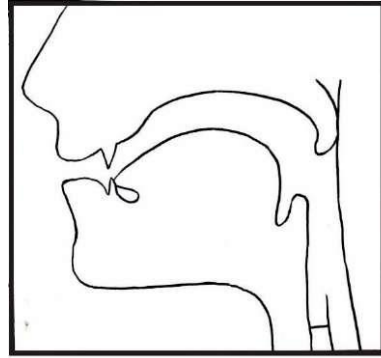

Рис.1

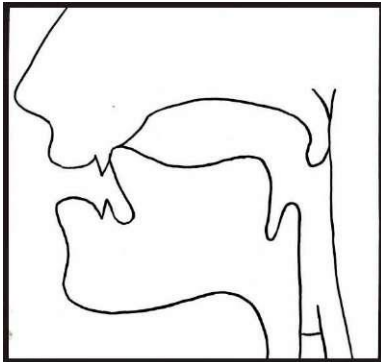
Звук [ж]

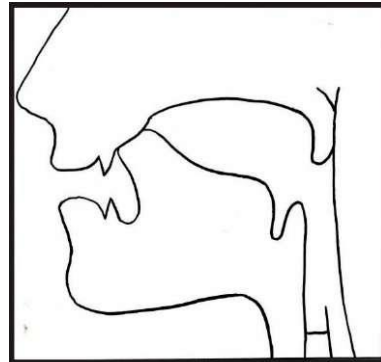
Звук [з]

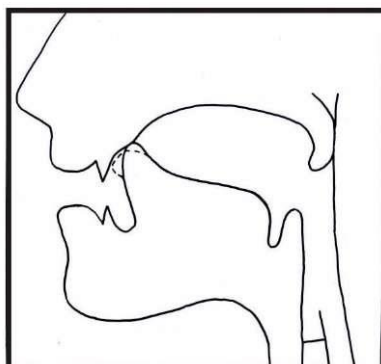
Звук [л]

Звук [л']

Звук [р]

Звук [ц]

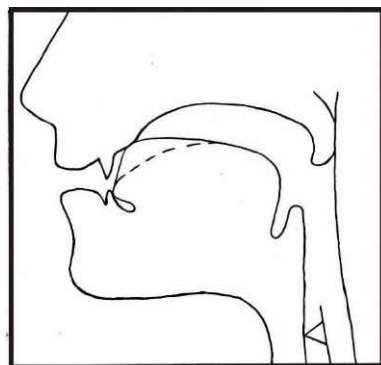
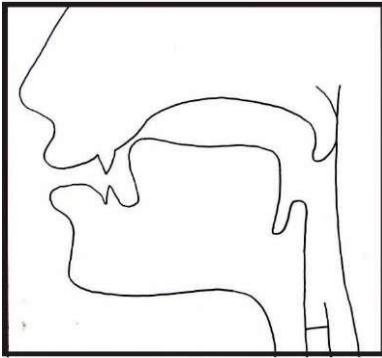
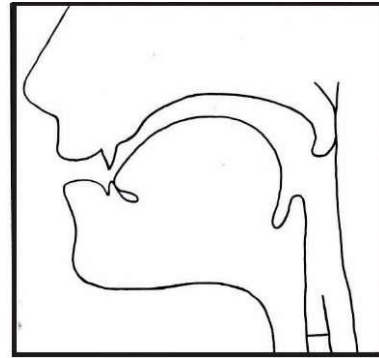

Рис.2

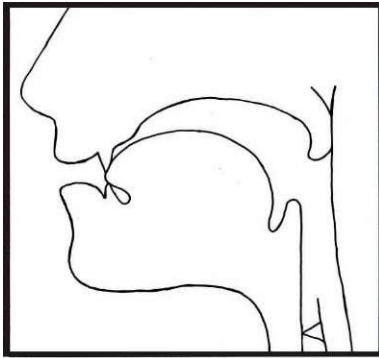
Звук [ж]

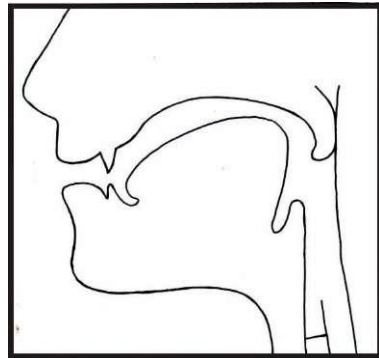
Звук [з]

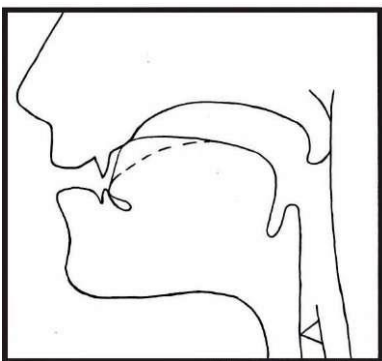
Призубний сигматизм

Шиплячий сигматизм

Звук [ц]

Звук [ч]

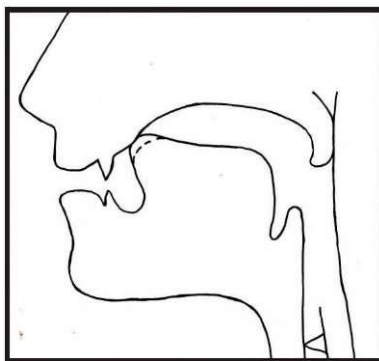
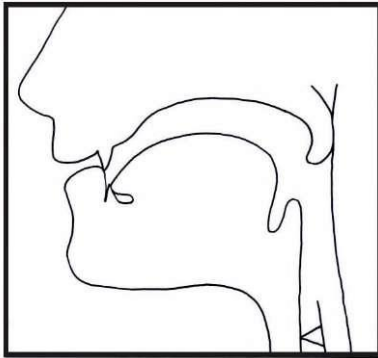
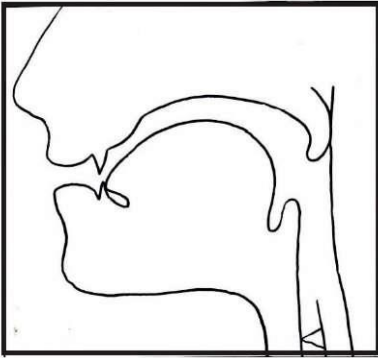
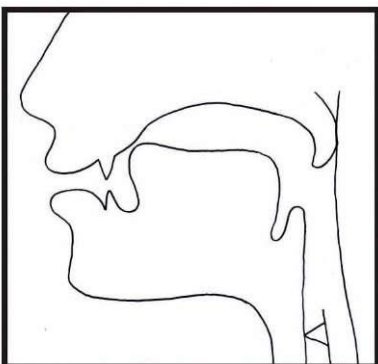
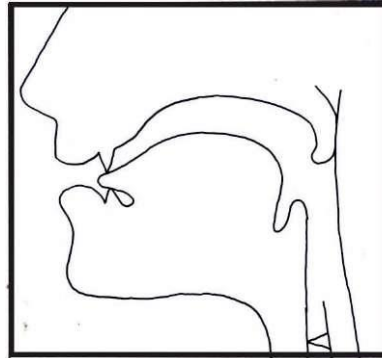
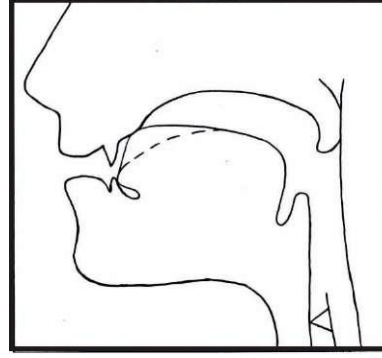
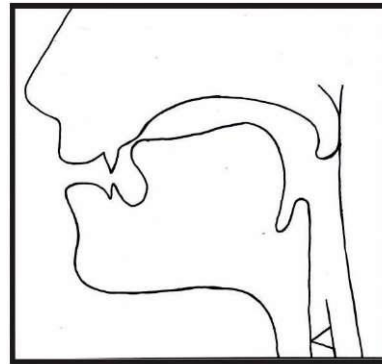
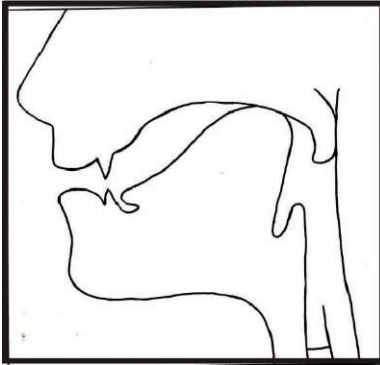

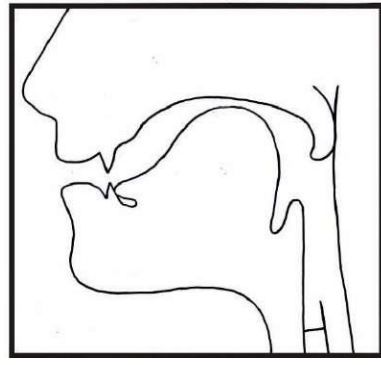
Рис.3

Губно-зубний сигматизм**Звук [с]****Звук [ш]****Міжзубний сигматизм****Звук [ц]****Звук [шч]****Рис.4**

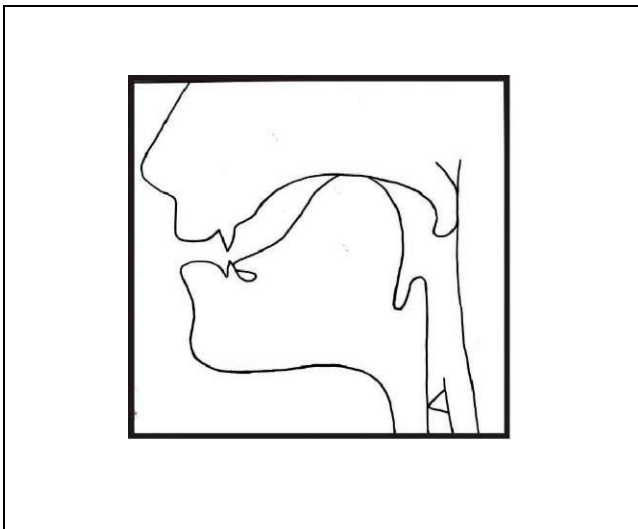
Звук [г]

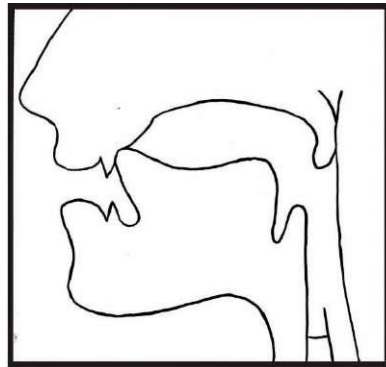
Звук [й]

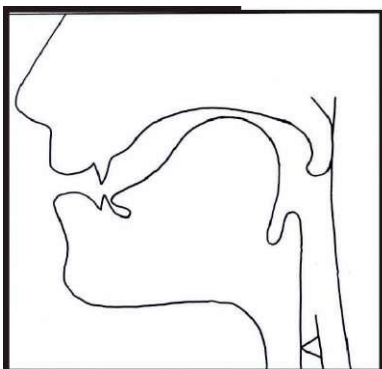
Звук [к']

Звук [л]

Звук [х']

Звук [ш]

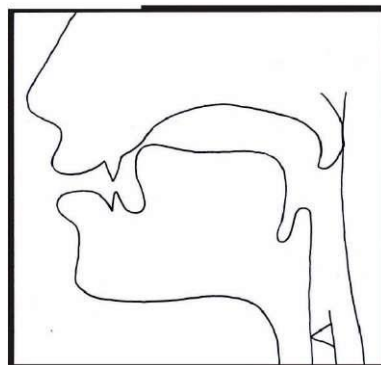
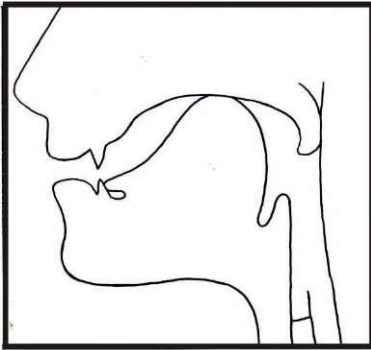
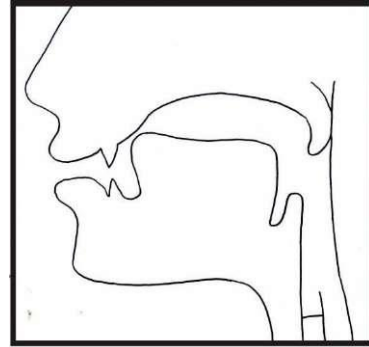

Рис.5

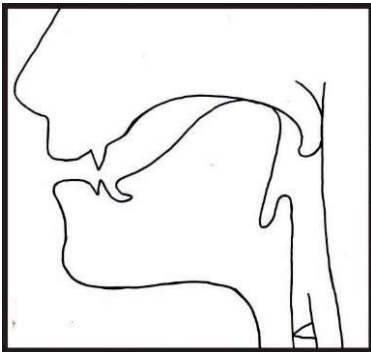
Звук [г]

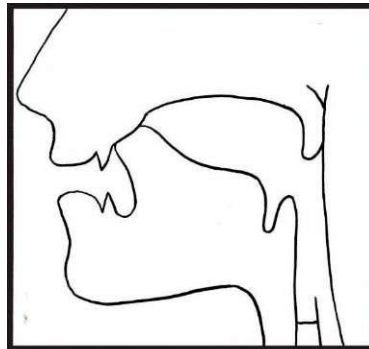
Звук [ж]

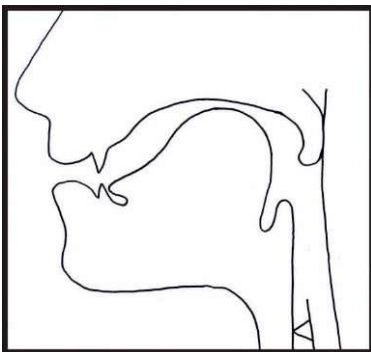
Звук [к]

Звук [л]

Звук [х']

Звук [шч]

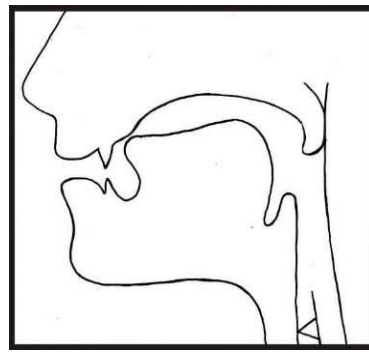

Рис.6

Додаток Д

Цікаві посилання

“Особливості виконання артикуляційної гімнастики”
https://logokray.blogspot.com/2017/07/blog-post_5.html

Артикуляційна відеогімнастика (частина №1)
https://logokray.blogspot.com/2018/05/blog-post_1.html

Д/вправа “По лабіринту іди – дихальні вправи роби”
<https://vseosvita.ua/private/blog/67959-1c30>

Гра “Порахуй” (автоматизація звуків С, З, Ш, Ж у словах + узгодження з числівником) <https://vseosvita.ua/user/id138551/blog/porakhui-67960.html>

Поради батькам “Як зрозуміти чи все у дитини впорядку зі слухом?”
<https://www.facebook.com/Romani132/photos/a.288282021617778/993536434425663/>

Ігри та вправи на розвиток слухової уваги, фонематичного сприймання та пам’яті <https://vseosvita.ua/library/igri-ta-vpravi-na-rozvitok-sluhovoї-uvagi-fonematicnogo-sprijmanna-ta-pamati-16388.html>

Автоматизація звука Л у словах
<https://vseosvita.ua/user/id138551/blog/avtomatyzatsiia-zvuka-l-u-slovakh-nazvy-usi-maliunky-zi-zvukom-l-67962.html>

Автоматизація звука Р у словах
<https://vseosvita.ua/user/id138551/blog/avtomatyzatsiia-zvuka-r-u-slovakh-nazvy-usi-maliunky-zi-zvukom-r-67964.html>

Артикуляційна відеогімнастика II частина
<https://logokray.blogspot.com/2018/05/blog-post.html>

Масаж олівцями https://logokray.blogspot.com/2018/05/blog-post_12.html

Прийменники В та НА <https://drive.google.com/file/d/1qTbRRf6YKGfB-vz7I5MIpx09OpCR0GK/view?usp=sharing>

Розвивальні ігри для розвитку звязного мовлення дошкільників
https://www.youtube.com/watch?v=CtOwtO2fvIU&ab_channel=%D0%A6%D1%96%D0%BA%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8

“Артикуляційні вправи корисні та цікаві”
https://www.youtube.com/watch?v=2hKBkBynMf4&ab_channel=%D0%A2%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D0%B0%D0%9A%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE

“Логопедичні розмальовки” (автоматизація звуків С, З, Ш, Ж, Ч, Л, Р у словах та словосполученнях) <https://logokray.blogspot.com/2022/04/blog-post.html#more>

Вправи для розвитку мовленнєвого дихання
<https://www.logoclub.com.ua/zvukovimova/dikhalna-gimnastika/38-vpravi-dlya-rozvitku-movlennevo-go-dikhannya>

Вправи на переключення I, II, III тип ССС
<https://drive.google.com/file/d/1rbWamClntCp2m1NGaM955u-mBw66->

[Ut/view?usp=sharing](#)

Консультація для батьків “Граємося вдома”
<https://vseosvita.ua/private/blog/68308-550b>

Ігрові завдання для автоматизації звука С
https://logokray.blogspot.com/2020/03/blog-post_7.html

Ігрові завдання для автоматизації звука Ш
https://logokray.blogspot.com/2020/03/blog-post_27.html

Д/гра “Один-багато” <https://learningapps.org/watch?v=pg6vpugба20>
 Ігрові завдання для автоматизації звука Л
<https://logokray.blogspot.com/2020/04/blog-post.html>

Ігрові завдання для автоматизації звука Р
https://logokray.blogspot.com/2020/04/blog-post_3.html

Українська артикуляційна гімнастика
https://www.youtube.com/watch?v=iGydzXoyU1I&ab_channel=%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D0%A6%D0%B8%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE

Як вимовляти звук С
https://www.youtube.com/watch?v=w9DE9FXcq8k&ab_channel=%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D0%A6%D0%B8%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE

Особливості виконання артикуляційної гімнастики
<https://www.facebook.com/watch/?ref=saved&v=984781572120376>

Дид. завдання “Чия тінь?” (автоматизація Ш = розвиток зорового сприймання + узгодження числіника з іменником)
<https://vseosvita.ua/user/id138551/blog/chyia-tin-68911.html>

Пальчикова гімнастика
https://www.youtube.com/watch?v=NISbh3OZ5nw&ab_channel=KidiUmTV

Надуй кульку. Звук С
<https://www.youtube.com/watch?v=kbY-bbuJucQ>
 “Використання нетрадиційних та інноваційних методів подолання мовленнєвих порушень у дітей з ООП”
https://www.youtube.com/watch?v=9TUpr4KcTwY&ab_channel=%D0%A0%D0%9E%D0%86%D0%9F%D0%9F%D0%9E

Мнемовірш “Женя і жук”
https://www.youtube.com/watch?v=7cGejOy23X8&ab_channel=%D0%9E%D0%B%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%BA

Міогімнастика для м’язів язика з Акуленятком
https://www.youtube.com/watch?v=EzBiBsdUNuY&ab_channel=%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D0%A6%D0%B8%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE

Чистомовки зі звуком С https://www.youtube.com/watch?v=-lo7qewMMBQ&ab_channel=%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D0%A6%D0%B8%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE

Мовленнєві задачки для дошкільнят.

Складоподіл. <https://vseosvita.ua/library/logopedia-doskilla-skladopodil-movni-zadacki-dla-doskilnat-389247.html>

Дихальна гімнастика за Стрельніковою <https://www.facebook.com/watch/?ref=saved&v=339172058097142>

Чия тіль? Автоматизація звука Ж, розвиток зорового сприймання <https://www.facebook.com/groups/307366141510446/posts/315398340707226/>

Диференціація Л-В. Узгодження іменників з дієсловами. <https://www.facebook.com/groups/1415505422214553/posts/1418575808574181/>

Диференціація прийменників ДО-ВІД <https://drive.google.com/file/d/1wiTLtVK1ELvSeJdcbs-WSomnbnMHefoD/view?usp=sharing>

Мовленнєві задачки для дошкільнят. Упізнавання звуків у складах. <https://vseosvita.ua/library/logopedia-doskilla-upiznavanna-zvukiv-u-slovah-movni-zadacki-dla-doskilnat-390604.html>

Артикуляційна гімнастика “Язичок-непосида” <https://drive.google.com/file/d/1UKQ22N3KPK2F1oxh34kY0AZLXuCDXmcH/view?usp=sharing>

Логопедичні поспівки. Автоматизація звука Л https://www.youtube.com/watch?v=xytvIuWNeV4&ab_channel=%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%23%D0%94%D1%96%D1%8F

Звукова мозаїка. Знайди звуки Л та Ль у словах https://www.youtube.com/watch?v=av-8SCJ2b7s&ab_channel=%D0%A1%D1%96%D1%80%D0%B0T.%D0%90.

* Дихальна гімнастика <https://www.facebook.com/100006228517536/videos/pcb.3111970365687217/1843703489353750>

* Автоматизація поставлених звуків + розвиток фонематичних процесів <https://www.facebook.com/photo?fbid=3219287651640140&set=pcb.321303950116665>

* У цікаві ігри грай – звук Л чітко вимовляй https://logokray.blogspot.com/2020/04/blog-post_73.html

* “Квіти” <https://drive.google.com/drive/shared-with-me>

* У цікаві ігри грай – звук Р чітко вимовляй https://logokray.blogspot.com/2020/04/blog-post_34.html

* Консультація для батьків “Що таке “розлад дефіциту уваги з гіперактивністю” (РДУГ)?”

<https://logokray.blogspot.com/search/label/%D0%9C%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0>

* У цікаві ігри грай – свистячі звуки чітко вимовляй https://logokray.blogspot.com/2020/04/blog-post_21.html

* Пальчикова гра “Квіточка” https://www.youtube.com/watch?v=0Ap9-McH28Q&ab_channel=%D0%96%D0%B2%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BA.%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.

У цікаві ігри грай – шиплячі звуки чітко вимовляй
https://logokray.blogspot.com/2020/04/blog-post_36.html

*Автоматизація звука Л з використанням мнемотехніки
https://www.youtube.com/watch?v=azymFKpUyUA&ab_channel=%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%BA

*Розвиток зв'язного мовлення “Хто що питає?”
https://www.youtube.com/watch?v=y-4BvauAlnw&ab_channel=%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%BA

*Артикуляційна гімнастика
<https://docs.google.com/presentation/d/0B6YKRuwEKUKzamYtNTRRUG9udURuY21IMjBUalUySWxMWjBn/edit?usp=sharing&oid=113614441204935690623&resourcekey=0-QkSUnN3FNpYtwXCj5OVpFQ&rtpof=true&sd=true>

*Консультація для батьків “Автоматизація звуків в домашніх умовах”
<https://docs.google.com/document/d/0B6YKRuwEKUKzeVp0cE1FUUV4U3JSV0gxLVB0RGpNcU5NVmJz/edit?usp=sharing&oid=113614441204935690623&resourcekey=0-GHYcxwB995QLaUYcLZvm8Q&rtpof=true&sd=true>

*Логопедичні вірші у мнемотаблицях
https://docs.google.com/document/d/16d_7ns44PDcq5U2hpojT1DJX40U-USn/edit?usp=sharing&oid=113614441204935690623&rtpof=true&sd=true

*”Звукова доріжка” (фонематичні процеси)
<https://docs.google.com/presentation/d/1HZsaYVrtcZ0Mlr91-jcVucp2a-xcvK68/edit?usp=sharing&oid=113614441204935690623&rtpof=true&sd=true>

*”Звукове намисто” <https://docs.google.com/presentation/d/1d6SRmnS3-SLliO8YWCkovGvcwTT3kqjt/edit?usp=sharing&oid=113614441204935690623&rtpof=true&sd=true>

*”З чого зроблений предмет?” (автоматизація (С,3)
<https://logokray.blogspot.com/2020/10/blog-post.html>

*”Звукові бульбашки”
<https://docs.google.com/presentation/d/1MfbVYsSy5U0rGP-v0FVsPUobbiBLuHqJ/edit?usp=sharing&oid=113614441204935690623&rtpof=true&sd=true>

*”Колекція ігор для автоматизації шиплячих звуків”
<https://logokray.blogspot.com/2021/09/1.html>

“Звукові ланцюжки” <https://docs.google.com/presentation/d/1cVU-Y7bQdBM1fU0qUYW9nuQPhkQSKAbO/edit?usp=sharing&oid=113614441204935690623&rtpof=true&sd=true>

“Звукові будиночки”
<https://docs.google.com/presentation/d/1e8nwvtVEE1HAgYerkUuh70ZX6xcGplqJ/edit?usp=sharing&oid=113614441204935690623&rtpof=true&sd=true>

Автоматизація звука Р + розвиток фонематичних процесів
<https://logokray.blogspot.com/2020/11/blog-post.html>

Цікаві ідеї для розвитку дихання
https://logokray.blogspot.com/2017/02/blog-post_17.html

“Хованки на фермі” https://logokray.blogspot.com/2017/04/blog-post_17.html

*”Склади речення за схемою”
https://www.youtube.com/watch?v=1J40p9eFJak&ab_channel=YellaIschenko

*Логопедична гра “Що не так?”
<https://www.youtube.com/watch?v=ZEMsKTTyIy0>

*”Знайди предмет за кольором та формою” (автоматизація поставлених звуків)

https://www.youtube.com/watch?v=Hor1xPDarEY&ab_channel=%D0%9E%D0%B%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%BA

*”Частинки слів” (ігрова вікторина)
<https://wordwall.net/uk/resource/31642760/%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B8-%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B2>

